

5. BÖLÜM

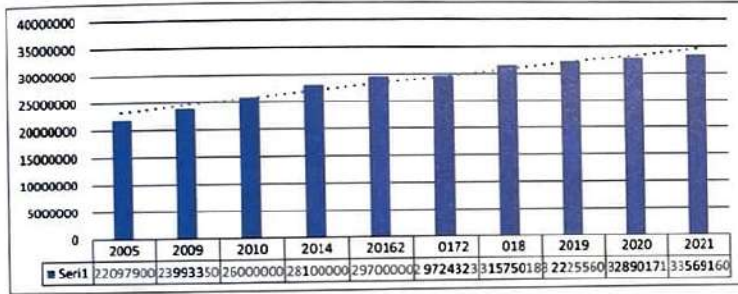
TOPLUMSAL VE DEMOGRAFİK YAPI

Şebnem KÖŞER AKÇAPAR
Dilek ÇAKIR ÖZBEY



nüfusa eklenerek tahmin edilmektedir (NSIA, 2016: 11). Ardından, doğum ve ölüm oranları, dış göçler, göçmenler benzeri etmenler ayrıca hesaplanarak tahmini rakam düzenlenmektedir. Afganistan Hükümeti'nin açıkladığı resmi istatistiklere göre, ülkenin tahmini nüfusu 33 milyon 569 bin 160'dır (NSIA, 2021). Ancak, ülke nüfusunun Temmuz 2020 itibarıyla 38 milyonun üzerinde olduğunu belirten kaynaklar da vardır (akt. Rahmati vd., 2020: 274). On yıllık süreçte nüfus artışına baktığımızda (Grafik 5.1), 2010'da 26 milyon (NSIA, 2012: 1) olan Afganistan nüfusunun iç savaşlara ve dış göçe rağmen artmaya devam ettiği ve 2021 yılında 33 milyon 569 bin 160 olduğu görülür. Dünya Bankası verilerine göre, Afganistan'da nüfus artış hızı 2010'da %2,2 iken, 2020'de %2,3 olarak belirtilmiştir (DB, 2020a).

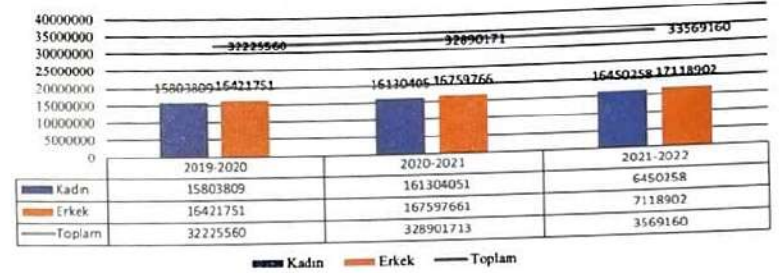
Grafik 5.1: Afganistan'da Nüfus Değişimi (2005-2021)



Kaynak:⁴ NSIA (2012, 2015, 2017a, 2017b, 2019a, 2021a, 2021b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Toplam nüfus içerisinde kadın-erkek dağılımları incelendiğinde, kadın ve erkek nüfusunun birbirine yakın olduğu görülür. Grafik 5.2'de görüldüğü üzere, tahmini kadın nüfusu 16 milyon 450 bin 258 iken, tahmini erkek nüfus ise 17 milyon 118 bin 902'dir.

Grafik 5.2: Tahmini Nüfus Değişimi ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2019-2020)



Kaynak: NSIA (2021a: 28)'da sunulan veriler derlenerek oluşturulmuştur.

Afganistan kentsel idari yapılanmaya bakıldığında büyüklüklerine göre sırasıyla bölge, vilayet, şehir merkezi ve şehirlerden bahsedilebilir. İdari bir birim olan vilayet (*vilayat*), bir merkez ve çevresindeki şehirlerden oluşur. Afganistan'da toplam 34 vilayet bulunmaktadır. Vilayetler ve nüfusları aşağıda yer alan Tablo 5.1'de verilmiştir. Buna göre, nüfusun en yoğun olduğu vilayetler Kabil, Herat, Nangarhar, Belh, Helmand, Kandahar, Gazne, Kunduz ve Takhar'dır.

Tablo 5.1. Afganistan Vilayetleri ve Nüfusları (2020)

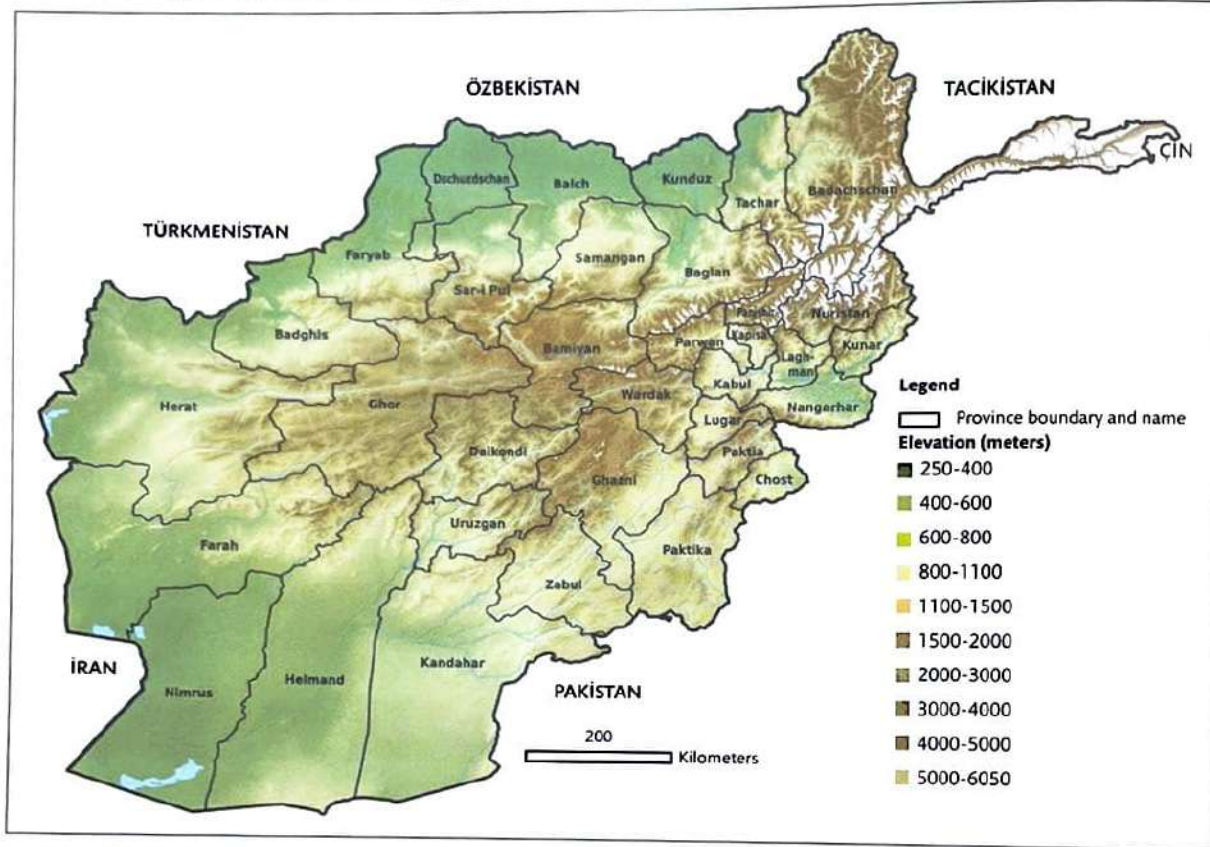
Vilayet	Nüfus	Vilayet	Nüfus	Vilayet	Nüfus
Badakhshan	1,054,087	Jawzjan	602,082	Paktika	775,498
Badghis	549,583	Kabil	5,204,667	Paktya	611,952
Baghlan	1,014,634	Kandahar	1,399,594	Panjsher	169,926
Belh	1,509,183	Kapisa	488,298	Samangan	430,489
Bamyan	495,557	Khost	636,522	Sar-e Pul	621,002
Daykundi	516,504	Kunarha	499,393	Takhar	1,093,092
Farah	563,026	Kunduz	1,136,677	Urozgan	436,079
Faryab	1,109,223	Laghman	493,488	Wardak	660,258
Ghazni	1,362,504	Logar	434,374	Zabul	384,349
Ghor	764,472	Nangarhar	1,701,698	Parwan	737,700
Helmand	1,446,230	Nimroz	183,554		
Herat	2,140,562	Nooristan	163,814		

Kaynak: NSIA (2021a: 9-11)'da sunulan veriler derlenerek oluşturulmuştur.

4 Afganistan'da 15 yıllık nüfus değişimi tablosunda, 2005-2009-2010 verileri için NSIA (2012: 1-6), 2014 verisi için NSIA (2015: iii), 2016 yılı verisi için NSIA (2017a, s. 8), 2017 verisi için NSIA (2017b, s.1), 2018 verisi için NSIA (2019a: 3), 2019 yılı verisi için NSIA (2020: 1), 2020 verisi için NSIA (2021a: 8) ve 2021 yılı verisi için NSIA (2021b: 1) kullanılmıştır.

ve başkent Kabil tarih boyunca önemli ticaret yollarının kesişim noktası olmuştur (Vafai, 2004: 1).

Harita 5.1: Afganistan Haritası ve Afganistan'a Komşu Ülkeler



Kaynak: NSIA (2019: 29).

Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı resmi istatistiklere göre 652.864 km² yüzölçümüne sahip olan Afganistan'ın üçte ikisi dağlarla kaplıdır (NSIA, 2021a: 3). Dünyanın en büyük ikinci sıradağları olan Hindukuş Dağları Afganistan'ın kuzeydoğusundan başlayıp kuzey ve merkezi bölgelere doğru uzanmaktadır. Karakurum dağları ve Himalaya dağları da Afganistan sınırları içerisindedir. Bu dağlık yapı, ülkede yalnızca iletişim, ticaret ve ulaşımı etkilememekte, toplumsal yapıyı da biçimlendirmektedir.

Afganistan'nın demografik yapısına dair güvenilir istatistiksel bilgilere erişmek zor olmakla beraber, ülke nüfusunun 2020 itibarıyla 33 milyona yakın olduğu görülmektedir.

Şüphesiz, nüfus takibi ve istatistiksel veriler modern devletin yönetiminde önemli bir yer tutar. Afganistan, tarih içinde modern bir ulus devlet inşa sürecini tamamlamamıştır. Afganistan, nüfusun yarısına yakınının mutlak fakirlik içinde yaşadığı az gelişmiş bir ülke olup geleneksel aile yapısına ve aşiret düzenine sahiptir. 2020 Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Endeksinde göre, Afganistan 0,511/1 puanla 189 ülke arasında 169. sıradadır (UNDP, 2020b: 243).

5.1.1. Nüfus Büyüklüğü ve Değişimi

Afganistan'da nüfus istatistiklerinin takibi ve paylaşımı düzenli değildir. Ülkenin nüfusuyla ilgili veriler tahmine dayanmaktadır. Afganistan'da ilk ve tek nüfus sayımı 1979'da yapılmıştır. 1979 yılı verilerine göre, toplam nüfus 13 milyon 410 bin'dir (NSIA, 2018: 19). 2004'te yapılması planlanan nüfus sayımı ise, ülkedeki iç savaş dolayısıyla ertelenmiştir (Veron vd., 2008: 14). Resmi istatistiklerde ülkenin nüfusu, 1979'dan itibaren her yıl %2.03 sabit nüfus artış hızı toplam

BEŞİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL VE DEMOGRAFİK YAPI

Şebnem KÖŞER AKÇAPAR* - Dilek ÇAKIR ÖZBEY**

Giriş

Afganistan toplumunu ve onu şekillendiren dinamikleri anlamak sadece sosyolojik açıdan değil; ekonomik, kültürel ve politik analiz yapmak için de önemlidir. Toplumun yapısını ve temel özelliklerini anlamak toplumsal değişimi ve değişime neden olan dinamikleri de açığa çıkarır. Ayrıca, toplumsal yapı tarihsel süreç içerisinde sürekli değişir. Bu bölümde, Afganistan'da toplumsal ve demografik yapıyı sistemli ve analitik bir yöntemle incelemek amacıyla sekiz temel başlık belirlenmiştir. Bu başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır: Demografik Yapı; Eğitim Göstergeleri; İstihdam Göstergeleri; Yoksulluk, Sağlık Hizmetleri ve Sosyal Dışlanma; Aile, Aşiret ve Akrabalık; Gençlik ve Gençlik Politikaları; Toplumsal Alışkanlıklar; Etnik ve Mezhebi Yapı.

Her bir alt bölüm içerisinde toplumsal yapıyı ve dinamiklerini gerçekçi bir şekilde ortaya koymak için mevcut istatistiksel verilere başvurulmuştur. Bu verilerin yanı sıra, toplumsal yapıyı daha iyi kavramak ve yıllar içindeki değişimini anlamak için tarih önemli bir perspektif sunar. Toplumu oluşturan birçok yapısal unsur geçmişten günümüze miras kalmış; birçoğu ise dönüşüme uğramıştır. Bu bölümde, farklı yılları içeren istatistiksel veriler ışığında, Afganistan'da toplumsal yapı tarihsel sürece referansla ele alınmıştır. Yıllar içerisindeki değişim ise, neden-sonuç ilişkisi temelinde açıklanmıştır. Ancak, ülkede kırk yılı aşkın

süre devam eden işgal ve iç savaşın da etkisiyle düzenli veri takibi yapılamamıştır. Afganistan'a dair istatistiklerin çoğu tahmine dayanır. Bu nedenle, ülkenin kırılğan siyasi konumundan yararlanmak için üretilen manipülatif ve birbirine tezat verilerden mümkün olduğunca kaçınabilmek için, öncelikli olarak Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı resmi verilere başvurulmuştur. Bu çalışmada, Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu (National Statistics and Information Authority -NSIA) tarafından yayınlanan istatistik, rapor, araştırma ve diğer belgeler temel veri kaynağını oluşturmuştur. Resmi istatistiklerde bulunmayan veriler için ise, Afganistan Hükümeti ile (2001-2021) ortak çalışmalar yürüten ve Afganistan'a doğrudan yardım faaliyetlerinde bulunan Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşların tahmini verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, her bir alt başlık için akademik kaynaklar da gözden geçirilmiştir.

5.1. Demografik Yapı

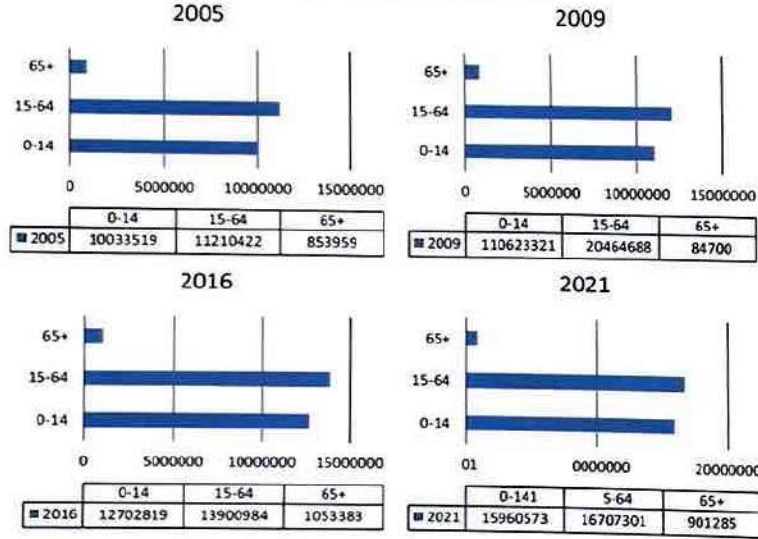
Afganistan coğrafi konum olarak Güneybatı Asya'da yer almaktadır. Sınır komşusu olduğu ülkelere baktığımızda, kuzeyde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan; kuzeydoğuda Çin, batıda İran, doğu ve güneyde ise Pakistan ile sınır komşusudur (Resim 5.1). Afganistan stratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Herat, Belh, Kandahar, Gazne

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi ve Küresel Göç Araştırmaları Merkezi Müdürü.

** Araştırma Görevlisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, Doktora Adayı.

Afganistan'ın demografik yapısına bakıldığında, oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu görülür. Nüfusun kadın-erkek dağılımı yarı yarıyadır. Nüfusun neredeyse yarısı çalışma yaşı olarak adlandırılan 15-64 yaş aralığındadır. Genç nüfus oranı yüksek seyretmekle birlikte, 65 yaş üzeri nüfus oranı ise düşüktür. Demografik eğilime bakıldığında, Grafik 5.6'da görüldüğü üzere nüfus artarken yaş dağılımı çok değişmemiştir ve son 15 yıldır ülke ağırlıklı olarak genç nüfusa sahiptir.

Grafik 5.6. Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2005, 2009, 2016, 2021)

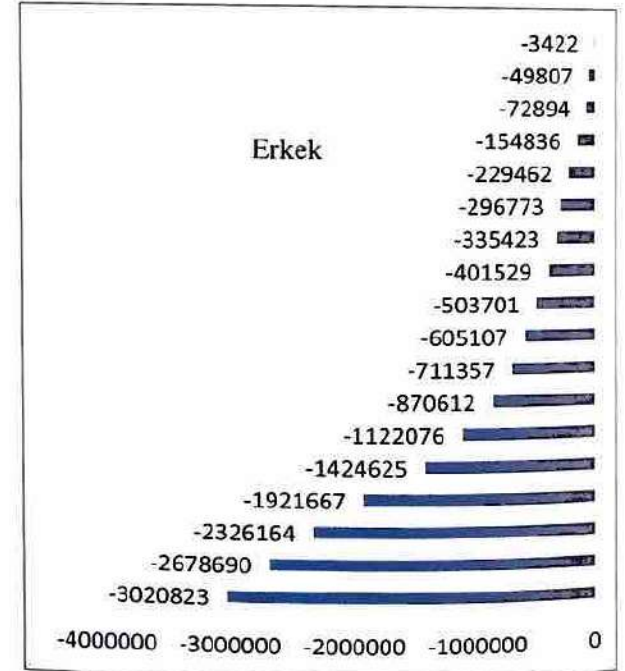


Kaynak⁷: NSIA (2012, 2018a, 2021b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

2020 yılı için cinsiyete dayalı nüfus dağılımına baktığımızda (Grafik 5.7), 0-19 yaş aralığında kız çocuk nüfusunun erkek çocuklarına oranla kısmen gerisinde kaldığı, bu aralığın 20-29 yaş grubunda kadınlar lehine bir nebze yükseldiği, 30-39 yaş aralığında tekrar erkeklerin sayıca üstün hale geldiği, 40-54 yaş grubunda kadınların öne çıktığı, ancak 85 yaş ve üstü yaşlı grubuna kadar, 55-84 yaş ara-

lığında erkekler lehine seyrettiği görülmektedir. Toplam nüfusta görülen yaşa ve cinsiyete bağlı bu dalgalanmaların nedeni çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Erkek çocukların öncelenmesi, kız çocuklarının nüfus sayımlarında eksik yazılması, kadınların sağlık hizmetlerine erişimlerinin erkeklerden daha kısıtlı olması, genç ve doğurgan yaşta kadın ölümlerinin doğum sırasında artış göstermesi, geniş ailede bulunan genç erkek nüfusunun bir hanehalkı stratejisi olarak göçe yönelmesi, belirli bir yaş grubundaki erkeklerin iç savaş ve diğer nedenlerle hayatını kaybetmesi bu sebeplerden birkaçıdır.

Grafik 5.7: Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Nüfusun Dağılımı (2020)



7 2005 ve 2009 yılı verileri için NSIA (2012: 6), 2016 yılı verileri için NSIA (2018a: 5) ve 2021 yılı verileri için NSIA (2021b: 6) kullanılmıştır.

2001 öncesi çok daha az bir nüfusu barındıran şehir, hızlı büyüme, altyapı eksiklikleri ve şehirleşme sorunları nedeniyle su, hava ve toprak kirliliği açısından riskler taşımaktadır (Rahmati vd. 2020: 278). Şehirde özellikle bazı mahallelerde artan yapılaşma talebi emlak fiyatlarını oldukça yukarı çekmiştir. Kabil'in diğer şehir merkezlerinden en az iki katı nüfusa sahip olduğu ve tüm şehir merkezlerinde kadın ve erkek nüfusun birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Grafik 5.4'de bu şehir merkezlerinin nüfusları ve kadın-erkek dağılımları gösterilmektedir.

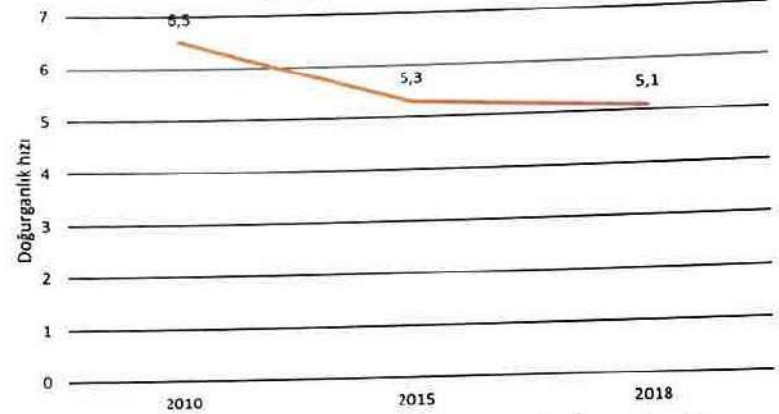
Afganistan'da kentleşme hızı, Dünya Bankası verilerinde yıllık %3,35 olarak belirtilmiştir (DB, 2020a).⁵ 1990'lardan günümüze kentleşme hızı farklılıklar gösterse de, 2000'lerden itibaren genelde yılda %3 ve %4 arasında değişen bir oranla sabit kalmıştır (DB, 2020a). Çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerle, ülkedeki kalkınma ivmesi son 20 yılda da fazla yükselmemiş ve tüm nüfusu etkileyecek şekilde değişmemiştir.

5.1.2. Doğurganlık ve Ölüm

Afganistan resmi istatistiklerine göre, doğurganlık hızı, 2018 yılı için 5,1 olarak belirtilmiştir (Grafik 5.5). Bu oran, doğurganlık çağındaki her bir kadın için ortalama doğum sayısını ifade etmektedir. Doğum kontrolünün ve aile planlamasının olmaması ülkede plansız bir nüfus artışına sebep olmaktadır. Buna rağmen bebek ölümleri, sağlık hizmetlerinin yaygın olmayışı, ülke içinde yer değiştirmeler, yüksek başlık parası ve genç erkeklerin göç etmesi gibi doğrudan ve dolaylı nedenlerle, nüfus artışı ve doğurganlığın gerilediği görülmektedir. Afganistan Hükümeti'nin gerçekleştirdiği *Afganistan Sağlık Anketi 2018* araştırması sonuçlarına göre, doğurganlık hızı kadınların yaşları, yerleşim yerleri, eğitim seviyeleri ve maddi durumlarıyla doğ-

rudan ilişkilidir. Söz konusu araştırmada, 25-29 yaş arası kadınların ve özellikle kırsal alanda yaşayan, yoksul ve eğitim seviyesi düşük kadınların doğum oranlarının daha yüksek olduğu vurgulanmıştır (NSIA, 2019b, s. 78).

Grafik 5.5: Doğurganlık Hızı (2010-2015-2018)



Kaynak:⁶ NSIA (2010, 2017c, 2019b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Yetişkin ölüm oranına baktığımızda, bu oran her bin kadın için 193, her bin erkek içinse 238'dir (UNDP, 2020a). Erkek ölüm oranının kısmen daha yüksek olmasının başlıca sebepleri, ataerkil yapının sonucu evin geçiminden sorumlu olan erkekler için çalışma koşullarının yıpratıcı ve ağır olması; iç savaşa katılan erkeklerin birçoğunun hayatını kaybetmesi ve uluslararası göç hareketlerine daha fazla oranda katılmaları; temel sağlık hizmetlerinin toplumda yaygın olmaması olarak sıralanabilir. Özellikle yoksul hanelerde yaşayan ve eğitim seviyesi düşük kadınların ölüm oranları daha yüksektir. Sağlık hizmetlerine ulaşımında geri planda kalan söz konusu kadınlar erken yaşta hamilelikten kaynaklı doğum komplikasyonları yaşamakta ve ölüm riskiyle karşılaşmaktadırlar (NSIA, 2019b: 12).

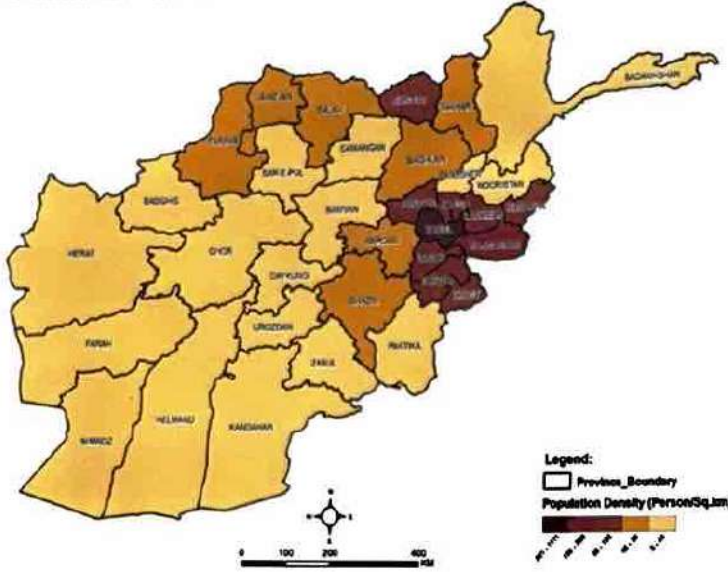
⁵ Dünya Bankası verilerine göre, kentleşme oranı Afganistan'la benzer özellikler gösteren komşu ülke Pakistan için %2,67'dir (bkz: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.GROW?locations=PK>).

⁶ 2010 verileri için NSIA (2010), 2015 verileri için NSIA (2017c: 77) ve 2018 verileri için NSIA (2019b: 9) kullanılarak derlenmiştir.

Aşağıdaki Harita 5.2'de Afganistan haritası ve vilayetlerin nüfus yoğunlukları görülmektedir.

Harita 5.2: Nüfusun Vilayetlere Göre Dağılımı (2020-2021)

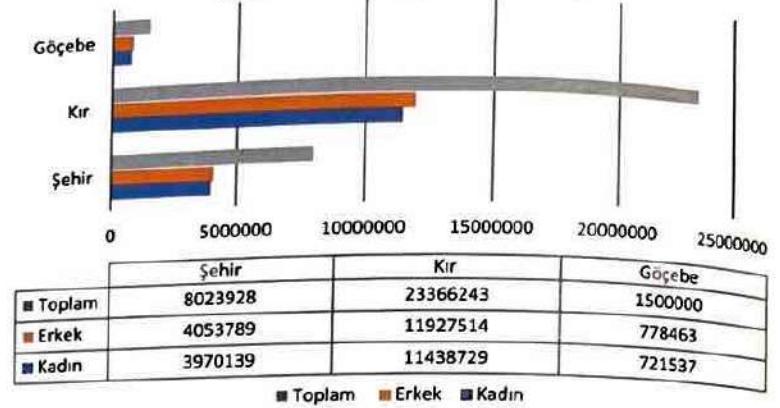
itled Population Density by Province - 2020 - 21



Kaynak: NSIA (2021b: 25).

Afganistan'da nüfusun yarısından fazlası kırdaki yaşamaktadır. Toplam nüfusun yalnızca %28'i şehirlerde hayatını idame ettirmektedir. Grafik 5.3'de görüleceği üzere, şehirlerde yaşayan toplam nüfus 8 milyon 23 bin 928 iken, kırsal bölgelerde yaşayan nüfus 23 milyon 366 bin 243'tür (NSIA, 2021a: 8). Bununla birlikte, sayıları küçük olmasına rağmen belli bölgelerde göçer/göçebe gruplar da yaşamaktadır.

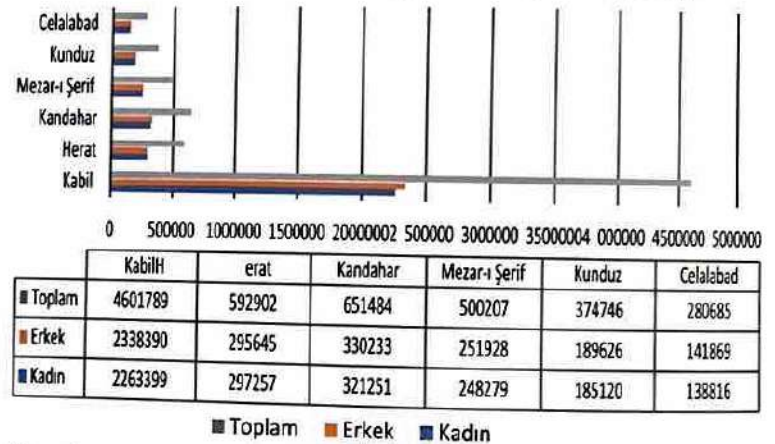
Grafik 5.3: Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı (Kadın-Erkek) (2020-2021)



Kaynak: NSIA (2021b: 8)da sunulan veriler derlenerek oluşturulmuştur.

Nüfus yoğunluklarına göre en büyük şehir merkezleri Kabil, Herat, Kandahar, Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Celalabad'dır. Kabil hem başkent hem de ülkenin en büyük şehri olarak öne çıkmaktadır.

Grafik 5.4. Büyük Şehirlerin Tahmini Nüfusları ve Kadın-Erkek Nüfus Dağılımları (2020-2021)



Kaynak: NSIA (2021a: 52;99;117;132)da sunulan veriler derlenerek oluşturulmuştur.

sayılarının hızla artmasına rağmen öğretmen sayılarının yetersiz kaldığı görülmektedir (UNDP, 2020a). Resmî istatistiklerde öğretmen/öğrenci oranı 2014, 2018 ve 2020 yıllarında ortalama her 47 öğrenci için 1 öğretmen olarak belirtilmiştir (NSIA, 2021a: 64).

Tablo 5.5'te açıkça görüldüğü üzere, kadın öğretmenlerin sayısı erkek öğretmenlere oranla oldukça düşüktür. Kadın öğretmenler çalışmak için öncelikle Kabil'i ve diğer büyük şehirleri tercih etmektedir. Kabil dışında bütün illerde erkek öğretmenler çoğunluktadır. Öğretmenler görev yapmak için büyük şehirleri tercih ettikleri için, nüfusun yoğun olarak yaşadığı ilçe, köy ve kasabalarda öğretmen sayıları yetersiz kalmaktadır (UNICEF, 2018a: 18-34).

Tablo 5.5: Devlet Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Cinsiyete ve İllere Göre Dağılımı (2020)

İller	Kadın Öğretmen	Erkek Öğretmen	Toplam Öğretmen
Kabil	20.931	10.622	31.553
Herat	9.109	7.275	16.384
Kandahar	965	4.163	5.128
Nuristan	154	1.027	1.181
Kunduz	2.054	4.273	6.327
Paktita	46	3.202	3.248
TOPLAM (Tüm iller)	70.585	125.747	196.332

Kaynak: NSIA (2021a: 62) verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Güvenlik açısından daha riskli bölgelerde görev yapacak öğretmen bulmakta sıkıntı yaşanmaktadır. Kişisel ya da toplumsal güvenlik kaygısı öğretmenlerin bazı bölgeleri tercih etmemesine sebep olmaktadır. Benzer şekilde, ebeveynler de bu bölgelerde çocuklarını okula göndermekte tereddüt etmektedirler. Sonuç olarak, çatışma ve güvensizlik bölgede eğitimin aksamasına sebep olmaktadır. Toplumsal barışın sağlanmasının temel koşullarından birisi de insan haklarına saygılı, toplumsal cinsiyet eşitliğini

gözetilen eğitimi yaygınlaştırmak ve gençler arasında beşeri sermayenin artırılması ile mümkün olacaktır.

Yükseköğrenim ve üst düzey öğretmen eğitimi ise, Yüksek Öğrenim Bakanlığının sorumluluğundadır. Yükseköğrenimin finansmanı, politika geliştirme, yüksek öğrenim planı hazırlama, yüksek öğrenimin niteliğini geliştirme bu Bakanlığın çalışma alanları arasındadır. Yükseköğrenim sektörü sadece üniversitelerden oluşmamaktadır. Çeşitli kamu ve özel yükseköğrenim kurumları da faaliyet göstermektedir. Afganistan'da ilk özel yüksek öğrenim kurumu 2001'de kurulmuştur. Özel yüksek öğrenim kurumlarının sayısı son 20 yıllık dönem içinde hızla artmaktadır. 2020 itibarıyla, 100'ün üzerinde kurumunun faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu kurumlar tıp, finans, pazarlama, yönetim benzeri daha gözde programlarda uzmanlaşmışlar ve çeşitli mesleki sertifika programları düzenlemektedirler (WENR, 2016).

Ancak, Afganistan'da eğitim için ayrılan bütçenin oldukça kısıtlı olması Eğitim Bakanlığı'nın ve Yüksek Öğrenim Bakanlığının faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Gayri safi milli hasılanın sadece yaklaşık %4'ü eğitim için ayrılmaktadır (UNDP, 2020a). Kısıtlı finansal kaynaklar artan eğitim talebini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu durumun önümüzdeki yıllarda da devam etmesi beklenmektedir.

5.2.1. Okuma Yazma Oranları

2001'de Taliban rejiminin devrilmesinin ardından, Afganistan eğitim alanında önemli atılımlar yapmıştır. Taliban döneminde uygulanan kadınlara yönelik eğitim yasağının kaldırılmasıyla, kadınların okur yazarlık oranı artmıştır. 2004 Anayasa'sının 44. Maddesine göre, kadın ve erkekler arasındaki eğitim farklılıklarının kaldırılması amacıyla kadınların eğitimini destekleyici programlar geliştirmek devletin sorumluluğundadır. Bu bağlamda, okuma yaz-

Tablo 5.2: 2008 Yılında Öğretmenlerin Eğitim Seviyelerine Göre Sayıları ve Yüzdeleri

Mezun Olunan Okul Seviyesi	Öğretmen Sayısı	%
İlkokul	3.310	%3
Ortaokul	12.465	%9
12. Sınıf Mezununu	78.143	%56
14. Mezununu	30.474	%22
Lisans	12.408	%9
Yüksek Lisans	417	%0
Doktora	14	%0
Bilinmeyen	1.383	%1
Toplam	138.614	%100

Kaynak: Yahya (2017: 83).

Afganistan'da ilköğretim, ortaöğretim ve lisede kayıtlı toplam öğrenci sayısı, 2019 itibarıyla 9 milyon 687 bin 962'dir. 119 bin 943 öğrenci ise yurtdışında (özellikle İran, Pakistan, Tacikistan ve Hindistan'da) eğitimlerine devam etmektedir (NSIA, 2021a: 60). Afganistan'dan Türkiye'ye üniversite başvurularında da giderek artan bir eğilim söz konusudur. Son olarak, 2021 yılında Afganistan'da üniversite giriş sınavında birinci olan kadın öğrenci, Türkiye'de İngilizce tıp eğitimi almaya hak kazanmıştır (Anadolu Ajansı, 2021a). Türkiye burslusu olarak 2020-2021 yılında Afganistan kökenli 6.686'sı erkek, 1.742'li kadın olmak üzere toplam 8.428 öğrenci Türkiye'deki devlet üniversitelerinde çeşitli bölüm ve seviyelerde eğitim görmektedir (YÖK, 2021).

Tablo 5.3, ilköğretim, ortaöğretim ve lisede kayıtlı toplam öğrenci sayıları ve özel/devlet okul türlerine göre öğrencilerin dağılımlarını göstermektedir. Tabloda açıkça görüldüğü üzere, öğrencilerin ilköğretim sonrasında eğitimlerine devam etme oranları düşüktür. Özellikle liseye kayıtlı öğrenci sayısının diğer sınıflara oranla daha az olması dikkat çekicidir. İlköğretim ve ortaöğretim eğitiminin

yasal olarak zorunlu olmasına rağmen, lisenin tercihe bağlı olması öğrencilerin lise eğitimlerine devam etmemesinin temel nedenleri arasında gösterilebilir. Erkek çocuklar arasında çocuk işçiliğinin yaygın olması, kız çocuklarının da sosyo-kültürel nedenlerle okula devam etmedikleri bilinmektedir.

Tablo 5.3: Öğrencilerin Dağılımı (2018-2019)

	Devlet Okullarında Kayıtlı Öğrenci Sayısı		Özel Okullarda Kayıtlı Öğrenci Sayısı	
	2018	2019	2018	2019
İlköğretim	5.917.789	5.770.700	385.204	385.181
Ortaöğretim	1.827.292	2.160.185	94.830	114.001
Lise	979.403	1.204.921	38.384	52.974
TOPLAM	8.724.484	9.135.806	518.418	552.156

Kaynak: NSIA (2021a: 60) verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Bu okullarda görev yapan toplam öğretmen sayısının ise 226 bin 531 olduğu görülmektedir (NSIA, 2021a: 60). Tablo 5.4'te özel okul ve/ya devlet okullarında görev yapan öğretmenlerin dağılımları verilmiştir. Özel okul sayısının devlet okullarına oranla çok daha az sayıda olması (Grafik 5.8), özel okulda görev yapan öğretmen sayılarının düşüklüğünün temel nedenidir. Yine de, öğretmen sayılarının hem devlet hem de özel okullarda kademeli olarak yükseldiği görülmektedir.

Tablo 5.4: Devlet Okulu ve Özel Okullarda Çalışan Öğretmen Sayıları (2018-2019)

	2018	2019
Devlet Okullarında Çalışan	188.978	196.332
Özel Okullarda Çalışan	27.962	30.199
TOPLAM	216.940	226.531

Kaynak: NSIA (2021a: 60) verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Öğrenci sayısına oranla öğretmen sayısı yetersiz kalmaktadır. Öğretmen/öğrenci oranına baktığımızda, öğrenci

leri ile koordinasyon içerisinde çalışır. Eğitim Bakanlığı, İl Eğitim Müdürlüklerini denetlerken İl Eğitim Müdürlükleri de İlçe Eğitim Müdürlüklerinin denetiminden sorumludur (MOE, 2020).

Afganistan Eğitim Bakanlığı, 2021 öncesi dönemde uluslararası kuruluşların da desteğiyle ülkedeki eğitim sistemini geliştirmek amacıyla birçok farklı politika uygulamaya koymuştu. Bunlar arasında, Afganistan'da eğitim kalitesinin artırılması (*Education Quality Reform for Afghanistan - EQRA*)⁸, insan kaynağının geliştirilmesi (*Human Resource Development Board - HRDP*)⁹, eğitim alanında uluslararası işbirliklerinin artırılması (*Global Partnership for Education (GPE) Strategy*)¹⁰ ve UNESCO'yla işbirliklerinin geliştirilmesi, eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanması (*Gender Unit*)¹¹, GRB *Gender Responsive Budgeting*)¹² projeleri sayılabilir (MOE, 2020).

İlk ve orta öğretim düzeyinde karşılaşılan sorunların arasında eğitim seviyesinin düşüklüğü, yapısal sorunlar ve günlük eğitim-öğretim süresinin kısa olması gelmektedir. Derslerin müfredat ve içerikleri dünya standartlarının gerisindedir. Ayrıca, okullarda fiziki altyapı yetersizdir. Çoğu okulun yeterli binası ve dersliği yoktur. Okulların çoğunda laboratuvar, kütüphane ve spor alanı benzeri sosyal imkanlar bulunmamaktadır. Öğrencilerin eğitim malzemeleri ve ders kitapları eksiktir. Okutulan kitapların yazım ve içerik açısından yanlışlarla dolu olması kaliteli eğitimin önünde bir başka engel teşkil etmektedir (Yahya, 2017: 81).

Öğretmenlik, Afganistan toplumunda saygı gören prestijli bir memuriyettir. Öğretmen sayılarının ve niteliğinin artırılması için Afganistan Hükümeti 1950'lerden beri öğ-

retmenliği özendirmek yolunda çalışmalar yürütmektedir. Örnek olarak, öğretmenler gününün kutlanması öğretmenliğin toplumsal algıdaki prestijini ve saygınlığını artırmayı amaçlamaktadır. Çeşitli düzenlemelerle öğretmenliği cazip kılmaya çalışan Hükümet, meslekte altı yıllık ücretli çalışanın zorunlu askerliğini kaldırmaktadır (Samady, 2001: 593). Yine de istenen başarı elde edilememiştir. Öğretmenlerin eğitiminin yeterli olmaması ve nitelikli öğretmen sayısının düşük olması önemli bir diğer sorundur. Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan *Afganistan'da Yaşam Koşulları* raporu verilerine göre, öğretmenlerin sadece %58'i asgari yeterlilik şartını (14. Sınıf mezunu olmak) sağlamaktadır (NSIA, 2018b:140). Öğretmenlerin eğitim seviyelerine göre dağılımını gösteren Tablo 5.2'de görüldüğü üzere, öğretmenlerin yalnızca %9'u lisans eğitimi almıştır. Ezici bir çoğunluğu oluşturan %91'i ise, lisans seviyesinin altında eğitime sahiptir. Nitelikli öğretmen sayısının azlığı ülkede eğitimin niteliğini de düşürmektedir (Yahya, 2017: 83). Bunlara ilaveten, ülke genelinde günlük eğitim-öğretim süresinin kısa olmasının (3 saat 25 dakika) öğrencilerin verimliliğini olumsuz etkilediği saptanmıştır (DB, 2019). Ülkede içiçe geçen sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle çocuk işçiliğinin yaygın olması, çocukların modern eğitim alanında geri kalmalarına ve küçük yaşta aile geçimine katkıda bulunma rollerini üstlenerek aktif öğrenme sürecine katılamamalarına yol açar.

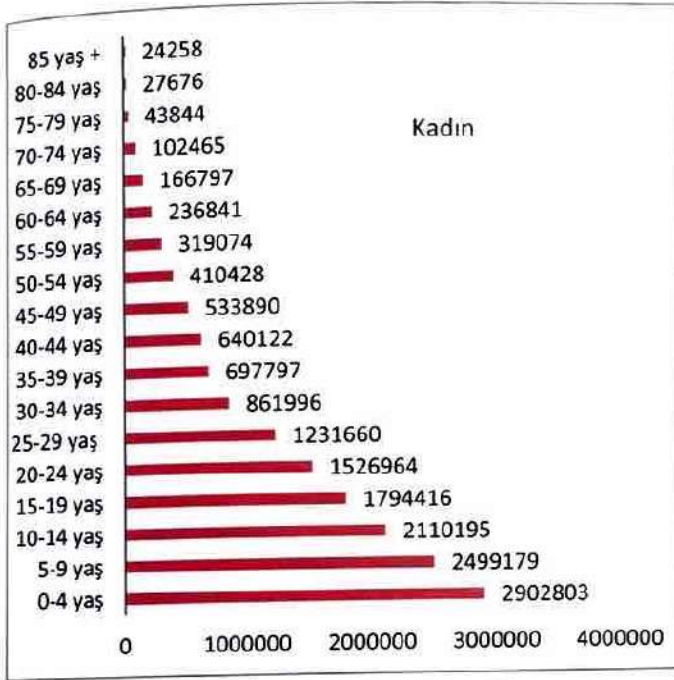
8 Proje hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz: <https://moe.gov.af/sites/default/files/2020-08/EQRA%20Work%20Plan%202020%20-%20V3.pdf>

9 Proje hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz: <https://www.acbar.org/jobs/32559/HRDBS-Coordinator---MRRD.jsp>

10 Proje hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz: <https://moe.gov.af/en/gpe>

11 Proje hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz: <https://moe.gov.af/en/gender-unit>

12 Proje hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz: <https://www.acbar.org/upload/147737128796.pdf>



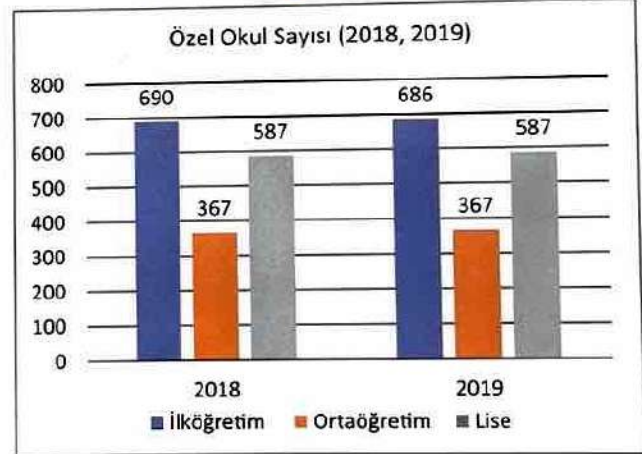
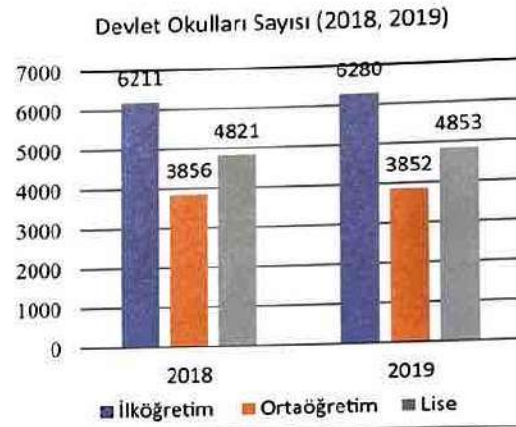
Kaynak: NSIA (2021a: 8) verileri ile yazarlarca derlenmiştir.

5.2. Eğitim Göstergeleri

Bonn Konferansı'nın (2001) ardından Afganistan'da kurulan yönetim cinsiyet farkı gözetmeksizin üç aşamalı eğitime geçmiştir. Bu aşamalar, ilköğretim (7-12 yaş), ortaöğretim (13-15 yaş), lise (16-18 yaş) olarak sıralanır. Ayrıca, yükseköğretim, mesleki eğitim, öğretmen eğitimi ve din eğitimi de verilmektedir (Yahya, 2017: 68-91). 2008 yılında yürürlüğe giren Eğitim Yasası, ilköğretim ve ortaöğretimi zorunlu kılmaktadır. Dokuz yıllık zorunlu eğitimin ardından, lise ve yüksek öğrenim aşamaları tercihe bağlıdır. Ücretsiz eğitim devletin sorumluluğundadır ve tüm Afganistan vatandaşları için anayasal bir haktır. Yükseköğretim kurumlarının kapasitesi ve niteliği konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Afganistan'daki gençlerin yüksek öğrenim talebini karşılamak için birçok özel eğitim kurumu da kurulmuştur. İlköğretim, ortaöğretim ve lise düzeyinde toplam 16 bin

625 okul faaliyet göstermektedir. Bu okulların 14 bin 985'i devlet okuluysen, bin 640'ı özel okuldur (NSIA, 2021a: 60) Söz konusu özel okul ve devlet okullarının dağılımı Grafik 5.8'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Grafik 5.8: Devlet/Özel Okul Sayıları (2018-2019)

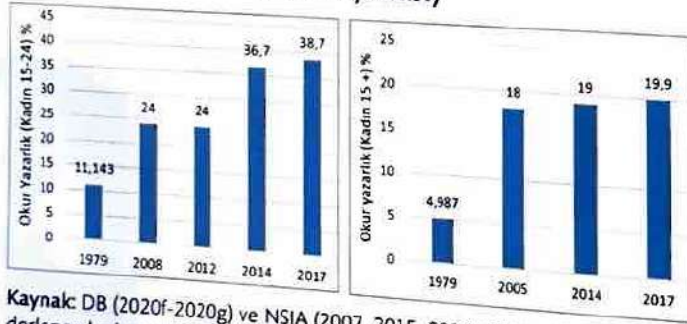


Kaynak: NSIA (2021a: 60) verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Afganistan'da ilköğretim, ortaöğretim, mesleki eğitim ve din eğitiminden Eğitim Bakanlığı sorumludur. Bakanlığın başlıca sorumlulukları eğitimin finansmanı, eğitimle ilgili sosyal politika geliştirilmesi ve müfredat oluşturulmasıdır. Bakanlık, İl Eğitim Müdürlükleri ve İlçe Eğitim Müdürlük-

Grafik 5.11'de görüldüğü üzere, 2017 yılında 15-24 yaş arası kadınlar arasında okur-yazarlık oranı yaklaşık %39 iken (NSIA, 2018b: 162), 15 yaş üzeri kadınlar arasında aynı oran yaklaşık %20'de kalmaktadır (NSIA, 2018b: 162). Bu durum, orta yaş ve üzerindeki kadınların ilk Taliban döneminde uygulanan eğitim yasağından dolayı eğitim-öğrenim hayatının dışında kaldıklarının açık bir göstergesidir. Afganistan'da kadınlara yönelik eğitim yasağının 2001 yılında kalkmasıyla, kadınlar örgün eğitim programlarına dahil edilmiştir. Bu sayede, genç kadın nüfus arasında okur-yazarlık oranını artırmak ve aradaki açığı bir ölçüde kapatmak mümkün olmuştur. İkinci Taliban döneminde, daha önceki Taliban yönetiminde yapılan hatalardan dönülmesi, kız çocuklarının eğitimden yararlandırılması, kadın öğretmenlerin çalışmasına izin verilmesi, nüfusun yarısını oluşturan kız çocuklarının ve kadınların ülkenin geleceğine katkıda bulunması için elzemdir. Afganistan'da eğitimin barış inşa sürecindeki yapıcı etkisine vurgu yapan çalışmalar, militan ideolojilerin farklılaştırıcı politikaları yerine, farklılığın birliğini vurgulayan, ulusal bilinci ve birliği öncelleyen, toplumsal sorumluluk aşıl原因an bir eğitimin Afganistan için önemine dikkat çekmektedir (Spink, 2005: 195).

Grafik 5.11: Kadın Okur-Yazarlık Oranları (15 Yaş Üzeri, 15-24 Yaş Arası)



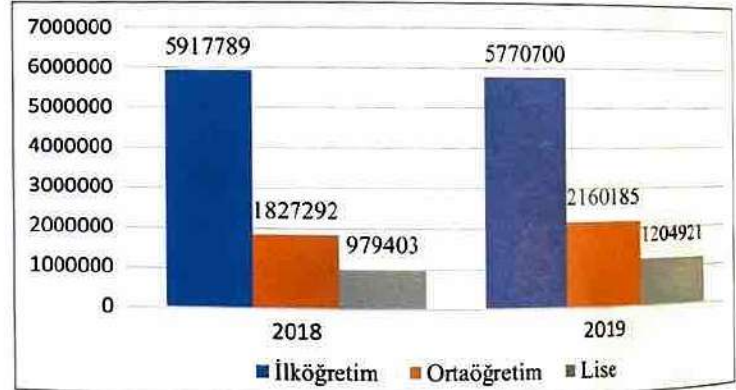
Kaynak: DB (2020f-2020g) ve NSIA (2007, 2015, 2016, 2017a, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

15 Net okullaşma oranı: Belli bir eğitim kademesine kayıtlı öğrencilerden, o eğitim kademesiyle ilişkili yaş grubu içinde bulunanların, yine o eğitim kademesiyle ilişkili yaş grubu

5.2.2. Okul Türleri ve Okullaşma Oranları

Afganistan'da ilköğretim, ortaöğretim, lise ve yüksek öğretim düzeylerinde eğitim verilmektedir. Her bir okul türü için öğrenci sayılarına bakıldığında (Grafik 5.12), 2019 yılında ilköğretime kayıtlı 5 milyon 770 bin 700 öğrenci, ortaöğretime kayıtlı 2 milyon 160 bin 185 öğrenci ve liseye kayıtlı 1 milyon 204 bin 921 öğrenci vardır (NSIA, 2021a: 74). İlköğretim ve ortaöğretim zorunlu olduğu için, öğrenci sayıları liseye nazaran daha yüksek seyretmektedir.

Grafik 5.12: İlköğretim/Ortaöğretim/Lise Öğrenci Sayıları (2018-2019)



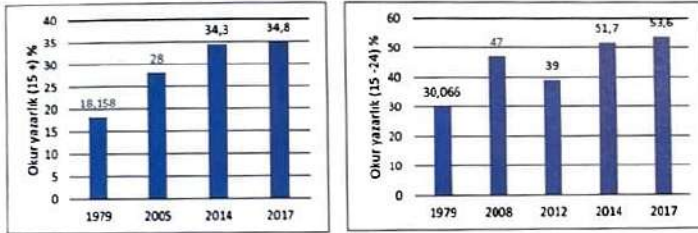
Kaynak: NSIA (2021a, s. 74) verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Her bir okul türü için "net okullaşma oranları"¹⁵ incelendiğinde, ilköğretim ve ortaöğretim zorunlu olduğu için okullaşma oranlarının daha yüksek olduğu görülür. Afganistan Hükümeti'nin ilköğretim net okullaşma oranına dair resmi verileri Tablo 5.6'da sunulmuştur. Bu verilere göre, 2017 yılında ilköğretim için ülke genelinde net okullaşma oranı %56,1'dir (NSIA, 2018b: vi). Net okullaşma oranı, ilköğretim çağındaki çocuklardan ilköğretim kurumlarına kayıtlı olanların yüzdesini ifade eder. Yani belirli yaş grubundaki öğrenciler arasında okullaşma oranını gösterir. Sınıf tekrarı

ma kursları açılarak kadınlarının okur-yazarlığının artması desteklenmiştir. 2019 yılında toplam 14 bin 890 okur-yazarlık kursu açılmıştır ve bu kurslara cinsiyeti farketmeksizin toplam 256 bin 131 öğrenci kayıt yapmış ve 108 bin 993 öğrenci de bu mezun olmuştur (NSIA, 2021a: 76).

Buna ek olarak, ilköğretim ve orta öğretimin zorunlu olması ülke genelinde okur yazarlık oranının artmasını sağlamıştır. Özellikle genç neslin okur yazarlık oranı daha yüksektir. 2017 yılında 15 yaş üzeri okur-yazarlık oranı yaklaşık %35 iken (NSIA, 2018b: v) aynı yıl 15-24 yaş arası okur yazarlık (Grafik 5.9) oranı yaklaşık %54'tür (NSIA, 2018b: vi). Bu rakam, hala düşük olmakla beraber, istatistiki veriler 1979 ve 2017 yıllarıyla kıyaslandığında, son yıllarda okur yazarlık oranının arttığına işaret etmektedir.

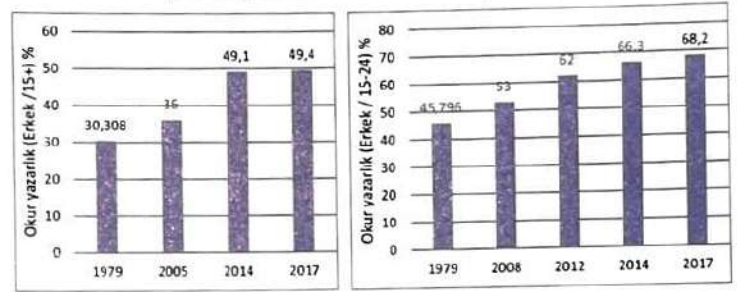
**Grafik 5.9: Okur-Yazarlık Oranları
(15 Yaş Üzeri ve 15-24 Yaş Arası)**



Kaynak:¹³ DB (2020) ve NSIA (2007, 2015, 2016, 2017a, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Kadın ve erkekler için ayrı ayrı okur-yazarlık oranlarına baktığımızda ise, genç erkekler arasında okur yazarlık oranının daha yüksek olduğu görülür. 15-24 yaş arası erkek okur yazar oranı (Grafik 5.10) yaklaşık %68'dir (NSIA, 2018: 162).

**Grafik 5.10: Erkek Okur-Yazarlık Oranları
(15 Yaş Üzeri ve 15-24 Yaş Arası)**



Kaynak:¹⁴ DB (2020d-2020e) ve NSIA (2007, 2015, 2016, 2017a, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak, kadın okur yazarlığı erkeklere oranla çok daha düşüktür. Daha ziyade kırsalda şekillenen yaşam tarzı, ataerkil aile yapısı ve aşiret düzeni de bu farkın esas nedenlerindedir. Afganistan'da kız çocuklarının eğitim hayatında geri planda kalmasına yol açan sosyolojik ve ideolojik engeller bulunur. Okula giden kız çocuklarına yönelik saldırılar ve kaçırılmalar bu engellerden birkaçıdır (Shayan, 2015: 283). Ülkedeki geleneksel toplumsal yapı ve ideoloji, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırmakta ve nüfusun yarısının temel eğitime erişimini kısıtlamaktadır (Kisanne 2012: 11). Kimi aileler ise, kız çocuklarının kendi kültürlerine yabancılaşmalarından korktukları için okula göndermeyi tercih etmemektedirler (Shayan, 2015: 283). Kız çocuklarının eğitimlerinin önündeki en büyük sorunun, mizojinizm (kadın düşmanlığı) olduğu yolunda saptamalar bulunmaktadır (Alvi-Aziz, 2008: 169). Bu durum, kadına yönelik şiddetin eğitim alanındaki olumsuz yansımasını ortaya koymaktadır.

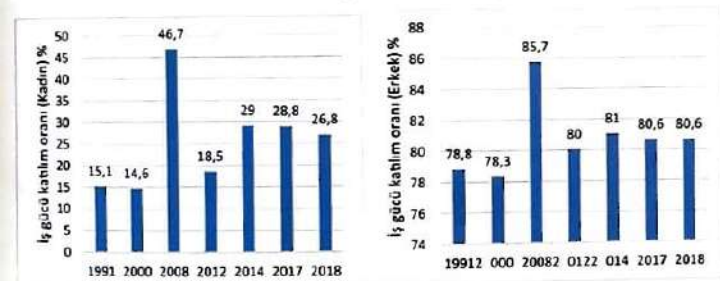
13 15 yaş üzeri genel okuryazarlık oranlarında 1979 yılı verileri için DB (2020b), 2005 verileri için NSIA (2007:11), 2014 verileri için NSIA (2017a: 40) ve 2017 verileri için NSIA (2018b: v) kullanılmıştır. 15-24 yaş arası genel okur yazarlık oranlarında 1979 yılı verileri için DB (2020b), 2008 ve 2012 verileri için NSIA (2015: 30), 2014 verileri için NSIA (2016: iv) ve 2017 verileri için NSIA (2018b: vi) kullanılmıştır.

14 5 yaş üzeri kadın ve erkek okur yazarlık verilerinde, 1979 yılı verileri için DB (2020f), 2005 yılı verileri için NSIA (2007:13), 2014 yılı verileri için NSIA (2016: v) ve 2017 verileri için NSIA (2018b: 162) kullanılmıştır. 15-24 yaş kadın ve erkek okur yazarlık verilerinde, 1979 yılı verileri için DB (2020g), 2008 ve 2012 yılı verileri için NSIA (2015: 30) ve 2014 yılı verileri için NSIA (2016: vi) ve 2017 verileri için NSIA (2018b:162) kullanılmıştır.

5.3.2. Kadınların ve Erkeklerin İstihdama Katılımı

Afganistan'da ataerkil aile yapısı hakimdir. Hane içerisinde genelde erkekler evin geçimini sağlamaktan sorumluyken, kadınlar ev içi işlerden sorumludur. Kadının eğitim ve iş hayatından tamamen dışlanmasıyla ataerkil düzen daha da pekişmiştir. Taliban'ın yönetimi devralmasından önceki 20 yılda, kadın-erkek eşitliği konusunda yapılan yasal değişikliklerle beraber olumlu adımlar atılmış olsa da, sosyal bir norm olarak ataerkil düzeni kırmak ve gerçek anlamda istihdam alanında da toplumsal cinsiyet eşitliğini uygulamaya koymak mümkün olmamıştır. Aşağıdaki Grafik 5.15'te görülebileceği gibi, 2018 yılı Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı *2018 yılında Afganistan'da Kadın ve Erkek Raporu* verilerinde sunulan kadın ve erkeklerin işgücü katılım oranları, kadınların çalışma hayatında geri planda kaldıklarını açıkça göstermektedir. 2018 yılı için kadınların işgücü katılım oranı yaklaşık %27 iken, bu oran erkekler için yaklaşık %81'dir (NSIA, 2019c: 18).

Grafik 5.15: Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılım Oranları (1990-2018)

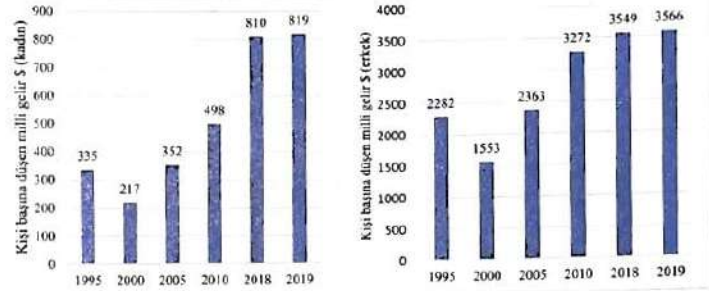


Kaynak:²² (UNDP, 2020a), NSIA (2009, 2014, 2016, 2018b, 2019c) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Kişi başına düşen milli gelire bakıldığında cinsiyet eşitsizliği açısından benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. 2019 yılında Kişi başına düşen milli gelir, erkekler için yıllık 3.566

\$ iken, bu oran kadınlar için 819 \$ olarak kaydedilmiştir (UNDP, 2020a).

Grafik 5.16: Kişi Başına Düşen (Kadın ve Erkek) Milli Gelir (1995-2019)



Kaynak: UNDP (2020a).

2001 sonrası dönemde kadınlara uygulanan eğitim ve çalışma yasalarının kaldırılmasıyla kadınların iş hayatına katılımı kısmen artmıştır. Hem işgücü katılım istatistikleri hem de kişi başına düşen milli gelirin 2005 sonrasında artış göstermesi kadınların eğitim ve iş hayatına katılımının artmasının bir yansımasıdır. Her ne kadar bu artış olumlu bir gelişme olsa da, yeterli düzeyde değildir ve kadınlar çalışma hayatında halen geri planda kalmaktadır. Kadınların kamuda ve özel sektörde istihdama katılımının ve işyerlerine geri dönmelerinin Gani Hükümeti'nden yönetimi devralan ikinci Taliban döneminde nasıl bir seyir izleyeceği halen tartışma konusudur.

5.3.3. Geçim Durumu ve Ekonomik Faaliyet Alanları

Afganistan ekonomisinde en büyük pay tarım ve hayvancılık sektöründedir. Toplam iş gücünün yaklaşık %43'ü tarım sektöründedir ve toplam hane sayısının %60'ı tarımdan bir şekilde gelir elde etmektedir (DB, 2020h). Temel geçim kaynağı tarım olmasına rağmen, kuraklık ve dağlık yapıdan

²² Kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranlarında, 1991 ve 2000 yılı verileri için UNDP (2020a), 2008 yılı verisi için NSIA (2009: iv), 2012 yılı verisi için NSIA (2014: ii), 2014 yılı verisi için NSIA (2016: iii), 2017 yılı verisi için NSIA (2018b: 51) ve 2018 yılı verisi için NSIA (2019c: 18) kullanılmıştır.

İşgücünün yerleşim yerlerine göre dağılımına baktığımızda da (Grafik 5.14), kentte iş gücü katılım oranının daha düşük olması kentsel hayatın gerektirdiği nitelikte iş gücü bulunmadığını göstermektedir. İşgücünün büyük bölümünü göçebeler ve kırsal alanda kendi hesabına çalışan haneler oluşturmaktadır. İşgücüne katılan nüfusun büyük kısmı kayıt dışı olarak güvencesiz, düzensiz, düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Tablo 5.9'da görüldüğü üzere, 2018 yılı itibarıyla kendi hesabına çalışan, ücretsiz aile işçileri ve gündelikçiler toplam işgücünün yaklaşık %90'unu oluşturmaktadır (NSIA, 2018). Bu yüksek oran, kırılğan ve savunmasız istihdamın işgücü piyasasındaki yaygınlığını göstermektedir.

Grafik 5.14: İşgücünün yerleşim yerlerine göre dağılımı (2012-2017)



Kaynak:²¹ NSIA (2014, 2016, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

İşgücünün çalışma statüsüne göre dağılımına baktığımızda, kırılğan işgücü oranının hayli yüksek olması dikkat çekici. Kırılğan işgücünün en önemli unsurlarından biri olan ücretsiz aile işçileri söz konusu olduğunda kadınların dezavantajlı konumda olduğu görülür. Özellikle kırsal alanda ve göçebeler arasında kadınların işgücü piyasasındaki kırılğan konumu daha belirgindir. İstatistiki veriler kadınların ülke genelinde de işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Tablo 5.9: İşgücü Dağılımı ve Kırılğan İşgücü

	Kent		Kır + Göçebe		Ulusal	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İşçi	1,8	0,7	3,0	2,6	2,7	2,3
Özel Sektör Maaşlı	18,6	18,1	4,8	0,5	8,2	3,1
Kamuda Maaşlı Çalışan	18,2	23,1	9,4	1,4	11,6	4,7
Kendi Hesabına Çalışan	39,1	19,8	47,6	20,9	45,6	20,7
Günlük İşçi	15,3	5,1	20,9	1,3	19,5	1,9
Ücretsiz Aile İşçisi	7,0	33,2	14,2	73,4	12,4	67,4
Kırılğan İşgücü	61,4	58,1	82,7	95,5	77,5	89,9
TOPLAM	100	100	100	100	100	100

Kaynak: NSIA (2019c: 19) verileri derlenerek oluşturulmuştur.

Afganistan'da kırılğan işgücü oranının bu kadar yüksek olmasının temel nedeni, nitelikli işgücünün yok denecek kadar az olmasıdır. Öyle ki, nitelikli işgücü olarak değerlendirileceğimiz özel sektör ve/veya kamuda ücretli/maaşlı çalışanlar – istikrarlı bir işi ve düzenli bir geliri olanlar – toplam iş gücünün yalnızca %7,1'ini oluşturmaktadır. 15 yaş üzeri çalışan nüfus içerisinde üniversite eğitimi almış nitelikli işgücü oranı 2010-2019 yılları arasında ortalama %19 olarak belirlenmiştir (UNDP, 2020a). 2001 sonrası Afgan diasporasının ülkeye çağırılması ve çeşitli yasal düzenlemelerin yapılması bu durumu tersine çevirememiştir. Talibanin önderliğinde kurulacak geçiş hükümetinde ve sonrasındaki yeni hükümette nitelikli işgücünün ne ölçüde olacağı da bilinmemektedir. Ülkede 2021'e kadar çeşitli alanlarda hizmet veren çifte vatandaş konumunda olan ya da farklı ülkelere de oturma izinleri bulunan Afganların yurtdışına geri dönmeleri ya da yeniden vasıflı göç hareketlerinin içine girmeleri beklenmektedir. Önümüzdeki yıllarda Afganistan'ı bekleyen sorunlardan birinin de nitelikli eleman açığı ve beyin göçü olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

²¹ İşgücünün yerleşim yerlerine göre dağılım oranlarında, 2012 yılı için NSIA (2014: ii), 2014 yılı için NSIA (2016: iii) ve 2017 yılı için NSIA (2018b: iv) kullanılmıştır.

- Çocukların yaklaşık %78'si ailede, sokakta, arkadaş gruplarında şiddete maruz kalmaktadır. Okullarda da özellikle toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık ve cinsel şiddet yaygındır. Toplumsal cinsiyet normları ve eşitsizlik çocuk evliliklerine ve cinsel sömürüye zemin hazırlamaktadır.
- Devam eden iç çatışma ortamı Afganistan'da çocukların hayatını tehdit etmektedir. 2020 yılının son 9 ayında 1.080 çocuk çatışmalardan dolayı yaralanmıştır.

Aynı rapora göre, Covid-19'un getirdiği ekonomik baskılar ve kapanma tedbirleri çocukların durumunu daha kırılgan hale getirmiştir. Pandemi, özellikle sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı olan aileleri ve çocukları olumsuz etkilemiştir. Okulların kapanmasıyla birlikte öğrenciler okul dışında kalmışlar ve eğitimlerine devam edememişlerdir. Aile içi şiddet artarken, erkek çocuklar asker olarak yetiştirilmek için kaçırılmakta ve erkek çocuklara özgü *baça bazı* (erkek çocukların para karşılığı dans etmesi) ismi verilen cinsel istismara maruz kalmaktadır (UNICEF, 2020b).

5.3. İstihdam Göstergeleri

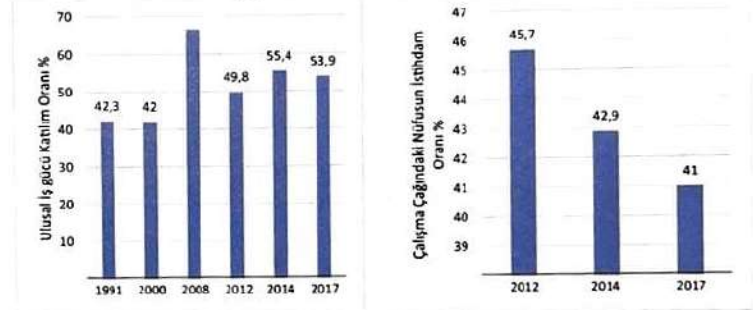
Afganistan ekonomisi kırılgan yapıda ve dış yardıma bağımlıdır. Az gelişmiş bir ülkenin tipik özelliklerini gösteren ülkede, tarım ülkenin en önemli geçim kaynağıyken sanayi gelişmemiştir. Hizmetler sektörü son dönemde genişlemeye başladıysa da, kayıt dışı ve kırılgan istihdamın temel kaynağı olmayı sürdürmektedir. Kayıtdışı ekonomi ise, ülke ekonomisinin temel döviz kaynağıdır ve hem ihracatta hem de istihdamda büyük paya sahiptir. Kayıtdışı ekonominin yapı taşını afyon oluştururken, kaçakçılık ve yasadışı madencilik de önemli paya sahiptir. Dünya Bankası, işyapılabilir ülkeler anketinde Afganistan'ın 190 ülke

arasında 173. sırada yer aldığını belirtmiştir (DB, 2020h). Özellikle siyasi istikrarsızlık, yetersiz altyapı, yolsuzluk ve güvensizlik ülkeye özel sektör ve yabancı yatırımlarını engellemektedir.

5.3.1. İşgücü Göstergeleri

Yüksek doğum oranının da gösterdiği üzere, Afganistan genç bir nüfusa sahiptir. 15-64 yaş aralığındaki potansiyel işgücünü oluşturan toplam nüfus 20 milyon 900 bin'dir. Fakat nüfusun iş gücü katılım oranı düşüktür. Grafik 5.13'te görüldüğü üzere, 2017 yılı verilerine göre nüfusun yaklaşık %54'ü işgücüne katılmaktadır (NSIA, 2018b: 51). Dünya Bankası verilerine göre, 2020 yılı için toplam işgücü 10 milyon 657 bin 912'dir (DB, 2020i).

Grafik 5.13: İşgücü Katılım Oranları (1991-2017)



Kaynak:²⁰ UNDP (2020a) ve NSIA (2009, 2014, 2016, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Çalışan sayısının çalışma çağındaki nüfusa oranını ifade eden çalışan çağıdaki nüfusun istihdam oranı 2017 yılı için %41 olarak belirtilmiştir (NSIA, 2018b: vi). Bu oran ülke ekonomisinin çalışma çağındaki nüfus için yeterli istihdam olanaklarını sağlayamadığını kanıtlar. Çalışma çağındaki nüfusun yarısından fazlası iş gücüne dahil olamamaktadır.

20 İşgücü Katılım Oranlarında, 1991 ve 2000 yılı verileri için UNDP (2020a), 2008 yılı verisi için NSIA (2009: iv), 2012 yılı verisi için NSIA (2014: ii), 2014 yılı verisi için NSIA (2016: iii) ve 2017 yılı verisi için NSIA (2018b: 51) kullanılmıştır. Çalışma çağındaki nüfusun istihdam oranlarında, 2012 yılı için NSIA (2014: ii) ve 2014 yılı için NSIA (2016: iii) ve 2017 yılı için NSIA (2018b: iv) kullanılmıştır.

Buna göre, Güney bölgelerinde yaşayan kız çocuklarının okullaşma oranlarının daha düşük olduğu belirtilmiştir. Zira, çatışmaların devam ettiği ve güvenlik riski olan bölgelerde aileler kız çocuklarını okula göndermemeyi tercih etmektedirler. İkinci olarak, kırsal kesimde yaşayan çocukların okullaşma oranlarının kentte yaşayanlara oranla daha düşük olduğu vurgulanmıştır. Kırsal alanlarda eğitime erişimin daha kısıtlı olmasının yanında, kırsal hanelerin daha yoksul olması da düşük okullaşma oranlarının nedenlerindedir. Ülke içinde yerinden edilmişler ve göçebeler arasında da okullaşma oranı eğitime erişimlerinin kısıtlı olması sebebiyle düşüktür. Hane reisinin eğitim düzeyi de okullaşma oranını etkileyen faktörlerden birisidir. Hiç eğitim almamış ya da sadece geleneksel eğitim almış hane reisleri, çocuklarını (özellikle de kız çocuklarını) okula göndermek konusunda isteksizlerdir. Afganistan'da engelli çocuklar da okullaşma oranlarında geri kalmaktadırlar. Sınıfların fiziksel olarak engelli öğrencilere uygun hale getirilememesi, öğrencilerin sosyal entegrasyonu sağlayacak programların geliştirilememesi en önemli sebepler arasında sayılabilir. Afganistan'da eğitim sistemi, engelli çocukların kapasitelerini geliştirmelerine izin vermemekte, zaten toplumsal olarak dışlanan engelli öğrenciler eğitim alanında da marjinalleşmektedir (Trani vd., 2021: 345).

Afganistan'da çocuk işçilerin yaygın olması okullaşmanın önündeki önemli engellerdendir (UNICEF, 2018a). Afganistan İş Kanunu'na göre, Afganistan'da 15-17 yaş aralığındaki çocuklar ağır olmayan işlerde çalışabilirler. Afganistan'da 5-17 yaş aralığındaki çocuklar arasındaki çocuk işçiliği oranı 2010-2019 yılları arasında %21,4 olarak belirlenmiştir (UNDP, 2020a). Çocuk işçiliğinin yaygın olması (çocuk nüfusunun yaklaşık dörtte biri), çocukları ekonomik ve cinsel sömürüye açık hale getirmektedir (UNICEF, 2020b). Özellikle yoksul haneler arasında daha yaygın olan çocuk işçiliği, erkek öğrencilerin okulu bırakma riskini ar-

tırmaktadır (UNICEF, 2018a). Kız çocuklar da gerek ev içi işlerde gerekse tarım alanlarında çalıştırılmakta ve çocuk işçiliğinin görünmez kesimini temsil etmektedirler.

Ülkede 15 yaş altı nüfus, toplam nüfusun yaklaşık %47,7'sini oluşturmaktadır. Afganistan, çocuk nüfus yoğunluğu açısından dünyanın en genç nüfusuna sahip ülkelerden birisidir. Çocuk Hakları Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, çocuk hakları konusunda yasal ve siyasi alanda önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da silahlı çatışmalar ve siyasi krizler, yoksulluk, doğal afetler ve yaygın yolsuzluk olumlu mevzuat değişikliklerinin uygulanmasını engellemektedir. Ülkede güvensizliğin artması, ülke yönetimindeki problemler, silahlı çatışma ve yolsuzluk ciddi bir göç baskısını tetiklemektedir (UNICEF, 2020b). "Afganistan'da Çocukların Durumu" başlıklı UNICEF raporu (2020b), eğitim, sağlık, yoksulluk, çocuklara yönelik şiddet ve çocuk ölümleri konularında mevcut durumun analizini yaparak Afganistan bağlamında durumun vahameti ortaya koymaktadır. Buna göre,

- Afganistan nüfusunun yaklaşık yarısı (yaklaşık 17 milyon kişi) çatışma bölgesinde yaşamaktadır. 2020 itibariyle bu bölgelerde yaşayan 14 milyon kişinin yardıma ihtiyacı vardır ve yardıma muhtaçların yarısını çocuklar oluşturmaktadır.
- Toplam çocuk nüfusunun %56'sı yoksuldur. Yetersiz beslenme yaygındır. 5 yaş altı yaklaşık 485 bin çocuk yetersiz beslenme sorunu yaşamaktadır.
- Anne ölümleri (her 100 bin doğumda 638) ve yeni doğan çocuk ölümleri (her bin canlı doğumda 37) yüksektir.
- Nüfus kayıt oranı çok düşüktür. Doğumların %58'i nüfusa kaydedilmemektedir. Yaklaşık 400 bin çocuk aile ortamından uzakta yetiştirme yurtlarında risk altında yaşamaktadır.

benzeri sebepler eğitim kademeleri arasında sarkmalara sebep olabildiği için bu oran düşük çıkabilmektedir. Aynı yıl için ilköğretimi bitirme oranı ise %56,6 olarak belirlenmiştir (NSIA, 2018b: vi). Bu durum, ilköğretime devam eden öğrencilerin yarısına yakınının eğitimini tamamlamadığına işaret etmektedir.

Tablo 5.6: İlköğretim Net Okullaşma Oranları (2005-2017)

İlköğretim Net Okullaşma Oranları					
	2005	2017		2005	2017
Kadın	29	45,5	Kent	53	74,3
Erkek	43	65,5	Kır	36	54
Toplam	37	56,1	Göçebe	0,9	6,6

Kaynak:¹⁶ NSIA (2007, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Orta öğretim net okullaşma oranına baktığımızda (Tablo 5.7), 2017 yılı için bu oranın %35,7 olduğu görülür (NSIA, 2018b: vi). Ortaöğretim/lise zorunlu da olsa, devam eden öğrenci sayısının ciddi oranda düştüğü görülmektedir. Çocuk işçiliğinin yaygın olduğu Afganistan'da bu durum şaşırtıcı değildir. Bu durum, öğrencilerin zorunlu eğitimin ardından okula devam etmeme eğiliminde olduğunu gösterir (UNICEF, 2020a).

Tablo 5.7: Ortaöğretim/Lise Net Okullaşma Oranları

Ortaöğretim/Lise Net Okullaşma Oranları %				
	2007-2008	2016-2017		2016-2017
Kadın	10,3	35,7	Kent	51,6
Erkek	21,5	46,8	Kırsal	31,7
Net	16,2	35,7	Göçebe	1,8

Kaynak:¹⁷ NSIA (2009, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 5.8'de görüldüğü üzere, 2017 yılı için yükseköğretim net okullaşma oranı ise %9,7'dir. Yükseköğretim son yıllarda hızla yaygınlaşmaya başlamış olsa da, henüz yeterli talebi görememektedir. Afganistan'da devlet ve vakıf üniversiteleri dahil toplam yükseköğretim kurumu sayısı 2020 yılında 167 olmuştur. 2020 yılında ülke genelinde toplam fakülte sayısı 673'tür (NSIA, 2020: 59). Öğrencilerin eğitime devam etmeleri konusunda desteklenmesi ve bu kapsamda projeler yürütülmesi ülkenin ihtiyaç duyduğu beşeri sermayenin artırılması yolunda ivme kazandıracaktır.

Tablo 5.8: Yüksek Öğretim Net Okullaşma Oranı

Yüksek Öğretim Net Okullaşma Oranları %			
	2016-2017		2016-2017
Kadın	4,8	Kent	18,1
Erkek	14,9	Kırsal	6,9
Net	9,7	Göçebe	0,2

Kaynak:¹⁸ NSIA (2018b) raporu derlenerek oluşturulmuştur.

"Brüt okullaşma oranı"¹⁹ dikkate alındığında ise, ilköğretim seviyesinde bu oranın %100'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, alt ve üst yaş gruplarının bu orana dahil edilmesidir. 2001 sonrasında ilköğretimde öğrenci sayısının hızla arttığı görülmektedir. İlköğretime kayıtlı öğrenci sayısı yaş farkı gözetmeksizin hızla artarken, ilköğretim yaşındaki öğrenci sayısı sabit kaldığı için oranlar yüksek çıkmaktadır.

Afganistan'da okullaşma ve okul dışında kalan öğrenciler hakkında UNICEF (2018) tarafından hazırlanan raporda, okullaşma oranını etkileyen faktörler ortaya konmuştur.

16 İlköğretim net okullaşma oranlarında, 2005 verileri için NSIA (2007:13) ve 2017 verileri için NSIA (2018b: vi) kullanılmıştır.

17 Ortaöğretim/Lise Net okullaşma oranlarında, 2007-2008 verileri için NSIA (2009: iii) ve 2016-2017 verileri için NSIA (2018b: vi) kullanılmıştır.

18 Yüksek öğrenim net okullaşma oranlarında, 2016-2017 verileri için NSIA (2018b: vi) kullanılmıştır.

19 Brüt okullaşma oranı: Yaşlarının o eğitim kademesiyle ilişkili olup olmamasına bakılmaksızın, belli bir eğitim kademesine (örneğin ilköğretim) kayıtlı öğrenci sayısının, o eğitim kademesiyle ilişkili yaş grubu nüfusuna oranıdır. Bu tanım, ilköğretim kademesi açısından ele alındığında, bir ülkede ilköğretime kayıtlı toplam öğrenci sayısının, o ülkenin ilköğretim çağındaki çocuk sayısına oranını ifade etmektedir.

rın büyük ölçüde savaş ağaları ve aşiret liderleri tarafından paylaşıldığı ve yoksul halka ulaşmadığı belirtilmektedir (İN-SAMER, 2015). Dolayısıyla, dış yardımların Amerikan işgali sırasında düzenli artmasına rağmen yolsuzluğun da doğru orantılı artmasıyla halkın yoksullaşması sürmüştür ve hatta derinleşmiştir. Uluslararası yolsuzluk algıları endeksine göre, Afganistan dünyadaki yolsuzluk sıralamasında 19/100 puanla 180 ülke arasında 165. Sıradadır (Transparency International, 2020). Bir başka sorun da, uluslararası yardımların bölgeler ve sektörler arasında eşit dağıtılmamasından kaynaklanmaktadır. En yoksul bölgeler ile ülkenin geri kalanı arasındaki eşitsizlik bu nedenle derinleşerek devam etmektedir. Örnek olarak, az gelişmiş bölgelerde tarımla geçinen yoksul halk, bu dış yardımlardan yararlanamamıştır. Yardımların büyük ölçüde hizmet sektörünün genişlemesine neden olduğu ve hizmet sektöründe kayıtdışı istihdamın artmasına yol açtığı ifade edilmektedir (DB, 2020h). Afganistan'da yoksulluğun yıllar içinde giderek derinleşmesinin en önemli nedeni, tarih içinde emperyal güçlerin arasında tampon bir ülke olarak sıkışan ve dış yardımlara bağımlı hale gelen ülkede bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan istikrarsızlıktır. On yıllardır süren işgaller, iç savaş ve siyasi sorunlar, yüzbinlerce kişinin ölümüne, yüzbinlerce kişinin de uzuv kaybı yaşamasına ve yaralanmasına sebep olmuştur. Bu güvensizlik ortamı ekonomik kalkınmayı ve yatırımları engellediği gibi, ülkenin tüm altyapısını alt üst etmiş ve milyonlarca insanı yerinden ve işinden etmiştir. Taliban'ın yönetimi devralmasıyla dış yardımlar da kesilmiştir. Devlet maaşları ödeyemez duruma düşerken halk ise kıtlık, açlık ve engellenebilir ölümler karşısında umutsuzluk içinde hayatta kalma savaşı vermektedir.

5.4.3. Engelliler

Afganistan'da toplam engelli sayısı 800 binin üzerindedir. Engelli sayısı toplam nüfusun yaklaşık %4 ila %5'ini oluş-

turur (UNDP, 2002: 25). Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, dünya genelinde bu oran %2,9'dur (WHO, 2011). İç savaş, çatışma ve yetersiz sağlık hizmetlerinin sonucu olarak doğum komplikasyon oranlarının yüksek olması, yakın akraba evlilikleri ve doğum sonrası bakımın yetersiz olması da engelli sayısını artırmaktadır (UNDP, 2002: 25). Dari dilinde doğuştan engelli kişilere *mayub* denilirken, sonradan engelli olan kişilere *malul* denir. Ailelerin sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı olduğundan *mayup* adı verilen doğuştan engelli bireylerin tedavisi aksamaktadır. Pek çok ailenin eğitim düzeyinin düşük olması sebebiyle, doğuştan engellilik dini ve doğaüstü (ruhlar, büyü vb.) referanslarla açıklanmaktadır. Söz konusu aileler tedavi için modern tıp tekniklerini kullanmayı reddederek mollalardan ve/veya türbelerden şifa beklemektedirler. Çoğunlukla doğuştan engelli kişilerin tedavi edilemeyeceğine ve topluma kazandırılmayacağına inanılmaktadır (Altai Consulting, 2004: 4).

Malul sözcüğü, daha çok kara mayınları dolayısıyla vücudunun bir kısmını kaybedenler için kullanılır. BM Kalkınma Programı'nın verilerine göre, 2000'li yılların başına kadar yaklaşık 200 bin kişi mayınlar dolayısıyla malul olmuştur (UNDP, 2002: 23). Özellikle erkek nüfus içerisinde savaşta bir uzvunu kaybeden engelli birey sayısı yüksektir. Engellilerin hane reisi olduğu aileler daha yoksuldurlar. Geleneksel aile yapısında kadın ev işlerinden sorumluyken, erkeğin ev dışında çalışması ve ailenin geçimini sağlaması beklenmektedir. Engelli bireyler çalışıp gelir elde edemediği için söz konusu haneler arasında aşırı yoksulluk oranı yüksektir (Rahimi, 2015:190). Savaşta malul olmuş bireyler için en önemli ihtiyaç protezlerdir. Protezler sayesinde fiziksel engelli bireylerin toplumsal hayata katılımı kolaylaşmaktadır. Ne yazık ki, sağlık sistemindeki yapısal ve teknolojik eksiklikler nedeniyle ülkede yeterli sayıda protez bulunmamaktadır.

Yukarıdaki Tablo 5.11'den anlaşılacağı gibi, temel göstergeler Afganistan'da halkın aşırı yoksulluk içerisinde yaşadığını göstermektedir. Halkın çoğunluğu eğitim, sağlık ve yeterli beslenme imkanından mahrumdur. Yoksulluk sınırı günlük 1,90 \$ altı olarak belirlenmiştir 2020 yılında Afganistan'da nüfusun neredeyse yarısı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (UNDP, 2020a).

Yoksul haneler arasında yetersiz beslenme yaygındır. Bu hanelerin eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi de kısıtlıdır (Islamic Republic of Afghanistan Ministry of Economy, 2020: 2; NSIA, 2019b; 2019c). 2021 Ağustos'unda Taliban'ın yönetimi devralmasının ardından, Batılı ülkelerce uluslararası yardım fonlarının ve yurtdışında ülkeye ait tüm varlıkların dondurulmasıyla büyük ölçüde dış yardımlara bağımlı olduğu bilinen Afganistan halkı yeni bir insani krizle karşı karşıyadır. Son dönemde, çocuklar arasında açlık ve yetersiz beslenme nedeniyle ölümler daha da artış göstermektedir (Anadolu Ajansı, 2021b). Kız çocuklarının da para karşılığı aileleri tarafından satıldığı haberleri medyaya yansımıştır (NTV, 2021).

5.4.1. Hanehalkı Kompozisyonlarına Göre Gelir Durumu ve Yoksulluk

Yoksul haneler genelde geniş aile şeklinde yaşamaktadır. Bu aile yapısında birden fazla kardeş ve kuzen bir arada yaşar. Geniş aile yapısı ekonomik dayanışmaya imkân sağlayarak bir çeşit yoksullukla mücadele mekanizması oluşturur. Afganistan'da yoksulluk büyük ölçüde kırsal bir olgudur. Her 5 yoksuldan 4'ü kırsal alanda yaşamaktadır (SIDA, 2017: 1). Ancak, bu durum kentsel yoksulluğun olmadığı anlamına gelmez. Diğer bir ifadeyle, kronik kentsel yoksulluk Afganistan için önemli bir problem olsa da yoksulluğun asıl yoğunlaştığı yer nüfusun yoğun olarak yaşadığı kırsal alandır.

Yoksul hanelerde eğitim düzeyi düşüktür ve/veya okur-yazar değillerdir. Bu aileler genellikle çocuklarının eğitimi konusunda da isteksizdirler. Hane fertleri büyük ölçüde niteliksiz iş gücüne sahiptir. Yoksul hanelerdeki çocuklar ekonomik sıkıntıların da etkisiyle çocuk işçiliğine yönelmekte ve eğitim fırsatlarından yoksun bırakılmaktadırlar. Genelde tarım sektöründe kayıt dışı ve mevsimlik işçi olarak çalışmaktadırlar. Yoksul hanelerde kişi başı tüketim çok düşüktür. Elektrik, temiz içme suyu ve benzeri temel hizmetlere ulaşmaları ise kısıtlıdır (SIDA, 2017: 1-4).

5.4.2. Bölgelere Göre Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma

Özellikle dağlık kırsal bölgelerde yoksulluk daha yaygındır. Doğu (Nuristan, Paktika), Kuzey Doğu (Smangan,) ve Batı Merkez (Badghis, Zabul, Kabil, Panjsher, Kapisa, Logar) en yoksul bölgelerdir (MPPN, 2019). Ekonomi yağmurla beslenen tarımsal üretime bağımlıdır. Dağlık arazi nedeniyle ulaşım sorunu yaşanmaktadır. Coğrafi yapının etkisiyle yoksulluğun en yaygın olduğu bu bölgelerde doğal afetler daha fazla görülmektedir. Doğal afetlere karşı önleyici ve koruyucu önlemler uygulanmamaktadır. Bu savunmasızlık, beraberinde ekonomik şok riskini getirmektedir (Islamic Republic of Afghanistan Ministry of Economy, 2020: 4). Tarımın temel istihdam alanı olduğu düşünüldüğünde, yoksullukla mücadelede tarımın güçlendirilmesi önemlidir. İklim değişikliğe bağlı kuraklığın Afganistan'daki tarım alanlarını da olumsuz etkilediği de bir gerçektir (Afghanistan Country Report for Habitat III, 2015; Gerretsen, 2021). Tarımda verimliliğin artırılması, doğal felaketlere karşı dirençliliğin artırılması, önleyici ve koruyucu tedbirlerin geliştirilmesi gerekmektedir (Islamic Republic of Afghanistan Ministry of Economy, 2020: 7).

Afganistan ekonomisi dış yardımlara bağımlıdır. Ancak, dış yardımların ülkede yolsuzluğu artırdığı, zira bu yardımla-

Tablo 5.10: Sektörel Oranlar, İstihdam, Katma Değer Payı ve Katma Değer Artış Oranları (2020)

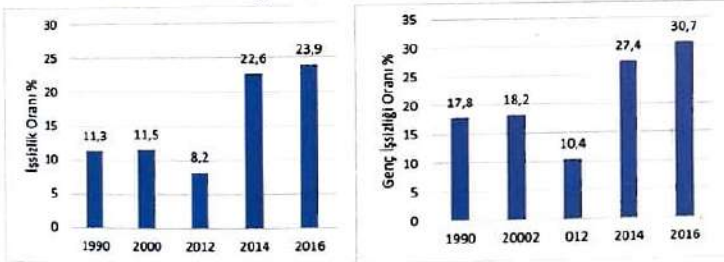
	Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %
İstihdam Oranı	42,5	18,5	39,0
GSYH içerisindeki katma değer payı	27,1	12,47	56,07
Yıllık katma değer artışı	5,31	-4,22	-4,76

Kaynak:²³ DB (2020a) ve NSIA (2021a) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

5.3.4. İşsizlik

Afganistan'da resmi işsizlik oranlarının düşük olduğu görülmür. Grafik 5.17'de yıllar içindeki değişimden de görülebileceği üzere, 2012'de gerileyen işsizlik oranları daha sonraki yıllarda artışa geçmiştir (UNDP, 2020a). Yoksul hanelerin işsiz kalma lüksünü karşılamayacakları düşünüldüğünde, resmi işsizlik oranlarının düşük olmasının temel sebebi yaygın yoksulluk olarak açıklanmıştır (IHSN, 2020). Az gelişmiş ülkelerde işsizlik oranlarının beklenenden daha düşük görünmesinin sebebi ekonomik refahtan ziyade yoksullukla ve kayıtdışı ekonomi ile ilintilidir.

Grafik 5.17: İşsizlik Oranları (1990-2016)



Kaynak:²⁴ UNDP, (2020a) ve NSIA (2014, 2016, 2018b) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Genç işsizliği oranı ise, genel işsizlik oranından daha yüksektir. Grafik 5.17'de görüldüğü üzere, 2016 yılında 15-24 yaş aralığındaki genç nüfus için işsizlik oranı %30,7 olarak

belirtilmiştir (NSIA, 2019c: 18). Genç işsizliği önemli bir sosyo-ekonomik problem olarak çözülmeyi bekleyen temel sosyal sorunlar arasındadır. Sorunun çözümü için nitelikli genç iş gücünü artırmak, iş imkanlarını artırmak ve genç girişimcileri teşvik etmek önemlidir.

Aktif olarak iş aramamasına rağmen eğitim ve iş hayatının dışında olan gençlerin sayısı da oldukça yüksektir. Afganistan Hükümeti tarafından yayınlanan 2016-2017 yılları Afganistan'da Yaşam Koşulları raporuna göre, 15-24 yaş aralığındaki gençlerin yaklaşık %42'si eğitim ve iş hayatının dışındadır (NSIA, 2018b: iv).

5.4. Yoksulluk, Sağlık Hizmetleri ve Sosyal Dışlanma

Yoksulluk çok boyutlu bir sosyo-ekonomik olgudur, bu nedenle sadece ekonomik verilerle anlaşılması zordur. Salt ekonomik büyümeyle yoksulluk sorununu çözmek mümkün değildir. Ekonomik büyümenin yanında kapsayıcı ve çok-yönlü sosyal, politik, ekonomik programlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 5.11: Afganistan Yoksulluk Göstergeleri

Yoksulluk Göstergeleri	
Yoksulluk sınırının altında yaşayan toplam nüfus (2018)	Günlük 1.90 doların altında ücret alan çalışan oranı (2019)
50,9%	34,3%
İşsizlik Oranı (2016)	Yetersiz Beslenme (2017-2019)
%23,9	29,9%
GSYH Büyüme Oranı % (2020)	Kişi başı milli gelir (2020)
%-1,9	2.165 \$
Okur-Yazarlık Oranı (15 yaş üzeri) (2017)	
%34,8	

Kaynak: UNDP (2020a) ve NSIA (2018b, 2019b, 2019c, 2021a) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

²³ Sektörel oranlar, istihdam, katma değer payı ve katma değer artış oranlarında, tarım, sanayi ve ticaretin istihdam oranı ve GSYH içerisindeki katma değer payı için NSIA (2021a), ve tarım, sanayi ve ticaretin yıllık katma değer artışı oranı için DB (2020a) kullanılmıştır.

²⁴ İşsizlik ve genç işsizliği oranlarında, 1990 ve 2000 yılı için UNDP (2020a), 2012 yılı için NSIA (2014: ii), 2014 yılı için NSIA (2016: iii) ve 2016 yılı için NSIA (2018b: iv) kullanılmıştır.

kaynaklanan doğal koşullar dolayısıyla ülke topraklarının sadece %12'si tarım için elverişlidir (NSIA, 2021a). Tarımsal üretimde makineleşmeye henüz geçilmemiştir. Üretim geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır ve tamamen iklim koşullarına bağımlıdır. Geçimlerini tarımdan sağlayan hanelerin hava koşullarına bağlı olarak karşılaştıkları zorluklar, geçimlerini zora sokabilmekte ve kriz yaratmaktadır. Nüfusun temel geçim kaynağının tarım olduğu düşünüldüğünde, iklim koşulları ülke ekonomisi için önemli bir risk faktörü haline gelmektedir. Tarımsal üretimde en büyük pay tahıl üretimindedir. Tahıl üretiminde en büyük payı buğday üretimi oluşturur. Buğday dışında pirinç, mısır ve arpa da üretilmektedir. Tahıl haricinde elma, kayısı, üzüm, nar benzeri meyveler ve patates, soğan benzeri dayanıklı sebze üretimi de yapılmaktadır. Tarımsal üretim büyük ölçüde yurtiçi tüketime yöneliktir. Tarım ürünlerinin ticari dağıtımı için gerekli soğuk hava depoları benzeri tesislerin sayısı sınırlıdır (Kabil Ticaret Müşavirliği, 2017: 32). Tarımsal üretimde en çok gelir yasa dışı afyon üretimi ve ticaretiyle elde edilmektedir (NSIA, 2021a: 157). Tarımın yanında, hayvancılık da kırsal bölgelerde önemli geçim kaynağıdır. Ülkede çok sayıda doğal mera alanlarının bulunması hayvan otlatmayı kolaylaştırmaktadır. Mezar-ı Şerif ve Maymanah bölgesinde küçükbaş hayvancılık yaygındır (Nationsencyclopedia, 2021). Fakat ülkede uzun yıllar süren iç savaş ortamı ve mayınlı araziler hayvancılığı olumsuz etkilemektedir. Hayvancılığın artması hayvansal gıdalar (süt, et, yumurta) ve yün benzeri hammadde üretiminde artış sağlamak ve katma değer üretmektedir.

Tarım dışında, Afganistan ekonomisinde madencilik önemli bir yer tutmaktadır. Doğal kaynaklar açısından zengin yataklar bulunmaktadır. Özellikle petrol, doğalgaz ve kömür rezervlerine sahiptir. Bunların yanı sıra, bakır, krom, demir, altın, gümüş, tuz gibi mineral ve maden rezervleri; cam, seramik, inşaat, kimya ve gübre sanayiinde kullanılan

madenler; çimento yapımında kullanılan klinker, kireç taşı ve kil ile mermer yatakları vardır (NSIA, 2021a: 147). Fakat altyapı eksiklikleri, güvenlik sorunları ve ülkenin ulaşım hattındaki sorunlar sebebiyle bu rezervlerden yararlanılmamaktadır.

Afganistan'da sanayi üretimi ise çok kısıtlıdır ve ülkeyi on yıllar boyunca sarmalına alan iç çatışmalar sebebiyle gelişmemiştir. Sanayinin GSYH içerisindeki katma değer payı %12,5 olarak belirtilmiştir. Ülkede özellikle küçük ölçekli tekstil sanayi, dokuma halı, deri üretimi, mermer üretimi ön plandadır. Sektörel gelişme çok kısıtlıdır ve sektörün katma değer payı giderek düşme eğilimindedir. Üretim büyük ölçüde düşük maliyetli ve emek yoğunudur (DB, 2020h).

Ayrıca, iç savaş süreci ülkede ciddi altyapı tahribatı yaratmıştır. Taliban rejiminin 2001 sonrası süreçte devrilmesinin ardından ivme kazanan inşaat sektörü, ülke ekonomisinin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Ülkede altyapı ve konut ihtiyacını karşılamak ön plana çıkmıştır. Uluslararası kuruluşların ve Türkiye'nin de yardımlarıyla, ülkenin altyapısal eksikliklerini gidermek amacıyla yol, hastane, okul, köprü ve otoban benzeri tesisler inşa edilmiştir.

Hizmet sektörü ise son on yılda yükselişe geçmiştir. 2001 yılından itibaren bu sektördeki büyüme oranı hızlı bir artış göstermiştir. 2020 yılına gelindiğinde nüfusun yaklaşık %39'u hizmet sektöründe çalışmaktaydı (Tablo 5.10). Hizmet sektörünün GSYH içerisindeki payı yaklaşık %56, tarımın %27 ve sanayinin %12,5 olarak belirtilmiştir (NSIA, 2021a: 147-148).

bir evi paylaşırken, bazen de geniş ailenin bir avluyu paylaştığı evlerde otururlar. Geniş aile yapısı ve aile içi güçlü dayanışma, sosyo-ekonomik problemlere karşı bir destek mekanizması rolü üstlenir. Çok kuşaklı geniş aileler ekonomik temelli bir iş birliği uygulular ve aile içi sosyal ağları korurlar. Eğitim sistemindeki yapısal aksaklıklar ve sosyal normlardan ötürü, annenin çocukların sosyalleşmesi, babanın ise çocukların eğitiminde önemli bir yeri vardır (Afganag, 2020).

Aile içi iş bölümüne baktığımızda, erkekler ailenin ekonomik yükümlüğünü üstlenirler. Kadınlar ise ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumludur. Kadını eve hapseden bu yapı, kadının ekonomik bağımsızlığını engellemekte ve aile dışında bireysel hayat kurmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, kadınları şiddete karşı da daha kırılgan hale getirmektedir. 2020 yılında kadın ve kız çocuklarına yönelik kayıt altına alınmış şiddet vakalarının toplam sayısı 4 bin 531'dir. Bu olayların dağılımına baktığımızda ise, zorla evlendirme, boşanma, nişandan vazgeçme gibi sebepler de karşımıza çıkar (NSIA, 2020: 135). Kadın-erkek ilişkilerinin ülkedeki hiyerarşik yapısı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadına karşı şiddet olaylarının artmasına sebep olmaktadır.

5.5.2. Aile Hukuku ve Kadın

Afganistan Medeni Kanunu'nun 70. maddesine göre, "Erkeklerin evlilik yaşı 18, kızları ise 16'dır." Aynı Kanun'un 71. maddesinin ikinci fıkkına göre, "yaşı 15'ten küçük olan çocukların hiçbir şekilde nikâh akdi caiz değildir" (Republic of Afghanistan Ministry of Justice, 1977). 16 yaş altı kız çocuklarının evlendirilmesi kanuna aykırı olsa da özellikle kırsal bölgelerde yaygındır. Sosyal normlar, yoksulluk, çocuk ve kadın hakları konusunda farkındalığın olmaması, okuma yazma oranının düşüklüğü, evlilik kayıtlarının dü-

zenli tutulmaması, cezai yaptırımların uygulanamaması benzeri sebepler çocuk evliliklerini kolaylaştıran unsurlardır. Yapılan bir araştırmaya göre, Afganistan'da kızların %57'si 16 yaşından önce evlendirilmektedir (Hashimi 2013: 51). Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı resmi istatistikler de kadınların erken yaşta evlendiklerini doğrulamaktadır. Resmi istatistiklere göre, kadınlar için ortalama evlilik yaşı 18,5, erkekler içinse 23'tür (NSIA, 2019c: 23). Kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmelerinin çocuğa yönelik şiddet ve çocuk istismarı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Afganistan'da doğum esnasında anne ölüm oranlarının ve çocuk ölümlerinin yüksek olduğu görülür. Afganistan Hükümeti'nin 2018'de yayınladığı "Afganistan'da Kadın ve Erkek" raporuna göre, yeni doğum yapan her 100 bin annenin bin 291'inin öldüğünü göstermektedir (NSIA, 2019c: 22). Doğum sırasındaki ölümlerin en önemli nedenlerinden biri, maalesef annenin yaşça küçük olması dolayısıyla doğuma fiziken hazır olmamasıdır. Bu durum, çocuk yaşta evliliklerin yaygınlığı konusunda somut bir fikir vermektedir. UNICEF'in *Afganistan'da Çocuk Evlilikleri* başlıklı raporunda çocuk yaşta gebe kalmanın doğum sırasında anne ölümleri, bebek ölümleri, bebekte kronik rahatsızlıklar ve hamilelik komplikasyonları benzeri pek çok sağlık problemine sebep olduğu ifade edilmektedir (NSIA 2019c; UNICEF, 2018b: 26).

Afganistan'da resmi nikah dini kurallara göre tanımlanmıştır. Nikah taraflara belirli hak ve sorumluluklar yükleyen bir sözleşme olarak görülebilir. Gelin, damat ve şahitlerin imzasıyla evlenir. Evlilik süresince erkek ailenin bütün masraflarını karşılamakla yükümlüdür. Afganistan Medeni Kanunu'na göre (madde 117-118), kadının yeme, içme, giyinme, barınma, sağlık gibi bütün masrafları eşi tarafından karşılanmalıdır. Bunun en önemli sebebi, kadının ev dışında çalışmasına olumlu bakılmamasıdır. Afganistan Me-

halkın gündelik sorunların yanında pandemiye daha arka plana itmesi gibi nedenlerle 3 Ocak 2020 ve 29 Ekim 2021 tarihleri arasında Afganistan'da Covid-19 kaynaklı ölümler 7.268 olarak belirtilmiştir. Ancak, bu sayıların güvenilirliği konusunda şüphe bulunmaktadır. Bununla beraber, ülkede sadece toplam 3 milyon doz aşı uygulaması yapılmıştır (WHO, 2021b).

5.5. Aile, Aşiret ve Akrabalık İlişkileri

Kolektivist toplum yapısının hâkim olduğu Afganistan'da aile ve aşiret bağları güçlüdür. Bireycilik kültürünün gelişmediği bu toplumsal yapıda, kişi kendisini aile/aşiret/etnisite benzeri grup bağları üzerinden tanımlar. Kolektivist kültürün doğal sonucu olarak, bu sorumluluklar bireysel çıkarılardan önce gelir. Her kişi, ait olduğu gruplara karşı sadıktır ve onlara karşı belirli sorumlulukları vardır. Afganistan toplumundaki en önemli toplumsal kurum ailedir. Bu aile yapısı çekirdek aileden ziyade geniş aileyi ifade etmektedir. Kişinin ailesine yönelik güçlü değerleri, inançları ve kuralları vardır. Aile rolleri ve hane yapısı etnik kökene, sosyo-ekonomik statüye ve bölgelere göre değişiklik gösterir. Bu alt bölümde söz konusu farklılıkların varlığını saklı tutarak, Afganistan toplumunda aile, aşiret ve akrabalık ilişkilerinin genel özellikleri ele alınacaktır.

5.5.1. Aile, Hane Yapısı ve Akrabalık İlişkileri

Ailenin kutsal olduğu Afganistan'da ataerkil yaş hiyerarşisi egemendir. Diğer bir ifadeyle, erkek egemen olan toplumsal yapıda yaş da önemli yer tutar. Hane içerisinde yaşça en büyük erkek en fazla otoriteye ve karar verme gücüne sahip yetkili kişidir. Genellikle tüm aile harcamalarını kontrol eder ve aileyi ilgilendiren her karar onayına sunulur. Afganistan'ın tüm köyleri ve hatta çoğu kentte akraba evliliği, özellikle de kuzen evliliği, yaygındır. Ailelerin geleneksel anlayışlarına göre endogami (grup içi evlilikler) ve

akraba evlilikleri en makbulüdür. Çoğu zaman çocukların rızası önemsenmeden (özellikle de kız çocukların) kendi kuzenleriyle zorla evlendirilmektedir (Nezami, 2019: 40). Çok eşliliğe izin verilse de ekonomik külfetinden dolayı toplum genelinde yaygın değildir. Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı Afganistan'da Yaşam Koşulları 2016-2017 raporuna göre, ülke genelinde kadınların %8,2'sinin kuması vardır (NSIA, 2018b: iv). Bu olgu, genelde Taliban arasında, aşiret liderleri ve ekonomik geliri yüksek kesimlerde görülür (Documentation Center, 2011).

Evli erkek çocuklardan biri hayatını kaybettiğinde, gelin ailedeki diğer bekar kardeşlerden biri ile evlendirilir. Sosyolojide *levirat* adı verilen bu geleneğe göre, kocası vefat eden genç kadının kocasının erkek kardeşlerinden biriyle evlendirilmesi gerekmektedir. Bu hem "aile namusunu" korumak ve doğmuş çocukları himaye altına almak, hem de ekonomik açıdan süreklilik için gerekli görülür. Çoğu zaman ne kadının ne de erkek kardeşin bu konuda itiraz hakkı bulunmaktadır.

Aile içi meseleler mahrem ve gizli kabul edilir. Aile üyeleri dışında bu konular kimseyle tartışılmaz. Aile yapısı geniş ailelerden oluşur. Hanelerde üç veya dört kuşak bir arada yaşayabilir. Birden fazla kardeş ve kuzenin aynı evde yaşamaları da olağandır. *Patrilokal* olarak adlandırılan bu aile yapısında, kadının evlendikten sonra eşinin ailesinin yanına taşınması beklenir. Nüfusun çoğunluğun kırsal alanda yaşaması ve ülkedeki ekonomik sıkıntılarının da etkisiyle evli çiftler nadiren kendi evlerine taşınırlar. Genellikle ebeveynler, yetişkin çocuklar ve kayınpeder/kayınvalidenin birlikte yaşadığı büyük aileler söz konusudur. 2010 yılında Afganistan'da ortalama bir hane halkı büyüklüğünün 7-8 kişi olduğu rapor edilmiştir. Bu hane genelde karı-koca, evli olmayan kızları ve oğulları ile oğullarının eş ve çocuklarından oluşur (Library of Congress, 2006). Bazen tüm aile

Tablo 5.14: Hastane/Yatak/Halk Sağlığı Laboratuvarlarının Belli Başlı illere Göre Dağılımları (2018, 2019, 2020)

İller	Hastane Sayıları			Yatak Sayıları			Halk Sağlığı Laboratuvarı		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Kabil	37	34	35	2.409	2.378	2.136	96	170	164
Herat	5	5	5	909	836	636	56	55	69
Kandahar	2	3	3	848	695	75	53	44	51
Nuristan	3	3	3	84	50	50	22	18	17
Kunduz	4	3	3	382	349	358	57	53	75
Paktita	3	3	3	134	141	130	28	31	40
TOPLAM (Tüm iller)	151	152	156	12.691	12.249	10.504	1.278	1.318	1.421

Kaynak: NSIA (2021a: 130).

Aşırı yoksulluğun yaygın olduğu ülkede temel sağlık hizmetlerine erişimde güçlük yaşanmaktadır. Ayrıca, hastalar ilaç ve tıbbi malzeme giderlerini ödemekte zorluk çekmektedirler. Özellikle yoksul ve hane reisi kadın olan aileler, maliyetleri karşılamakta zorlanmakta ve temel sağlık hizmetlerinden mahrum kalmaktadır. Afganistan'da sağlık hizmetinin yaygın olmaması bebek, çocuk ve anne ölümlerini doğrudan etkilemektedir (Tablo 5.15).

Her yıl Afganistan'da binlerce kadın hamilelikle ilgili problemlerden dolayı ölmektedir. Çocuk ölüm oranları da yüksektir. Yetersiz beslenme yaygındır. Yetersiz beslenme bağışıklık sisteminin gelişmesini engelleyerek çocuklarda hayati tehlike riski doğurmaktadır. Özellikle bebeklik ve çocukluk dönemlerinde yeterli bakım ve tedavinin uygulanmaması, tedavi edilebilir hastalıkların dahi ölümle sonuçlanmasına sebep olmaktadır (UNICEF, 2020c).

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, Dünya genelinde 5 yaş altı çocuk ölümlerinin 45%'i yetersiz beslenmeden kaynaklıdır. Yetersiz beslenme, büyüme geriliğinin yanın-

da sıtma, zatürre benzeri çocuk hastalıklarında ölüm riskini artırmaktadır.

Tablo 5.15: Sağlıksız Hayatın Göstergeleri

5 yaş altı çocuk ölüm oranı (2020) (Her 1000 çocukta 60)	5 Yaş altı çocuklarda büyüme geriliği (2018) %38,2
5 yaş altı çocuklarda yetersiz beslenme (2018) 5,1%	Yeni Doğan Ölümleri (2018) (Her 1000 çocukta 51,5)
	Anne Ölüm Oranları (2018) (Her 100 bin yeni doğum yapan annede 1,291)

Kaynak: UNDP (2020a) ve NSIA (2019b, 2019c, 2021a) raporları derlenerek oluşturulmuştur.

Yüksek yoksulluk oranının sonucu olarak Afganistan'da yaşayan çocuklarda yetersiz beslenme ve büyüme geriliği yaygındır. Yeni doğan ve beş yaş altı çocuk ölüm oranları yüksektir (UNDP, 2020a). 2021 yılı içerisinde, Afganistan'da bir milyona yakın çocuğun akut yetersiz beslenme sorunu ile karşı karşıya kalacağı ve ne yazık ki tedavi olmadan ölecekleri tahmin edilmektedir (UNICEF, 2021).

Tüberküloz, AIDS, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar son yıllarda kısmen artmıştır (NSIA, 2021a: 127). Hastaların düzenli kontrollerinin yapılmaması, yoksul hastaların hastaneye ulaşım ve ilaç temininde yaşadıkları güçlükler dolayısıyla bu hastalıkları hayati tehlike riski taşımaktadır. Birçok kişi hastalığının ya farkında değildir ya da hastalığın bulaşıcılığı konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Gerekli bilinçlendirme, tanı ve takip hizmeti olmadığı için bulaşıcı hastalıklar yayılmakta ve kamu sağlığını birebir tehdit etmektedir. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için test, tedavi ve takip sisteminin yaygınlaştırılması gerekmektedir (WHO, 2021a). Pandemi döneminde, virüsün yayılmasını önleyici günlük maske kullanımının olmadığı ve yaygın aşılama planı uygulanmayan ülkede bu konu daha hassasiyetle ele alınmalıdır. Veri toplamadaki sorunlar, sağlık hizmetlerinin yeterli düzeyde olmaması, kültürel davranışlar ve alışkanlıklar,

halkın gündelik sorunların yanında pandemiye daha arka plana itmesi gibi nedenlerle 3 Ocak 2020 ve 29 Ekim 2021 tarihleri arasında Afganistan'da Covid-19 kaynaklı ölümler 7.268 olarak belirtilmiştir. Ancak, bu sayıların güvenilirliği konusunda şüphe bulunmaktadır. Bununla beraber, ülkede sadece toplam 3 milyon doz aşı uygulaması yapılmıştır (WHO, 2021b).

5.5. Aile, Aşiret ve Akrabalık İlişkileri

Kolektivist toplum yapısının hâkim olduğu Afganistan'da aile ve aşiret bağları güçlüdür. Bireycilik kültürünün gelişmediği bu toplumsal yapıda, kişi kendisini aile/aşiret/etnisite benzeri grup bağları üzerinden tanımlar. Kolektivist kültürün doğal sonucu olarak, bu sorumluluklar bireysel çıkarlardan önce gelir. Her kişi, ait olduğu gruplara karşı sadıktır ve onlara karşı belirli sorumlulukları vardır. Afganistan toplumundaki en önemli toplumsal kurum ailedir. Bu aile yapısı çekirdek aileden ziyade geniş aileyi ifade etmektedir. Kişinin ailesine yönelik güçlü değerleri, inançları ve kuralları vardır. Aile rolleri ve hane yapısı etnik kökene, sosyo-ekonomik statüye ve bölgelere göre değişiklik gösterir. Bu alt bölümde söz konusu farklılıkların varlığını saklı tutarak, Afganistan toplumunda aile, aşiret ve akrabalık ilişkilerinin genel özellikleri ele alınacaktır.

5.5.1. Aile, Hane Yapısı ve Akrabalık İlişkileri

Ailenin kutsal olduğu Afganistan'da ataerkil yaş hiyerarşisi egemendir. Diğer bir ifadeyle, erkek egemen olan toplumsal yapıda yaş da önemli yer tutar. Hane içerisinde yaşça en büyük erkek en fazla otoriteye ve karar verme gücüne sahip yetkili kişidir. Genellikle tüm aile harcamalarını kontrol eder ve aileyi ilgilendiren her karar onayına sunulur. Afganistan'ın tüm köyleri ve hatta çoğu kentte akraba evliliği, özellikle de kuzen evliliği, yaygındır. Ailelerin geleneksel anlayışlarına göre endogami (grup içi evlilikler) ve

akraba evlilikleri en makbulüdür. Çoğu zaman çocukların rızası önemsenmeden (özellikle de kız çocukların) kendi kuzenleriyle zorla evlendirilmektedir (Nezami, 2019: 40). Çok eşliliğe izin verilse de ekonomik külfetinden dolayı toplum genelinde yaygın değildir. Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı Afganistan'da Yaşam Koşulları 2016-2017 raporuna göre, ülke genelinde kadınların %8,2'sinin kuması vardır (NSIA, 2018b: iv). Bu olgu, genelde Taliban arasında, aşiret liderleri ve ekonomik geliri yüksek kesimlerde görülür (Documentation Center, 2011).

Evli erkek çocuklardan biri hayatını kaybettiğinde, gelin ailedeki diğer bekar kardeşlerden biri ile evlendirilir. Sosyolojide *levirat* adı verilen bu geleneğe göre, kocası vefat eden genç kadının kocasının erkek kardeşlerinden biriyle evlendirilmesi gerekmektedir. Bu hem "aile namusunu" korumak ve doğmuş çocukları himaye altına almak, hem de ekonomik açıdan süreklilik için gerekli görülür. Çoğu zaman ne kadının ne de erkek kardeşin bu konuda itiraz hakkı bulunmaktadır.

Aile içi meseleler mahrem ve gizli kabul edilir. Aile üyeleri dışında bu konular kimseyle tartışılmaz. Aile yapısı geniş ailelerden oluşur. Hanelerde üç veya dört kuşak bir arada yaşayabilir. Birden fazla kardeş ve kuzenin aynı evde yaşmaları da olağandır. *Patrilokal* olarak adlandırılan bu aile yapısında, kadının evlendikten sonra eşinin ailesinin yanına taşınması beklenir. Nüfusun çoğunluğun kırsal alanda yaşaması ve ülkedeki ekonomik sıkıntıların da etkisiyle evli çiftler nadiren kendi evlerine taşınırlar. Genellikle ebeveynler, yetişkin çocuklar ve kayınpeder/kayınvalidenin birlikte yaşadığı büyük aileler söz konusudur. 2010 yılında Afganistan'da ortalama bir hane halkı büyüklüğünün 7-8 kişi olduğu rapor edilmiştir. Bu hane genelde karı-koca, evli olmayan kızları ve oğulları ile oğullarının eş ve çocuklarından oluşur (Library of Congress, 2006). Bazen tüm aile

bir evi paylaşırken, bazen de geniş ailenin bir avluyu paylaştığı evlerde otururlar. Geniş aile yapısı ve aile içi güçlü dayanışma, sosyo-ekonomik problemlere karşı bir destek mekanizması rolü üstlenir. Çok kuşaklı geniş aileler ekonomik temelli bir iş birliği uygularlar ve aile içi sosyal ağları korurlar. Eğitim sistemindeki yapısal aksaklıklar ve sosyal normlardan ötürü, annenin çocukların sosyalleşmesi, babanın ise çocukların eğitiminde önemli bir yeri vardır (Afganag, 2020).

Aile içi iş bölümüne baktığımızda, erkekler ailenin ekonomik yükümlüğünü üstlenirler. Kadınlar ise ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumludur. Kadını eve hapseden bu yapı, kadının ekonomik bağımsızlığını engellemekte ve aile dışında bireysel hayat kurmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, kadınları şiddete karşı da daha kırılgan hale getirmektedir. 2020 yılında kadın ve kız çocuklarına yönelik kayıt altına alınmış şiddet vakalarının toplam sayısı 4 bin 531'dir. Bu olayların dağılımına baktığımızda ise, zorla evlendirme, boşanma, nişandan vazgeçme gibi sebepler de karşımıza çıkar (NSIA, 2020: 135). Kadın-erkek ilişkilerinin ülkedeki hiyerarşik yapısı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadına karşı şiddet olaylarının artmasına sebep olmaktadır.

5.5.2. Aile Hukuku ve Kadın

Afganistan Medeni Kanunu'nun 70. maddesine göre, "Erkeklerin evlilik yaşı 18, kızlarınsı ise 16'dır." Aynı Kanun'un 71. maddesinin ikinci fıkkına göre, "yaşı 15'ten küçük olan çocukların hiçbir şekilde nikâh akdi caiz değildir" (Republic of Afghanistan Ministry of Justice, 1977). 16 yaş altı kız çocuklarının evlendirilmesi kanuna aykırı olsa da özellikle kırsal bölgelerde yaygındır. Sosyal normlar, yoksulluk, çocuk ve kadın hakları konusunda farkındalığın olmaması, okuma yazma oranının düşüklüğü, evlilik kayıtlarının dü-

zenli tutulmaması, cezai yaptırımların uygulanamaması benzeri sebepler çocuk evliliklerini kolaylaştıran unsurlardır. Yapılan bir araştırmaya göre, Afganistan'da kızların %57'si 16 yaşından önce evlendirilmektedir (Hashimi 2013: 51). Afganistan Hükümeti'nin yayınladığı resmi istatistiklere göre, kadınların erken yaşta evlendiklerini doğrulamaktadır. Resmi istatistiklere göre, kadınlar için ortalama evlilik yaşı 18,5, erkekler içinse 23'tür (NSIA, 2019c: 23). Kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmelerinin çocuğa yönelik şiddet ve çocuk istismarı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Afganistan'da doğum esnasında anne ölüm oranlarının ve çocuk ölümlerinin yüksek olduğu görülür. Afganistan Hükümeti'nin 2018'de yayınladığı "Afganistan'da Kadın ve Erkek" raporuna göre, yeni doğum yapan her 100 bin annenin bin 291'inin öldüğünü göstermektedir (NSIA, 2019c: 22). Doğum sırasındaki ölümlerin en önemli nedenlerinden biri, maalesef annenin yaşça küçük olması dolayısıyla doğuma fiziken hazır olmamasıdır. Bu durum, çocuk yaşta evliliklerin yaygınlığı konusunda somut bir fikir vermektedir. UNICEF'in *Afganistan'da Çocuk Evlilikleri* başlıklı raporunda çocuk yaşta gebe kalmanın doğum sırasında anne ölümleri, bebek ölümleri, bebekte kronik rahatsızlıklar ve hamilelik komplikasyonları benzeri pek çok sağlık problemine sebep olduğu ifade edilmektedir (NSIA 2019c; UNICEF, 2018b: 26).

Afganistan'da resmi nikah dini kurallara göre tanımlanmıştır. Nikah taraflara belirli hak ve sorumluluklar yükleyen bir sözleşme olarak görülebilir. Gelin, damat ve şahitlerin imzasıyla evlenir. Evlilik süresince erkek ailenin bütün masraflarını karşılamakla yükümlüdür. Afganistan Medeni Kanunu'na göre (madde 117-118), kadının yeme, içme, giyinme, barınma, sağlık gibi bütün masrafları eşi tarafından karşılanmalıdır. Bunun en önemli sebebi, kadının ev dışında çalışmasına olumlu bakılmamasıdır. Afganistan Me-

deni Kanunu'nda "mehir"den de bahsedilmektedir. Mehir, erkeğin evlenirken eşine verme taahhüdünde bulunduğu paradır. Afganistan'da, evlenen kadının yasal hakkı olarak mehir, Medeni Kanun'da (madde 158) yer almıştır.

Evlilikler kadar, boşanmalar İslami kurallara uygun olarak Medeni Kanun'da düzenlenmiştir. İslam hukukuna uygun olarak tek taraflı boşanma hakkı erkeğe verilmiştir. Erkek istediği zaman sadece kendi rızasıyla evliliği azletme hakkına sahiptir. Kadının boşanmak istemesi durumunda ise mahkemeye başvurabileceği belirtilmiştir. Afganistan Medeni Kanunu'nun 135. maddesine göre, "boşanma için hanımın isteği üzerine koca veya yetkili mahkeme tarafından kanuna uygun şekilde dava açılır." Evliliğin sona ermesi halinde erkek nafaka ödemekle yükümlüdür. Afganistan Medeni Kanunu'nun 119. maddesine göre, erkeğin nafakasını ödemediğinin tespiti halinde mahkemenin erkeği nafaka ödemeye mecbur kılacağı belirtilir. Geleneksel ve erkek egemen bir aile yapısının sahip olduğu ülkede boşanma oranlarının yok denecek kadar az olması şaşırtıcı değildir. Boşanmak toplumsal ahlak kurallarına aykırıdır, toplum tarafından hoş karşılanmaz. Hukuki altyapı bir yana, resmi boşanmaların uygulamada yok denecek kadar az olduğu düşünüldüğünde ise, kadının boşanma ve nafaka hakkı da fiilen hükümsüzdür.

5.5.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Tarihsel İzdüşümü

Anayasa, vatandaşların haklarını ve devlet düzenini belirleyen ilkesel bir metindir. Tarihsel olarak Afganistan Anayasalarına baktığımızda, 1923, 1931, 1964, 1977, 1980, 1987, 1990, 1998 ve 2004 tarihlerinde kabul edilen dokuz Anayasa karşımıza çıkmaktadır. 2004 Anayasası hariç, di-

ğer anayasaların hiçbirisinde kadın hak ve özgürlüklerine yönelik özel bir düzenleme söz konusu değildir.¹ Vatandaşların hakları ve sorumluluklarını tamamlayan temel hak ve ödevler üst başlığı altında tüm Afganistan vatandaşlarının (kadın-erkek ayrımı yapılmadan) kanun önünde eşit olduğuna vurgu yapılır. Tüm Afganistan vatandaşlarının eğitim hakkı, çalışma hakkı, siyasi katılım hakkı, seyahat hakkı, ifade özgürlüğü, mülk edinme hakkı ve vergi verme yükümlülüğü olduğu belirtilir. 2004 Anayasası'nda farklı olarak kadınların hak ve özgürlüklerini düzenleyen ilkeler de yer almaktadır. Siyasi haklar bağlamında kadın kotası (madde 84), kadınlar eğitimde dezavantajlı konumundan kurtarmak için devletin kadınların eğitim hakkı bağlamındaki sorumlulukları (madde 44), kadınların sağlık hizmetlerinden yararlanması noktasında eşit haklara sahip olabilmeleri (madde 53) aynı Anayasada düzenlenmiştir. Afganistan anayasalarında kadın hak ve özgürlükleri bağlamında kısıtlayıcı herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. İdarenin hukuki denetimini yapılamadığı sınırsız iktidar anlayışında, hükümetler farklı pratiklerle anayasayı ihlal edebilmektedir. Afganistan tarihinde, kadın hakları konusunda benzer bir durum karşımıza çıkar. Selefi anlayışın hakim olduğu dönemdeki Anayasalar dahil olmak üzere, hiçbir Afganistan Anayasası kadın haklarını doğrudan kısıtlayan ilkeler içermemektedir. Fakat, uygulamada özellikle Selefi anlayışın hakim olduğu 1992-2001 döneminde farklı kanun ve pratiklerle kadınların eğitim hakkı, çalışma hakkı, seyahat hakkı ve her türlü siyasi hakları ellerinden alınmıştır.

Kadın hak ve özgürlükleri her hükümet döneminde farklı bir çehreye bürünmüştür. Afganistan devletinin kadın haklarına yönelik sürekli bir vizyonu ve politikası bulunmamaktadır. Her dönemde siyasi bakışa göre kadınlara

¹ Anayasal düzen hakkında detaylı bilgi kitabın Birinci Bölümü'nde ele alınmıştır. Her bir Anayasanın hükümleri ve içeriği için referans bölümüne (The Constitution of Afghanistan) bakınız.

yönelik farklı politikalar uygulanmıştır. Kadınların siyasi, sosyal ve ekonomik haklarına yönelik düzenlemeler hükümetlerin siyasi programlarına bağlı olarak bazen hak temelli bazen de hiçbir hak tanımayan bir konum almıştır. Hiç kuşkusuz, şimdiye kadar gözlenen en karanlık dönem, 1996-2001 yılları arasında Taliban'ın yönetimde olduğu Afganistan İslam Emirligi dönemi olmuştur.

Afganistan'da kadın haklarının tarihsel seyrine kısaca baktığımızda, ilk olarak Emanullah Han dönemi (1919-1929) kadınların kamusal alanda, özellikle eğitim ve çalışma hayatında, görünür oldukları bir dönemdir. Kraliçe Süreya, Afganistan'daki kadın haklarının yüzü olmuş ve çarşafını atıp Batılı giysilerle eşiyile birlikte kamusal alanda faaliyetlere katılmıştır. Yine bu dönemde, bazı kız öğrenciler Türkiye'ye eğitim almak üzere gönderilmiştir (Singh, 2019: 237; Köçer, 2009: 146). Ancak, kadınların kamusal alanda daha aktif hale gelmesi, toplumda bazı grupların tepkisine de sebep olmuştur. Nitekim, Habibullah Kelakani (1929) döneminde kız okullarının hepsi kapatılmıştır. Nadir Şah (1929-1933) döneminde ise, kadınlar ne okula gidebilmişler ne de ev dışında çalışabilmişlerdir. Zahir Şah (1933-1973) döneminde, kadınların eğitimi, sosyal hayata ve siyasete girmeleri, tiyatro ve skeçlerde rol almaları konusunda oldukça önemli adımlar atılmıştır (Hashimi, 2013: 26). Davut Han (1973-1978) döneminde de, kadınların sosyal, siyasi, idari ve ekonomik hakları geliştirilmiştir. 1933-1978 arası dönemde, kadınların erkeklerle beraber üniversite eğitimi almaları sağlanmıştır. Kadınlara oy verme hakkı 1964 yılında tanınmıştır. 1965 Parlamento seçimlerinde ilk defa kadın milletvekilleri seçilmiştir. Kadın sağlık bakanı, bakan danışmanı, senatör ve hakimler atanmıştır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali döneminde (1978-1992) kadın hakları konusunda ilerlemeler devam etmiştir. Kadınların eğitim olanaklarının artırılması ve kadın örgütlenmeleri bu dönemde dikkat çekmiştir. Sovyetlerin geri çekilme-

sinin ardından Mücahitlerin yönetimi ele geçirmesiyle Afganistan kadınları için yine eve kapanma dönemi başlamıştır. Katı bir rejim kurmayı hedefleyen Selefi anlayış, kadını toplumsal hayattan tamamen silmeyi hedeflemiştir (Hashimi, 2013: 40).

Mücahitler Dönemi (1992-1996) ve Taliban Dönemi'nde (1996-2001) kadınların tüm hak ve özgürlükleri ellerinden alınarak adeta eve hapsedilmişlerdir. Taliban Dönemi'nde kadınlar adım adım toplumsal hayattan tamamen dışlanmış ve tüm hak ve özgürlüklerini birer birer kaybetmişlerdir. Taliban'ın kadınlara yönelik çıkarttığı yasalara baktığımızda, kadınların eğitim ve çalışma hakkı ellerinden alınmıştır. Bütün kız okulları kapatılmış ve kadınlara okur-yazarlık bile öğretilmemiştir. Kadınların *burka* giymesi zorunlu tutulmuştur. Kadının toplum içindeyken tepeden tırnağa örtünmesi zorunludur. Esas olarak *burka* İslami bir örtünme şekli değildir. 18. yüzyılda Afgan-İngiliz Savaşları sırasında İngilizlerin ülkeye girişleriyle kadınların avret saydıkları yüzlerini gayri-Müslim İngilizlerin görmemesi için icat ettikleri bir örtüdür. Taliban'ın etkisiyle, *burka* zaruri bir örtü olarak kullanılmaya başlanmıştır (Hashimi, 2013: iii). Kadının ailesi dışında hiçbir şekilde yabancılar tarafından görülmesine izin verilmemiştir. Kadınların başka erkekler tarafından görülmesi korkusu bir tür paranoyaya dönüşmüştür. Öyle ki, evlerin pencereleri boyanarak erkeklerin içerideki kadını görmeleri engellenmeye çalışılmıştır (T24, 2020).

Bu dönemde, kadınların tek başına dışarı çıkmalarına da izin verilmemiş, ancak akrabası olan bir erkeğin eşliğinde dışarı çıkmaları istenmiştir. Sosyal hayata yönelik tüm kısıtlamalar *baça poş* adı verilen uygulamayı yaygınlaştırmıştır. *Baça poş*, kız çocukların erkek gibi görünmesi ve tavır sergilemesi anlamına gelir. Kız çocukları erkek kıyafetleri giyerek, saçlarını kısacık kestirir, toplumda erkek gibi davranır ve bu şekilde kabul görür (BBC, 2012). Böylece, sa-

dece erkeklerin dahil olabildiği kamusal alanlara rahatça girip çıkabilir, çarşı-pazara gidebilir ve hatta gelir getiren bir işte çalışabilir (Nordberg, 2016). *Baça poş*, katı bir ataerkil düzenin hakim olduğu Afganistan'da kız çocuklarının eğitim almasını, bir süreliğine de olsa kısıtlama olmaksızın hareket edebilmesini ve özellikle erkek çocukları az sayıda olan ya da hiç olmayan hanelerin geçim yolları ile yaşam standartlarını artırmayı hedefleyen sosyo-ekonomik temelli bir pratiktir (Corboz vd. 2020: 585). Bu geleneksel uygulama, kız çocuklarının toplumsal cinsiyet temelinde ayrışan kimliklerini buluş çağına kadar değiştirerek sosyal ve ekonomik hayata katılmasını sağlarken, aile reisinin bulunmadığı ya da erkek çocuklarının yeterli sayıda olmadığı durumlarda aileleri çevreleyen sosyal baskı ve damgalamadan da kurtarır (Corboz vd. 2020: 595-596).

İlk Taliban Dönemi kadının kamusal alanda her türlü dışlandığı, eve hapsedilerek ev işleri ve çocuk büyütme görevlendirildiği bir dönemdir. Bu dönemde kadınların siyasi, sosyal, ekonomik, idari bütün hakları ellerinden alınmıştır ve kadınlar ikinci sınıf insan muamelesi görmüşlerdir. Kız çocuklarının eğitim olanakları tamamen ortadan kaldırıldığı için okuma-yazma dahi öğrenemeyen pek çok kız, çocuk yaşta evlendirilerek evlere hapsedilmiştir. Erkeğe bağımlı yaşaması zorunlu hale getirilen kadınların hane-içi şiddet ve hatta işkenceye maruz kaldıkları belgelenmiştir (Nezami, 2019: 48). Kadınların insan haklarını reddeden ve toplumun yarısını teşkil eden kadınlara yönelik bu tür uygulamalar, Afganistan halkı kadar uluslararası camia tarafından da eleştirilmiştir.

5.5.4. Kadına Yönelik Devlet Politikaları

Taliban rejiminin sonlandırılmasının ardından, demokratikleşme sürecinde kadın hak ve özgürlükleri bağlamında tekrar olumlu adımlar atılmaya başlanmıştır (Nezami,

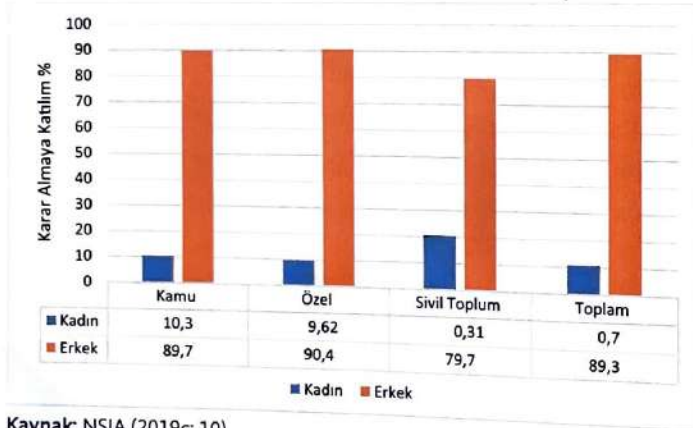
2019: 3). 2005 yılından itibaren kadınların daha adil ve eşitlikçi haklara ulaşmaları için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Kadın İşleri Bakanlığı kurulmuş ve kadına yönelik politikalar merkezi hükümet tarafından önceliklendirilmiştir. Kadın İşleri Bakanlığı ve İnsan Hakları Komisyonları kadın haklarının geliştirilmesi için faaliyet göstermişlerdir. Aynı dönemde, kadınların eğitim, toplum, çalışma hayatı ve siyasete katılmaları için hukuki düzenlemeler yapılmış ve politikalar geliştirilmiştir.

İlk Taliban rejiminin yıkılmasıyla kurulan yeni yönetim, en azından yasalar önünde kadın ve erkeği eşit vatandaşlar olarak gören bir yapı kurmuştur. İlk olarak, 2001 yılında imzalanan Bonn Antlaşması ile kadınların yasal hakları ve insan hakları yeni hükümet tarafından garanti edilmiştir. 2004 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından, 2005 yılında yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren bu yeni anayasada kadınlar toplumsal, siyasi ve ekonomik alanda, eğitim, sağlık, çalışma hayatında erkeklerle eşit yasal haklara sahiptir. Yeni anayasa ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı, siyasete katılma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, mülkiyet hakkı, evlenme hakkı tanınmıştır. Kadınların eğitim eşitsizliği sorununu çözmek amacıyla, Anayasa'nın 44. maddesi uyarınca, Afganistan Devleti kadınların eğitimini geliştirmek ve okur-yazarlığı yaygınlaştırmak amacıyla programlar yapmakla yükümlüdür. Bu sayede, tarihte ezelden beri gelen ve Taliban döneminde artan kadınlara yönelik eğitim ve sağlık hizmetleri kısıtları kaldırılmış ve kadınların iş hayatına katılması teşvik edilmiştir. Engellemelerin kaldırılmasıyla, milyonlarca kız çocuğu eğitime başlamış ve kadınlar kamusal alanda aktif faaliyet göstermeye başlamışlardır. Zaman içinde kadınların toplumda görünülükleri artmıştır.

Elbette, yasal düzenlemenin tek başına toplumsal norm ve kalıpları değiştirebilmesi zordur. İstatistiki veriler de

kadınların karar alma mekanizmalarında yer alamadığını göstermektedir. Afganistan Hükümeti tarafından yayınlanan *Afganistan'da 2018'de Kadın ve Erkek* raporu verilerine göre, kadınlar kamu, özel ve sivil toplumda karar alma süreçlerinde görünür değillerdir. Grafik 5.21'de görüldüğü üzere, kadınların karar almaya katılımları tüm sektörlerin ortalaması alındığında toplam %10,7 iken, bu oran erkekler için %89,3'tür. Kamu ve özel sektörde kadınların karar alma süreçlerine katılımları yok denecek kadar azdır. Sivil toplum içinde kadınların karar almaya katılımı kısmen daha yüksek olsa da erkek katılımına oranla yine çok geridedir.

Grafik 5.21: Kadın ve Erkeklerin Farklı Sektörlerde Karar Almaya Katılımları (2016)



Kaynak: NSIA (2019c: 10).

Yine de kota benzeri çeşitli pozitif ayrımcılık uygulamalarıyla kadınların kamusal katılımını artırmak hedeflenmekte idi. Örnek olarak, kadınların siyasal katılımları teşvik etmek için Anayasa'da (madde 83) Parlamento için %27 kadın kotası belirlenmiştir. Hamid Karzai, ilk Taliban rejimi sonrası Afganistan'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı olarak Batılı devletlerin desteğiyle kadınların siyasete ve sosyal hayata katılmalarını özendirmek için çeşitli programlar kabul etmiş; yaptığı

konuşmalarla toplumsal farkındalık oluşturmaya çalışmıştır (Nezami, 2019: 32). Benzer doğrultuda, sivil toplum alanında da gelişmeler kaydedilmiştir. Kadın haklarını savunan ve kadınların sosyo-siyasal alanda güçlenmesini amaçlayan 800'den fazla kadın örgüt/komisyonu kurulduğu tahmin edilmektedir. *Komiteyi Müşareket Siyasi* (Kadınların Siyasi Katılım Komitesi) ve *Şabakayı Zanan Afgan* (Afgan Kadınlar Ağı) dâhil, yurtdışında faaliyet gösteren kadın örgütlerinin çoğu ülkeye dönerek kadın hakları için çalışmalarda bulunmuş; okur-yazarlık eğitimi, sağlık hizmetleri, geçim yollarının artırılması ve işsiz ev hanımlarına el sanatları ve el becerisi geliştirme programları olmak üzere çeşitli hizmetler sunmuşlardır (Nezami, 2019: 32).

5.6. Gençlik ve Gençlik Politikaları

Dünya genelinde kabul edilen Çocuk Haklarına dair Sözleşme'de, 18 yaş altındaki herkes çocuk olarak tanımlanır. Bu durum, Afganistan'da yasal ve toplumsal açılardan farklılıklar gösterir. Bu nedenle, Afganistan ülke araştırmalarında sağlıklı değerlendirmeler yapılması için gözünde bulundurulması gereken bir husustur. Afganistan'ın yasal düzenlemelerine baktığımızda, çocukluk üç dönem altında ele alınır: 0-7 yaş arası dönem, 7-13 yaş arası dönem ve 13-18 yaş arası dönem. Hem Afganistan ceza hukukunda hem de iş hukukunda 14 yaşını tamamlayan çocuklar, reşit genç bireyler olarak kabul edilir (Labor Law, 1999: art.13; ICMEC, 2018).

İç savaş sürecinde doğmuş ve savaş koşullarında büyümüş Afgan gençleri için ne yazık ki şiddet ve ölüm olağan hale gelmiştir. Afganistan'ın sosyo-ekonomik yapısı da göz önüne alındığında, gençlerin dünya standartlarında bir hayat sürdürebilmesi imkansızlaşmıştır. 2013 yılında dönemin hükümeti tarafından yayınlanan *Afganistan Ulusal Gençlik Politikası* isimli raporda ilk defa kapsamlı olarak gençlerin

problemleri tanımlanmıştır. İlgili raporda, gençler ile ilgili aşağıda listelenen temel sorunlar saptanmıştır:

- Yoksulluk,
- İşsizlik,
- Genç kadınların yaşadığı kadın hakları sorunları,
- Eğitim olanaklarının kısıtlılığı,
- Sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlılığı,
- AIDS ve kronik rahatsızlıklar,
- Madde bağımlılığı,
- Radikalizm ve marjinalleşme,
- Ülke içerisinde yerinden edilen gençler ve sorunları,
- Evsiz ve kimsesiz gençler,
- Kırsal kesimde yaşayan gençler ve sorunları (Office of the Deputy Ministry of Youth Affairs, 2013: 10-18)

Kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör biraraya getirilerek, gençliğin güçlendirilmesi için sosyo-ekonomik ve politik çözüm yolları ele alınmıştır. Bu bağlamda aşağıda özetlendiği gibi, bir takım sosyal politikalar geliştirilmesi kararlaştırılmıştır:

- Gençler için yeni iş imkanlarının oluşturulması,
- Sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanması,
- Eğitim olanaklarının artırılması, siyasi katılımlarının artırılması,
- Spor ve benzeri faaliyetlerle sosyalleşme imkanlarının geliştirilmesi,
- Kadın hakları konusunda toplumsal farkındalığın artırılması.

Bu maddeler, ülkede gençlik politikalarını oluştururken dikkate alınması gereken öncelikler olarak belirlenmiştir (Office of the Deputy Ministry of Youth Affairs, 2013: 18-25)

Düşük eğitim düzeyi, aşırı ve yaygın yoksulluk ve yüksek işsizlik tüm gençleri etkileyen temel sorunlardır. Bu sosyo-ekonomik problemler gençleri marjinal İslamcı akımların etkisine de açık hale getirmektedir. DAEŞ ve El-Kaide gibi radikal gruplar, gençleri yanlarına alarak ülkede şiddeti artırmaya çalışmaktadır. Bu ve benzer gruplarla yakınlaşmanın yanında, hırsızlık ve yağmacılık da gençler arasında yaygınlaşmaktadır. Afganistan'da demokrasi ve barışın inşası için gençlerin rızasını almak ve gençleri sosyo-ekonomik ve politik açıdan güçlendirmek gerekmektedir. Afganistan Gençlik Bakanlığı İslami değerlere bağlı, demokrasi ve insan haklarına saygılı, sosyal adalete duyarlı gençler yetiştirmek için kısa, orta ve uzun vadede sosyo-ekonomik ve politik gelişmeye yönelik birtakım hedefler belirlemiştir. Gençlerin yeni beceriler elde edebilmeleri, iş ve eğitim imkanlarının geliştirilmesi, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, spor ve eğlence mekanlarının aktifleştirilmesi benzeri hedefler gündeme alınmıştır. 2018 yılında bu doğrultuda Fiziksel Eğitim ve Spor İdaresi kurulmuştur. Ancak, hüküm süren siyasi koşullarda bu hedeflerin gerçekleşmesi zor görünmektedir.

5.7. Toplumsal Alışkanlıklar

Afganistan'da otuz yıldır devam eden iç savaş toplumsal parçalanmayı da beraberinde getirmiştir. Sosyo-ekonomik çöküş ve yoksullukla mücadele eden halk psikolojik olarak da olumsuz etkilenmiştir. Toplumsal gerçekliklerden kaçış yolu arayan vatandaşlar arasında uyarıcı ve uyuşturucu madde kullanımı (tütün, alkol ve afyon kullanımı) hızla artmaya başlamıştır. Afganistan'da tütün kullanımı ve sigaranın yanı sıra tütünden yapılan *naswar* adı verilen uyuşturucu madde halk arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Tütün kullanımı, 18 yaş ve üzeri şehirde yaşayan gençler arasında özellikle yaygındır.

Müslüman bir ülke olan Afganistan'da alkol satışı ve tüketimi ceza gerektiren bir suçtur. Genelde fermente kavun, muz veya üzümünden ev yapımı şarap üretimi ve satışı yasa dışı olarak yapılmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, 15 yaş üzeri gençlerde alkol kullanımı yaygındır. 15 yaş üzeri için kişi başı saf alkol tüketimi 0.2 litredir (WHO, 2016). Kabil'de yaklaşık 7 bin kişi alkol kullanmaktadır. Özellikle Afganistan'a geri dönüş yapan göçmenler ve kadınlar arasında alkol kullanımı daha yaygın olduğu belirtilmektedir (WHO, 2003: 1).

Hem Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı hem de 2001 Bonn Anlaşması uyarınca, Afganistan terör, uyuşturucu ve organize suçlarla mücadelede etmek ve uluslararası toplumla işbirliği yapmakla yükümlüdür. Bu bağlamda, Afganistan'da afyon ekimi, üretimi, kullanımı ve ticareti yasaklanmıştır (Todd vd., 2005). Yine de afyon kullanımı ve ticaretinin önüne geçilememiştir. Afyon kullanımının giderek yaygınlaşması önemli bir toplumsal sorun haline gelmektedir. Afganistan iklim koşullarının afyon üretimine uygun olması ve diğer tahıl ürünlerinden çok daha kârlı olması, çiftçilerin şimdi olduğu gibi geçmişte de yasa dışı afyon üretimini tercih etmesine sebep olmaktadır (Charpentier, 1973: 482). Nitekim, dünyada toplam afyon üretiminin %80'inden fazlası Afganistan'dan sağlanmaktadır (UNODC, 2021).

Bol ve kolay erişilebilir olması özellikle iç savaş sonrası psikolojik travmalarla mücadele eden bireylerin uyuşturucu kullanımını artırmıştır. Madde bağımlılığı beraberinde davranışsal bozukluklara sebep olmakta ve sosyal hayatı olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, enjekte uyuşturucu madde kullanımı HIV ve diğer kan yoluyla bulaşan hastalıkları yayma riski taşımaktadır (Razak vd., 2000). Sağlık sorunlarının yanında adi suçlar, trafik/iş kazaları ve üretkenlik kaybına sebep olmaktadır (UNODC, 2009: 3).

Bütün bunlara rağmen, Afganistan'da resmi uyuşturucu kullanımı kaydı tutulmamaktadır. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC), yetişkin nüfus üzerinde dört ili kapsayan bir araştırma yapmıştır. Buna göre, Afganistan'da uyuşturucu kullanımı ciddi bir artış eğilimindedir. 2009 yılında yayınlanan rapor, son dört yılda Afganistan'da düzenli afyon kullanıcılarının sayısının %53'lük bir artışla 150 binden yaklaşık 230 bine yükseldiğini ortaya çıkarmıştır. Eroin kullanıcılarının sayısı ise, %140 artarak 50 binden 120 bine yükselmiştir. En yaygın madde bağımlılığı ise afyon kullanımıdır. Yaklaşık 360 bin yetişkinin afyon kullandığı tahmin edilmektedir. UNODC araştırmasına katılan bağımlıların %60'ı afyon kullanmış olduklarını belirtmiştir. Afyon kullanımı yaş ve cinsiyet farketmeksizin (erkek, kadın, genç, yaşlı, çocuk) tüm kategoriler arasında yaygındır (UNODC, 2009: 5). Bu veriler doğrultusunda, Afganistan'da yaklaşık bir milyon yetişkinin uyuşturucu kullandığı tahmin edilmektedir (UNODC, 2009: 3). Bu oran, nüfusun yaklaşık %8'ini oluşturmaktadır ve dünya ortalamasının iki katıdır.

Uyuşturucu kullanımının coğrafi dağılımına baktığımızda, en çok kullanıcının merkez/orta bölgede olduğu görülür. Bu bölgede, yaklaşık 288 bin kişinin uyuşturucu kullandığı tahmin edilmektedir. Bu sayı nüfusun yaklaşık %7,4'üne tekabül eder. Kullanıcı/nüfus oranına baktığımızda, Kuzey ve Güney bölgelerde, sırasıyla %8,7 ve %8,6 oranlarıyla, uyuşturucu kullanımının daha yaygın olduğu görülür (UNODC, 2009: 5-6).

Afyon üretiminin artması ve yeni kaçakçılık yollarının bulunması, afyonun ülkenin uzak bölgelerine de ulaşarak daha fazla kişiyi etkileme riskini barındırmaktadır (Todd vd., 2005). Genç kadınlar arasında afyon, sakinleştiriciler ve opioid (ağrı kesiciler) kullanımı, erkekler arasında ise esrar, afyon ve eroin daha yaygındır. Çocukların bile afyon ve sakinleştirici kullandıkları bilinmektedir. Madde bağımlısı ailelerin yaklaşık

%50'si, çocuklarına çoğu zaman sakinleşmeleri için afyon ve/veya esrar verdiklerini belirtmişlerdir (UNODC, 2009: 5-6). Bu durum, gelecek nesiller açısından kaygı uyandırıcıdır.

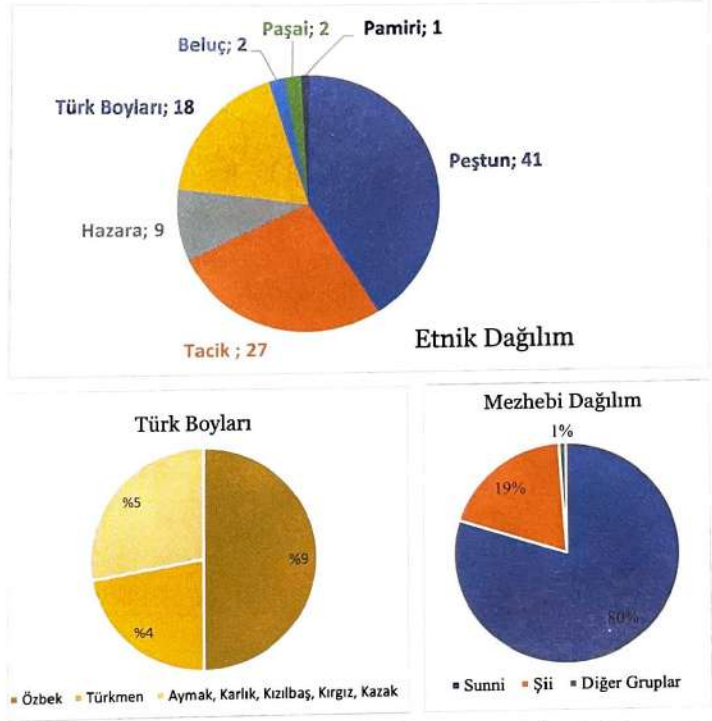
5.8. Afganistan'da Etnik ve Mezhebi Yapı

Afganistan'ın içinde bulunduğu sorunların bir kısmı, özellikle de milli ve merkezi bir devlet olamaması, ülkenin parçalı ve ihtilafli toplumsal yapısına atfedilir (Haşimoğlu, 2006: 66). Gerçekten de, stratejik konumu nedeniyle, Moğollardan Perslere ve Araplara, Orta Asya kavimlerinden Türk boylarına geniş bir yelpazede uzanan tarihsel karşılaşmalar etnik ve kültürel çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, göç veren bir ülke olmasına rağmen, Afganistan'da çok sayıda farklı etnik grup mevcuttur. Bu gruplar içerisinde, Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler gibi büyük gruplar olduğu gibi, Türkmenler gibi nisbeten küçük etnik gruplar ve Kazaklar, Kırgızlar, Nuristaniler, Aymaklar, Paşailer gibi daha sayıca küçük ve siyasi açıdan etkisiz gruplar da mevcuttur. Oldukça az sayıda olmalarına rağmen, gayri Müslim topluluklar da vardır.

2004 Afganistan Anayasası (madde 4), Afgan halkının Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Nuristani, Paşai, Brohi, Gurjar ve diğer etnik gruplardan oluştuğunu belirtir (The Constitution of Afghanistan, 2004). Ortak bir milli kimlik oluşturma çabalarına farklı nedenlerle hiçbir etnik gruptan tam destek gelmemiştir (Haşimoğlu, 2006: 69). Zaten hiçbir etnik grup ülkede salt çoğunluğu elinde tutmamaktadır.

Grafik 5.22'de görüldüğü üzere, ülke nüfusunun %41'i Peştunlar, %27'si Tacik, %9'u Hazara, %18'i Türk boyları (Özbek, Türkmen, Aymak, Karlık, Kırgız, Kazak ve Kızılbaş) kalan %5 ise diğer küçük etnik gruplardan oluşmaktadır (Hashemi ve Özey, 2020: 265).

Grafik 5.22: Afganistan'da Etnik ve Mezhebi Dağılım (%)



Kaynak: MepaNews (2018) ile Hashemi ve Özey (2020: 265) verileriyle yazarlar tarafından derlenmiştir.

Ülkenin %99'u Sünni ve Şii Müslümanlardan oluşmaktadır (Grafik 5.22). Ancak, çok parçalı yapı burada da kendini gösterir. Farklı etnik gruplar arasında ve hatta aynı etnik grup içerisinde mezhepsel ayrılıklar mevcuttur. Dil birliğinden ise bahsetmek mümkün değildir. 1964 Anayasası Peştun ve Dari dillerini resmi dil olarak kabul edilmekle birlikte, 2004 Anayasa'nın 16. maddesi uyarınca, Özbek, Türkmen, Paşai, Nuristani, Beluç veya Pamirilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde yerel olarak üçüncü resmi dile izin verilmektedir. Peştunca, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran dilleri öbeğine bağlıdır ve bu dile uyarlanmış Arap alfabesiyle yazılır. 1936 yılında Afganistan'ın resmî dili olmuştur (TDV İslam Ansiklopedisi, 2021; World History Encyclopedia, 2014).

Afganistan'ın ikinci resmi dili ise, Afgan Farsçası (*Farsi Dari*) olarak da bilinen Dari dilidir. Darice, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran dilleri öbeğine bağlıdır ve Arap alfabesiyle yazılır (Britannica, 2021). Bu iki akraba dilin yanı sıra, ayrı dil ailelerine mensup 40-50 dil olduğu öne sürülmektedir (Rasuly-Palczek, 2004, akt. Haşimoğlu, 2006: 70).

Tablo 5.16: Afganistan'daki Müslüman Etnik Grupların Kullandığı Diller ve Mezhepleri

Etnik Grup	Dil/Lehçe (Dil Ailesi)	Mezhep
Peştun	Peştunca lehçeleri (H/A)	Hanefi Sünni
Tacik	Dari, Tacik lehçeleri (H/A)	Hanefi Sünni, az sayıda İsmail'i Şii
Hazara	Hazaragi (Dari lehçesi) (H/A)	İmami Şii, İsmail'i Şii, çok az Sünni
Özbek	Özbekçe (veya Çağatayca) Türk lehçesi (U/A)	Hanefi Sünni
Türkmen	Türk lehçesi (U/A)	Hanefi Sünni
Beluç	Beluçça (Beluci) (H/A)	Hanefi Sünni
Kazak	Kıpçak Türk lehçesi (U/A)	Hanefi Sünni
Kırgız	Kıpçak Türk lehçesi (U/A)	Hanefi Sünni
Aymak	Dari lehçesi (H/A) ile çok sayıda Türkçe kelime (U/A)	Hanefi Sünni
Kızılbaş	Dari (H/A), Peştunca (H/A), Batı Türkçe lehçesi (U/A)	İmami Şii
Pamiri	Pamiri veya Doğu İran lehçesi (H/A)	Hanefi Sünni
Nuristani	Kâfiri lehçeleri (H/A)	Hanefi Sünni
Arap	Dari veya Peştunca (H/A)	Hanefi Sünni
Brahui	Brahui (D)	Hanefi Sünni
Gucar	Dari (H/A), Hint lehçesi (H/A)	Hanefi Sünni, az sayıda Hindu ve Sih
Karlık	Özbekçe (U/A), Türk lehçesi	Hanefi Sünni

Kaynak: Dupree, 1997: 59-64; akt. Haşimoğlu, 2006: 78'den yararlanılarak yazarlar tarafından eklemeye ve değişikliklerle alınmıştır.

Not: H/A - Hint Avrupa dil ailesine, U/A ise Ural Altay dil ailesine, D ise Dravid dil ailesine (Dravid dilleri Hindistan'ın doğusunda konuşulan dillerdendir) gönderme yapmaktadır.

5.8.1. Afganistan'da Dini ve Mezhebi Yapı

Afganistan'ın 2004 tarihli Anayasası'nda devletin dininin İslam olduğu ve hiçbir yasanın İslam'a aykırı olamayacağı

açıkça belirtilmektedir. Anayasa hem Şii hem de Sünni lam'ı eşit olarak tanımaktadır. Diğer dinlerin takipçileri ise kendi inanç ve ibadetlerini yerine getirmekte özgürlükleri belirtilmiştir. Ülke nüfusunun %80'ini Sünni Müslümanlardan, %19'unu Şii Müslümanlardan ve %1'ini diğer dini gruplardan oluşturmaktadır (Hashemi ve Özge, 2020: 264). 2004 Anayasası'nda, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısının Müslüman olması şartı vardır (madde 62). Bu açıdan Sünni ve Şiiiler arasında ayırım yapılmamaktadır. Şeriata özel bir atıfta bulunmasa da Anayasa da veya diğer kanunlarda bir konuda hüküm verilmesinin yol gösterecek bir madde bulunmadığı takdirde, alınacak mahkeme kararlarının Hanefi fıkhıyla uyumlu olması beklenir (madde 130). Şii hukukunun ise her iki tarafın da Şii olduğu kişisel meselelerle ilgili davalarda uygulanabileceği belirtilir (madde 131). Taliban'ın ikinci kez yönetimi devralmasıyla, ülkenin şeriat ile yönetileceği vurgusu yapılmıştır. Ancak, uygulamada Sünni-Şii gruplar arasında farklı bir tutum izlenip izlenmeyeceği zaman içinde görülecektir.

5.8.2. Nüfusun Etnik Dağılımı ve Temel Yerleşim Yerleri

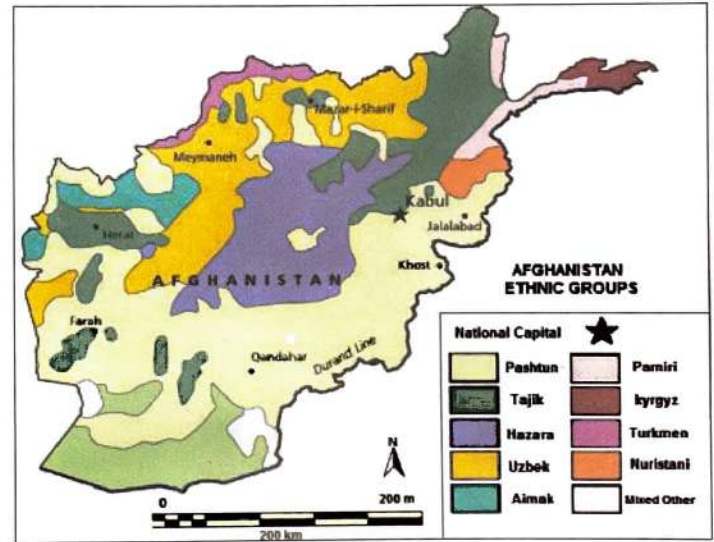
Etnik gruplar genelde dört temel kriteri karşılayan sosyal gruplardır. Bunlar, 1) biyolojik ve ırksal farklılıklar, 2) grup tarafından paylaşılan temel kültürel değerler, 3) dil birliği ve sosyal dayanışma gibi sürekli etkileşim ve iletişim ağları, 4) öz tanımlama ve diğerlerinin grubu tanımladığı normlar bütününden oluşur (Barfield, 2010: 20). Böylece, Frederik Barth'ın (1969) ortaya attığı etnik grup sınırları çizilir. Sosyal, ekonomik ve politik süreçler, grupların kimlik ve davranışları üzerinde etki göstererek diğer gruplar ile olan ilişkilerini belirlemektedir (Taifel, 1974). Bu noktadan hareketle geliştirilen sosyal kimlik kuramı, bireyler arasındaki ilişkinin hangi koşullar altında, bireysel ilişkilerden ve özelliklerden ziyade, farklı sosyal gruplardaki üyelikleri ta-

rafından belirlendiğini sorgulamaktadır (Tajfel ve Turner, 1979). Sosyal kimlik kuramı, öncelikle bireysel ve sosyal kimlik ayrımını yapar. Sosyal kimlik, bireye özgü özellikleri vurgulayan bireysel kimlikten farklı olarak, ait olunan sosyal grupları ve o grupların özelliklerini işaret eder. Bireyin olumlu bir benlik geliştirebilmesi için kendini bir grup içerisinde tanımlaması ve bu grubun statüsünün diğer gruplardan üstün olduğunu algılaması gerekmektedir (Tajfel, 1982; Turner, 1975). Sosyal kimliğin gelişmesi bireye aidiyet geliştirme, kendini farklı hissetme, başkaları tarafından saygı görme ve temsil edilme fırsatları sunar. Ayrıca, ırk, cinsiyet, etnisite ve dil gibi faktörler bireyin, kendi grubu ile diğerleri arasında ayrım yapmasını sağlar. Bireyin "biz" ve "onlar" ayrımını yapması, sosyal dünyadaki karmaşıklığı ve belirsizlikleri azaltarak gündelik yaşamda benzerleri tarafından desteklendiği bir dünya yaratır (Allport, 1954; Tajfel, 1978; Turner, 1975). Sosyal kimliğin olumlu ya da olumsuz olarak geliştirilmesi, bireyin kendi grubunun konumu ile diğer grupların konumlarını karşılaştırdığında, kendi grubunu daha iyi ya da daha kötü olarak tanımlamasına bağlıdır (Tajfel, 1982). İnsanlar, benlik değerlerini yükseltmek için genellikle bu sosyal karşılaştırmalarda kendi gruplarını kayırırlar ve diğer grubu küçümserler. Bu grup içi yanlılığı ise, üyelerinin olumlu bir sosyal kimlik edinmelerine neden olur (Tajfel ve Turner, 1979). Afganistan'da farklı büyüklüklerde çok sayıda etnik grup bulunmaktadır. Etnik gruplar içerisinde mezhepsel ayrılıklar da mevcuttur. Yukarıda anıldığı gibi, farklı etnik gruplar aralarına aşiretlere aidiyetle de belirlenen etnik sınırlar çizer ve karşıtlıklar üzerinden sosyal kimliklerini oluştururlar. Bu durum, Afganistan toplumunun bu çok kültürlü, çok dilli ancak parçalı yapısını ve modern anlamda bir ulus bilincinin oluşturulmadığını da göstermektedir.

Türkistan, Hindikuş bölgesi, Güney ve Doğu Afganistan olmak üzere ülkeyi üç kısımda değerlendirmek gerekli-

dir (Köçer, 2009: 15). Dini azınlıklar ve etnik gruplar ülke genelinde belirli bölgelerde yoğunlaşmışlardır. Sünni halkın %80'i Hanefi mezhebine dahildir. Çoğunluğu Sünni Müslüman olan Peştunlar güneye ve doğuya hakimdir. Şii Hazaraların anavatanı Hazaracat, Bamyan Eyaleti çevresindeki dağlık yayla illeridir. Kuzey ve kuzeydoğu illerinde, geleneksel olarak Türk boyları yer almakta; Kuzey ve kuzeydoğu Türkmen, Tacik, Özbek, Pamiri, Nuristani ve Kırgız kökenlileri barındırır. Büyük şehirler ise daha heterojendir. Kabil şehri karma etnik gruplardan oluşur, genelde Sünni ve Şii olmakla beraber, az sayıda Hindu, Sih ve Bahai nüfusa sahiptir. Mezar-ı Şerif şehrinde farklı etnik gruplara mensup Sünniler (Peştunlar, Türkmenler, Özbekler ve Tacikler) ağırlıktadır. Bunların yanı sıra, Şii (Hazaralar, Kızılbaş, İsmaili) nüfus da aynı bölgede yaşamaktadır (UK Border Agency, 2013; Hashemi ve Özey, 2020).

Harita 5.3: Afganistan'da Etnik Gruplar ve Temel Yerleşim Yerleri



Kaynak: Hashemi ve Özey (2020: 265).

Ancak, ülke içinde sıklıkla yaşanan yer değiştirmeler nedeniyle etnik grupların yaşam yerleri hızlı değişiklik gösterir. Bölgelere göre etnik köken bazında nüfus dağılımı siyasi hassasiyet içeren bir konudur ve nüfus sayımı yapanların etnik grup aidiyetini sormak konusunda genelde bazı kısıtlamaları vardır (Barfield, 2010: 23-24). Bu alt bölümde, Afganistan toplumunun yapı taşları olan her bir etnik grup hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Resim 5.3, farklı etnik grupların yaşadığı temel yerleşim yerlerini ve bölgeleri göstermektedir.

Peştunlar

Peştunlar, Güney-Batı Asya'da Pakistan ve Afganistan'da yaşayan etnik bir gruptur. Afganistan'da 15 milyon, Pakistan'da ise 35 milyon Peştun yaşadığı düşünülmektedir. Pakistan'daki Peştunların tamamına yakını Pakistan vatandaşı olup, 2,5 milyon kadarı Afganistan'dan göç eden mültecilerdir. Afganistan nüfusunun %40-42'sini Peştunlar oluşturmaktadır (Erden & Sivrioğlu, 2019: 25; Hashemi & Özey, 2020: 265; Barfield, 2010: 24). Peştunlar, Afganistan'ın en etkin ve en kalabalık etnik grubudur. Afganistan tarihinde de bu durum böyle olup Afgan kralları ve üst düzey bürokratları ağırlıklı olarak Peştunlar arasından çıkmıştır. Tarihte, "Afgan" sözcüğü "Peştun" etnik grubu ile eş anlamlı kullanılmış, "Afgan yurdu" ise "Peştun yurdu" olarak yorumlanmıştır (Barfield, 2010: 24; Köçer, 2009: 16). 19. yüzyılın ortalarına kadar Horasan olarak anılmakta olan ülke, Peştun milliyetçiliğinin etkisi altında Afganistan ismini almıştır (Mousavi, 1998: 3; Koplik, 2015: 17). Yakın zamanda, özellikle de Batılı kaynaklar etnik farklılıklara bakmaksızın herkesi "Afgan" olarak niteledikleri için, bu tanımlama daha milli bir karakter kazanmıştır (Barfield, 2010: 24). Yine de, "Afgan" ile hangi grupların kastedildiği netlik kazanmamıştır ve tartışma konusudur. Peştun olmayan diğer etnik gruplar, sadece Peştun kimliğine vurgu yaptığı için Afgan yerine "Afganistanlı" kelimesini kullanmayı ya da etnik kö-

kenlerini de eklemeyi tercih ederler (Barfield, 2010: 24; Haşimoğlu, 2006: 73).

Peştunlar, çoğunlukla Afganistan'ın güney ve güneydoğusunda Pakistan sınırına yakın bölgede yaşamaktadır. Bu bölgede çoğunluğu oluşturmaktayken diğer bölgelerde azınlıkta kalmış durumdadırlar. Resmi dil olarak tanınan Hint-Avrupa dil ailesinden Peştunca (Afgani) konuşurlar. Her ne kadar Afganistan'ın en kalabalık etnik grubunu oluştursalar da, Peştunlar pek çok alt kimlik oluşmasına sebep olan bir aşiret yapısına sahiptir (Kartal, 2020: 58). Bu durum, Peştunların aralarında çatışma ve çekişmelere yol açmış ve sürekli bir politik güç olmalarını zorlaştırmıştır. Her aşiret, soyunu Hz. Muhammed'in sahabelerinden biri olan ortak bir ataya (*Qais/Kais*) dayandırır ve soy ağaçları üzerinden daha geniş klanlara ayrılır (Barfield, 2010: 25). Buna göre, dört büyük kabile öne çıkmaktadır: Güney ve güneydoğu'da yerleşik Dürraniler (Abdali) soylarını Kais'in ilk oğluna, Doğu'da yaşayan ve en önemli kolu Süleyman Khel olan Gilzaylar (Halıcı ya da Hilci) Kais'in kızı tarafından ikinci oğluna, Belucistan ve Kunar bölgesinde yaşayan Gurghuştlar üçüncü oğluna, Pakistan sınırında yaşayan Karlandiler (Patan) ise evlatlığına dayandırılırlar (Barfield, 2010: 25). Peştunların Hazreti Nuh'un soyundan gelen Gilzay boyundan geldiklerine ve Gilzayların da 10. yüzyılda şimdiki Afganistan'ın güneyinde yaşayan Halaç Türklerinin soyundan geldiğine dair rivayetler de vardır (Frazer-Tyler, 1953: 48-52 akt. Haşimoğlu, 2006: 74; Köçer, 2009: 16-17). Dürraniler ve Gilzaylar birbirine hasım aşiretlerdir. Dürraniler, daha çok Herat ile Kandahar arasında; Gilzaylar ise Kandahar ile Gazne arasında yaşamaktadır (Ewans, 2002: 5; akt. Haşimoğlu, 2006: 74).

Aşiretler, olağanüstü dönemlerde toplanan üst siyasi yapı görünümündeki *Loya Jirga* isimli meclise birer üye verecek önemli konularda bu meclisin alacağı kararlara uyarlar.

Meclise katılım zorunlu değildir; bu durum karar veremeyi ve birlik olmayı zorlaştırmaktadır (Çınarlı, 2012: 74-75). Kırsalda yaşayan Peştunların çoğu göçebe kültüre sahip olup dışa kapalı ataerkil (babasoylu) bir kabile yaşamı sürdürmektedir (Kartal, 2020: 58). Aralarında mevsimsel olarak göç eden *kuchi* ya da *maldar* denilen göçerler de vardır (Barfield, 2010: 25), ancak şehirlerde giderek daha yerleşik konuma geçmişlerdir. *Peştunvali* adı verilen etnik ve kültürel normlar grup içi dayanışmayı pekiştirmektedir (bkz. Kutu 5.1: Peştunvali Nedir?). Peştunların önemli bir kısmı Sünni olup Hanefi mezhebindedir. Ancak, Veziristan'daki Turi boyu ve Orakzayların bir alt kolu olan Muhammedhil boyu gibi az miktarda Şii Peştun da bulunmaktadır (Çınarlı, 2012: 74; Huffman, 1951, akt. Köçer, 2009: 17). Resim 5.4'de Peştun kadın ve erkeklerin günlük kıyafetleri içerisinde fotoğrafları sunulmuştur.



Resim 5.4. Günlük Kıyafetleri İçerisinde Peştun Erkekler ve Doğu Peştun Tara Kel Aşiretinden Göçer Kadın Kıyafeti

Kaynak: Encyclopedia Iranica (2021a) (Foto: Josephine Powell)

5.1. Peştunvali Nedir?

Peştunvali, Peştun grupları yöneten onur ilkesine (nang) dayalı bir aşiret kanunudur (Glatzer, 1998: 4). Peştunlarla sürekli savaşan Babürlüler, tarihte Peştunvali kavramını zar (altın), zan (kadın) ve zamin (toprak) olarak betimlemiştir (Lee, 2018: 47). Bu kavram, Afganistan ve Pakistan'a dağılmış 50 milyondan fazla Peştun arasında sürekliliği sağlayan Peştun kimliğinin de temel unsurudur (Ginsburg, 2011: 89-90; Jamal, 2018: 18). Peştunvali, Peştunları dil, tarih ve kültürün yanı sıra sosyal davranış kalıpları ile de diğer gruplardan ayıran budun merkezci bir kavramdır (Rzehak, 2011: 3). Afganistan'daki diğer etnik gruplara ait aşiretlerin kanunlarıyla benzerlikler taşımasına rağmen, kökleri İslamiyet öncesine dayanan geçmişiyle Peştunvali daha eski ve daha bağlayıcıdır. Her Peştunun erkek meclisince dayatılan bu görünmez kanunlara boyun eğmesi beklenir. O kadar ki, Peştunvali hem etnik hem de kültürel kimlikle iç içe geçmiştir. Bu geleneğin süregelmesinde, Afganistan'da merkezi bir hükümetin güçsüzlüğü, pek çok Peştunun yaşadığı yerlerde devletin bu gruplarla iletişiminin zayıf olması, ceza ve medeni kanunun uygulanmasında sorunlar yaşanması sayılabilir (Ginsburg, 2011: 90). Peştunvali özellikle kadınları dışlayan ve karar alma mekanizmalarının içine katmayan anlayışıyla modernite karşıtı bir kültürel kodlama olarak görülse de devletin etkisinin uzanmadığı kırsal yerlerde toplumsal düzeni korumak, bireyler arası itilafları çözmek, grup içi dayanışmayı artırmak ve çatışmayı en aza indirmek için biçilmiş kaftandır (Ginsburg, 2011: 91). Peştunvali, yazılı bir kanun olmaktan ziyade, bireysel şiddeti kontrol altına almaya odaklı, yazılı olmayan kurallara ve yoruma dayalı esnek bir yarı yasal sistemin bütünüdür (Rzehak, 2011: 2). Bu haliyle, normatif bir sistemin önemli bir örneğini teşkil eder. Ancak, grup içi ataerkil dayanışmayı öncelediğinden dışlayıcı olduğu kadar eşitlikçi olmayan uygulamaları ve muğlak kurallardan oluşan yapısıyla toplumsal şiddeti yok etmek bir yana tam tersine teşvik etmesi Peştunvali'ye yönelik en büyük eleştirilerdir (Ginsburg, 2011: 113-114). Peştunvali'nin kurumları arasında önemli bir yeri olan jirga, bölgede yaşayan yerel otoritelerden oluşur. Peştuca spingeeri (beyaz sakal) anlamına gelen bir yaşlılar heyeti olarak anılan jirga üyeleri, itilafları çözmek için gerekli bilgiye ve bilgeliğe sahip ancak seçilmeyen ya da atanmayan kişilerden

oluşur (Khan, 2011: 136). Jirga meclisinde, bir halka halinde birbirlerine eşit uzaklıktaki mesafede oturulur ve her üyeye sırayla söz verilir. Her ne kadar halka açık olsa da ve kendilerini birebir ilgilendirse bile, kadınlar ve çocuklar bu meclislere ve tartışmalara katılamazlar. Bazı vakaların sonuçlanması haftaklaştırma ve genelde verilen yaptırımlar para cezası, gruptan uzaklaştırma ve tazminat şeklindedir. Jirga kararlarına uymama çok daha büyük yaptırımları, mesela meskenin yakılmasını ya da topluluktan soyutlanmayı, beraberinde getirebilir (Ginsburg, 2011: 97).

Peştunvalinin dayandığı ana kavramlar, melmestia (misafirperverlik), badal (öç alma), ve nanavati (boyun eğme) üzerine inşa edilmiştir. Melmestia, ihtiyacı olan herkese evinin kapılarını açmak ve korunmasını sağlamaktır. Badal, kısasa kısas usulü, kendisine ve ailesine zarar veren bir kimseden bunun karşılığında aynı oranda öç almaktır. Nanavati ise, zarara uğramış aileye karşı yapılan hata karşılığında "boynum kıldan incedir" hesabı bir davranış kalıbı benimsemektir. Peştunvalinin temel prensipleri 7 başlık altında özetlenebilir (Ginsburg, 2011: 101-102):

Bireysel ve kolektif onuru korumak çok önemlidir. Hane içindeki kadınların namusu da erkek akrabaları tarafından korunur.

Toplumsal cinsiyet sınırları sıkı bir şekilde gözetilir. Yakın aile üyesi olmayan karşı cins ile purdah (haremlik selamlık) uygulanır.

Her Peştunun kendisine bir yanlış yapıldığında por (tazminat) hakkı saklıdır.

Bireyin badal (öç alma) hakkına göz yumulur ve hatta bu teşvik edilen bir uygulamadır.

Suç ne olursa olsun, tazminat ile yapılan özrün kabul edilmesi zaruridir.

Misafirler baş tacı edilir ve katil bile olsalar sığındıkları evde korunurlar.

Jirga'nın kararlarına uyulması ve şartsız kabul edilmesi gerekir. Ancak, meclis bazı durumlarda aynı sorunu ele almak için ikinci kez toplanabilir.

Peştunvali'de pek çok norm kadınları ve kadınların namusunu doğrudan ilgilendirir. Ancak, erkek ile eşit görülmediği ve hatta metalaştırıldığı için kadının namusundan (tor) erkek sorumludur. Örnek olarak, aileler arası itilafların çözümü için genç kızlar diğer eve gelin olarak verilebilir. Ayrıca, evli kadınları kaçırmak

7 cinayete eşdeğer tutulmuştur. Zina yapanlar – kadın ya da erkek – por (tazminat) uygulanmaksızın infaz edilir. Tecavüze karşı koymayan kadın öldürülür. Hatta bazı durumlarda failin erkek akrabaları onurlarını korumak için infazı kendileri gerçekleştirebilir (Ginsburg, 2011: 107-108).

Peştun aşiretlerin göçerlikten yerleşik düzene geçmesiyle, Peştunvali olgusu nesilden nesile aktarılan sözlü tarih geleneğinden sıyrılarak 1950'lerde ilk defa Peştun bir yazar tarafından Afganistan'da yazıya dökülmüştür (Rzehak, 2011: 4). Peştunvali yurtdışında yaşayan Peştun göçmenler arasında da kısmen uygulanmaktadır. Ancak, içinde yaşadıkları devletin kurallarına uymanın yanı sıra, anavatanlarındaki Peştunlardan daha eğitilmiş bir topluluk oldukları için, aralarında meydana gelen husumet, huzursuzluk ve haksızlıkları bertaraf etmek için kullanılan ek bir sembolik araç haline dönüşmüştür.

Tacikler

Tacikler, Peştunlar'dan sonra Afganistan'ın ikinci en kalabalık etnik grubunu oluşturmaktadır ve ülkenin en eski yerleşikleri olarak görülmektedir (Köçer, 2009: 18). Nüfusları 7-8 milyon civarında olan Tacikler, ülke nüfusunun yaklaşık %25-%30'unu oluşturmaktadırlar (Hashemi & Özey, 2020: 265; Kuğu, 2020: 64; Barfield, 2010: 26). Tacik kelimesinin, evlilik yoluyla başka milletlerle karışan anlamında Arapça'daki 'Taz' ya da 'Taç' sözcüğünden türediği sanılmaktadır (Köçer, 2009: 18). Ülkenin kuzey, kuzeydoğu ve batı bölgelerinde yoğun olarak yaşayan Tacikler, Dağ Tacikleri ve Farsiyanlar olarak iki guruba ayrılırlar. Dağ Tacikleri, Afganistan'ın Tacikistan ve Pakistan'ın Bedaşan Vahan koridoru bölgesinde meskunken, Farsça konuşan anlamına gelen Farsiyanlar ise şehirlerde ve köylerde yaşarlar. Genelde Kâbil, Baglan, Takhar, Samangan, Çarika, Penşir, Duşi, Gar, Herat, Farah ve Kunduz'da yoğun olarak bulunsalar da, tüm Afganistan'a yayılmış durumdadır (Çınarlı, 2012: 75). Tacikler, Farsça'nın Afganistan'a mahsus Dari lehçesini konuşmaktadır. Dari lehçesi, özünde Tacik

tan'da konuşulan Tacikçeyle ve Farsçayla sadece konuşma düzeyinde ayrılrsa da, Afganistan Tacikleri konuşma düzeyindeki farklılıkları yazı düzeyine de aktarmış durumdadır. Dari lehçesi tüm Afganistan'da farklı etnik grupların birbirleriyle anlaşmak için konuştukları ortak bir *lingua franca* durumuna gelmiştir (Çınarlı, 2012: 75). Tacikler, diğer etnik gruplardan farklı olarak göçebe yaşam tarzını terk ederek şehirlere yerleşmişler (Kartal, 2020, s. 58) ve çoğu kentleri Taciklerin kurduğu tahmin edilmektedir (Haşimoğlu, 2006: 75). Kendi aralarında bütünleşme açısından Peştunlardan daha iyi durumda olan Tacikler, Peştun hakimiyetindeki bürokraside ve orduda görevlendirilmemişlerdir (Çınarlı, 2012: 75). Daha ziyade ticaretle uğraşmakta ve zanaatkarlık yapmaktadırlar (Barfield, 2010: 26; Haşimoğlu, 2006: 75).



Resim 5.5: Temsili Tacik (19. Yüzyıl Başları)

Kaynak: (Elphinstone, 1815)

Afganistan, ABD tarafından işgal edildikten ve ilk Taliban rejimi çöktükten sonra, siyasi açıdan Tacikler daha etkin hale gelmiştir (Kartal, 2020: 58). Ancak, ülkeyi kim yönetirse yönetsin, tarihte Tacik kültürünün, Taciklerin konuşma

ve yazı dili olan Darice'nin etkisi büyüktür (Köçer, 2009: 18, Barfield, 2010: 26). Taciklerin çok büyük bir kısmı Sünni Hanefi mezhebinden olmakla beraber, Dağ Tacikleri Şiiliği benimsemiştir (Arı, 2020; Köçer, 2009: 18). Afganistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan küçük bir Tacik grubu ise İsmaili mezhebine mensupturlar (Çınarlı, 2012: 75). Resim 5.5'de 19. yüzyılın başında Taciklerin temsili resmi sunulmuştur.

Hazaralar

Orta Afganistan'da bulunan Hazaracât dağlık bölgesinde yaşayan Hazaralar, Özbek, Türkmen Tacik, Aymak ve Peştun gruplarla komşu olan etnik bir gruptur. Bugün Afganistan'ın büyük kentleri olan Kabil, Mezar-ı Şerif, Herat şehirlerinde ve Kandahar bölgesinde yaşamaktadırlar. Farsça'nın Hazaragi lehçesini konuşmaktadırlar (Yazıcı, 2011: 477). Bu dilin içerisinde bugünkü Özbekçe'nin temeli sayılan ve Babür Han'ın da Babürnamesi'ni kaleme aldığı dil olan Çağatay Türkçesine ait pek çok sözcük ve 13. yüzyılda kullanılan eski Moğolca sözcük ve deyimler de bulunmaktadır (Çınarlı, 2012: 78; Köçer, 2009: 21). Örnek olarak, Hazara ismi, 'bin' anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Moğolca da *minggan* kelimesi ordunun bin askerden oluşan bir birimini ifade etmektedir (Poladi, 1989: 22). Bir rivayete göre, Timur vali atadığı oğlu Şah Rukh'a eşlik etmek üzere 1379 yılında 1000 aileden oluşan bir grubu Herat'a göndermiştir (Poladi, 23). Bir başka rivayete göre ise, Sultan Abu Seyid Selçuki'ye başkaldıran Hazaralar yenilince, 1000 aile tutsak alınarak Herat'a getirilmiştir (Poladi, 1989: 23). Hazaralar, bağlı oldukları aşiret ve boylara (Jaghuri, Besud, Dai Zangi, Dahi Kundi, Dai Mirdad, Dai Chopan gibi) aidiyetleriyle de kendilerini tanımlarlar. Hazaraların kökenine dair birbiriyle tezat çeşitli teoriler vardır: (1) Afganistan'ın yerli ahalisi, (2) Moğolların bakiyesi, (3) Moğol ve Türklerin terkibi, (4) Muhtelif kabilelerin terkibi ve (5) Moğol ve Timurlardan daha eski dönemlerde hüküm sü-

ren Eftatitlerin soyundan oldukları ileri sürülmüştür (Yazıcı, 2011: 477-490, Poladi, 1989: 2-5). Köken tartışmaları Afganistan'ın tarihsel serüvenini anlamak için önemli olsa da hiçbirisi antropolojik olarak ispatlanabilmiş değildir. Hazaralar, Afganistan halkının %9 ila %15'ini oluştururlar (Hashemi ve Özey, 2020: 265; Barfield, 2010: 26). Genellikle düşük ücretli işlerde çalışmakta olup (Kartal, 2020: 58-59), geçmişte ağır etnik/ırksal/mezhepsel ayrımcılığa maruz kalmışlardır (Barfield, 2010: 26). Peştunlar tarafından etnik temizliğe uğrayan ve yukarı doğru sosyal hareketlilik açısından sıkıntılar çeken Hazaralar, tarihte yoğun şekilde dış göçe zorlanmışlardır. Yaklaşık 2 milyon Hazara, halen İran'da siyasi mülteci ya da düzensiz göçmen olarak yaşamaktadır (Çınarlı, 2012: 78). Ancak, Taliban'ın tekrar yönetimi ele geçirmesinden önceki dönemde siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda aktif olmaya başlamışlardır.

Resim 5.6: Temsili Hazara (19. Yüzyıl Başları)



Kaynak: (Elphinstone, 1815)

Kabil başta olmak üzere birçok kentte, Hazaralara ait özel üniversiteler, okullar, ibadet yerleri, radyolar ve televiz-

yonlar bulunmaktaydı (Mohammadi, 2015: 50). Hazaralar mezhep olarak komşu ülke İran gibi, On İki İmam Şiiliğini benimsemiş durumdadır (Yazıcı, 2011: 477). Herat çevresinde yaşayan Batı Hazaraları gibi az sayıda Sünni ve Şiiğin bir kolu olan İsmaili Hazaralar da mevcuttur (Çınarlı, 2012: 78; Köçer, 2009: 21). 2004 Anayasası ile Sünniler ile eşitlikleri kâğıt üzerinde güvence altına alınmasına rağmen (Barfield, 2010: 27), mezhepsel farklılıklar nedeniyle Hazaralara yönelik çok sayıda terör saldırısı gerçekleştirilmiştir. Resim 5.6'da 19. yüzyılın başında Hazaraların temsili resmi sunulmuştur.

Özbekler

Afganistan'ın en kalabalık Türk kökenli halkı olan Özbekler, Afganistan halkının yaklaşık %9'unu oluştururlar (Hashemi ve Özey, 2020: 265). Özbekler, Sünni mezhebine mensuptur. Ağırlıklı olarak Kuzey Afganistan'da, yani Güney Türkistan'da yaşamaktadırlar.

Resim 5.7: Temsili Özbek (19. Yüzyıl Başları)



Kaynak: (Elphinstone, 1815)

Özbekler, Afganistan'da Mezar-ı Şerif, Faryab, Cuzican, Saripol, Samangan, Bağlan, Kunduz, Tahar, Bedaşan ve Ka-

bil şehirlerinde yaşamaktadırlar. Kabil'de yaşayan Özbekler ticaretle uğraşırken, diğer Özbekler tarım ve hayvancılıkla meşguldür (Temizyürek vd., 2016: 159-160). Oğuz Türkçesinin kendilerine has Özbek şivesini konuşmaktadırlar. Kendi aralarında kabilelere ve klanlara ayrılmaktadırlar. Bir diğer önemli ayırım ise, bölgede eskiden beri yaşayan Özbeklerle Türk hanlıklarının Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine bölgeye göç eden Özbekler arasında oluşmuştur.

Hem Çarlık Rusyası hem de Bolşevik baskısından ve Basmacı isyanından kaçarak sonradan zorunlu göçmen olarak Afganistan'a gelen Özbekler "muhacir" adı altında kendilerine has bir alt kimlik oluşturmuşlar ve Sovyet işgali sırasında komünizm karşıtı grup içinde yer almışlardır (Çınarlı, 2012: 6-77; Rubin, 1995: 30; akt. Haşimoğlu, 2006: 76). 1982 yılında Pakistan'da mülteci olan Afganistan kökenli Özbekler, Türkiye'ye yerleştirilmiş ve vatandaşlık verilmiştir (Öztürk, 2014). Resim 5.7'de 19. yüzyılın başında Özbek temsili resmi sunulmuştur.

Türkmenler

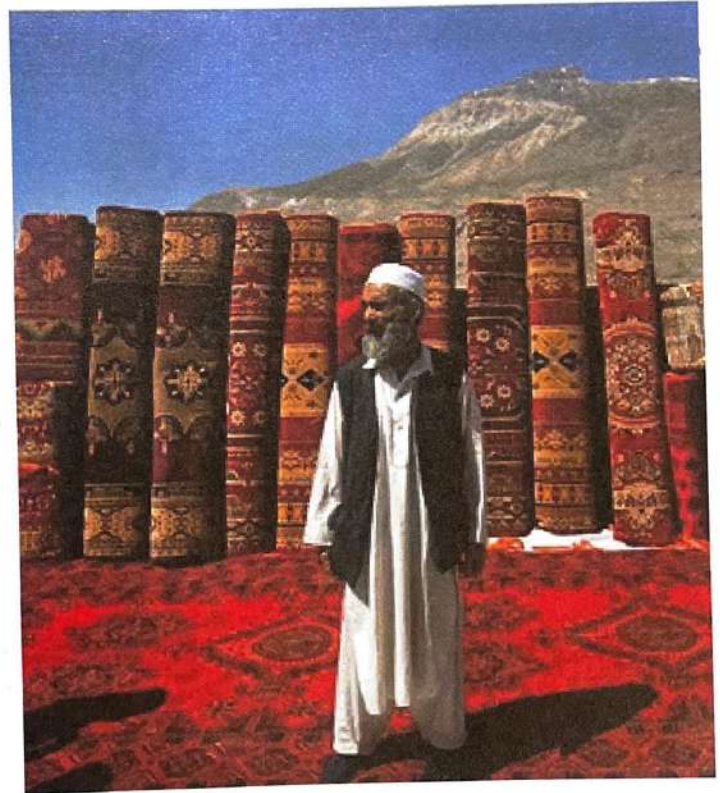
Afganistan'ın Özbeklerden sonra en kalabalık Türk grubunu Türkmenler oluşturmaktadır. Özellikle Kunduz ve Herat arasında yaşayan Türkmenler arasında bağlı oldukları aşiretler son derece önemlidir. Ağırlıklı olarak Ersari boyuna mensup olan Türkmenlerin yanında, az sayıda Teke ve Yomut Türkmenleri de mevcuttur (Çınarlı 2012:77). Tahmini nüfusları bir milyondur (Temizyürek vd., 2016: 160).

Türkmenler, yedinci yüzyıldan beri Afganistan'da yaşamaktadır; ancak sayıları ve yerleşim yerleri sürekli değişkenlik göstermiştir. 1887'de Rusya-Afganistan sınırının belirlenmesi sonrasında bir kısmı kuzeye, Türkistan'a göç etmiştir. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin Türkistan'da hakimiyet kurması sonrasında 1920 ve 1930'lu yıllarda Afganistan'a Türkmen göçü yaşanmıştır (Çınarlı, 2012:77; Haşimoğlu, 2006: 76). Türkmenler eğitimlerini Arapça ve

Farsça dillerinde yaparken Türkçeyi sadece konuşma dilinde kullanmaktadır (Şahin, 2016: 144). Yakın zamanda Türkçe dilinde de kitaplar hazırlanmış ve bazı okullarda birinci sınıftan altıncı sınıfa kadar bu kitaplarla eğitime geçilmiştir (Şahin, 2016:1149).

Göçebe yaşama devam eden Afganistan Türkmenleri tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta, deri, yün ve halı üretimi yapmaktadırlar. Ürettikleri halılarla Afganistan ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır (Temizyürek vd., 2016: 160). Resim 5.8-5.9'da Türkmen halılarının fotoğrafları sunulmuştur. Türkmenler, Sünni mezhebine mensuptur (Mepa News, 2018).

Resim 5.8: Türkmen Halı Tüccarı



Kaynak: <https://www.bashircarpets.com/en/afghan-rugs>

Resim 5.9: Geleneksel Afganistan Halısı Motifi ve Savaşların Halı Dokumacılığına Etkisi



Kaynak: <https://www.bashircarpets.com/en/afghan-rugs>; <https://www.rferl.org/a/war-rugs-of-afghanistan-in-pictures-released-by-the-british-museum/30595718.html> (Son erişim tarihi: 26.04.2022)

Beluçlar

Göçebe bir halk olan Beluçlar (Beluciler de denmektedir) ülkenin güneyinde, Afganistan, Pakistan ve İran sınırlarını keşiştiği Sistan adı verilen bölgede yaşamaktadırlar (Çınarlı, 2012: 79; Mepa News, 2018; Köçer, 2009: 22). Beluçlar kendi dilleri olan Beluçça'yı (Beluci) konuşmaktadır (Çınarlı, 2012: 79). Ağırıklı olarak Kandahar, Hilmend ve Nimruz illerinde yaşamaktadırlar ve Peştunlarla iç içe yaşamaktadırlar (Mepa News, 2018). Sünni mezhebine mensuplardır (Çınarlı, 2012: 79). Sayıları 100 bine yakın Beluçların en önemli gelir kaynağı kaçakçılıktır (Köçer, 2009: 22).

Kazaklar

Afganistan'ın azınlık etnik gruplarından olan Kazakların nüfusu yaklaşık 50 bin-yüz bin olarak tahmin edilmektedir (Temizyürek vd., 2016: 161, Köçer, 2009: 19). Kazaklar Afganistan'ın kuzeyinde, Özbeklerle iç içe yaşamaktadır (Çınarlı, 2012:77). Bununla birlikte, dillerini ve kültürlerini korumuşlardır (Biray, 2009; akt. Kınacı, 2010: 234). Çoğu Kazak kökenli halk, iç savaş, kıtlık ve Bolşevik ihtilali nedeniyle bugünkü Kazakistan'da bulunan Kızılorda ve Çimkent şehirlerinden ve Tacikistan'da bulunan Korgantepe şehrinde Afganistan'a göç etmişlerdir (Çınarlı, 2012:77; Köçer, 2009: 19). Badahşan, Tanhar, Kunduz, Bağlan, Samangan, Belh, Cevzican, Saripul ve Faryab şehirlerinde yaşamakta ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Birçok Kazak, Kazakistan'ın nüfusunu artırmaya yönelik politikaları nedeniyle Kazakistan'a göç ettiği için nüfusları yıllar içinde azalmıştır (Temizyürek vd., 2016:161). 1982 yılında Pakistan'da mülteci iken Türkiye'ye getirilen Kazaklar, Kayseri'nin Yenişehir Mahallesi'ne yerleştirilmiş; daha sonraları Bursa ve İstanbul Zeytinburnu'na taşınmışlardır (Kınacı, 2010: 235). Kazaklar, Sünni mezhebine mensupdur.

Kırgızlar

Nüfusları yüz bin olarak tahmin edilen Kırgızlar, yoğun olarak Bedaşa'nın Pamir ve Vahar bölgelerinde yaşamakta, az miktarda Kırgız ise Kunduz ve Samangan şehirlerinde bulunmaktadır (Temizyürek vd., 2016: 161). Çoğunluğu 1978 Komünist darbesinin ardından Türkiye'ye göç etmiştir (Ewans, 2002: 9-10; akt. Haşimoğlu, 2006: 76). Kırgızlar hayvancılık ve tarımla uğraşmaktadır (Temizyürek vd., 2016: 161). Ülke siyasetinde görünür bir etkileri bulunmamaktadır (Mepa News, 2018). Kırgızlar, Sünni mezhebine mensuptur.

Aymaklar (Çayaymaklar)

Bazı araştırmacılar, Aymakların nüfusunu dört yüz elli bin (Çınarlı 2012:77; Köçer, 2009: 22), bazıları ise bir milyon iki yüz elli bin (Temizyürek vd., 2016:161) olarak aktarmışlardır. Herat'ın doğusunda ve Hazaracat'ın batısında Gor adı verilen bir bölgede yaşarlar.

Resim 5.7: Temsili Aymak (19. Yüzyıl Başları)



Kaynak: (Elphinstone, 1815)

Türk boyu olarak da bilinirler. Aymak kelimesi, eski Türkçe'de soy, kavim anlamına gelen 'oymak' kelimesinden türemiştir. Safevilerin idaresi altında yaşayan Afganistan'ın batısında Tacik kültürünün etkisinde kalmış, Farsça konuşan Türk Moğol kökenli bir halktır. Bu nedenle, Hazaralar ile akrabadır. Dari lehçesi konuşmaktadırlar (Çınarlı, 2012:79; Temizyürek vd. 2016:160). Çay(aymak), kelime anlamıyla 'Dört Aşiret' anlamına gelmektedir. Firuzkuhi, Taymani, Cemşidi olarak bilinen Şii mezhebine ait üç boydan ve Teymuri adında Sünni bir boydan gelmektedirler (Barfield, 2010: 28). Önceleri, göçebe ya da yarı göçer olup pastoral bir hayat süren (Çay)aymaklar, ataları gibi "yurt" adı verilen çadırlarda yaşamışlardır (Köçer, 2009: 22). Ancak günümüzde bir bölümü yerleşik hayata geçmiştir (Temizyürek vd., 2016: 160). Aymaklar, halı dokumacılığı ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar (Minority Rights Group, 2015).

Kızılbaşlar

Afganistan'daki bir diğer Türk kökenli etnik gruplardan biri de Kızılbaşlardır. Sayıları hakkındaki tahminler pek birbirini tutmamakla birlikte, otuz bin ile dört yüz bin arasında olduğu tahmin edilmektedir (Temizyürek vd., 2016:160). Diğer kaynaklar, Kızılbaşların sayısının 50-60 bin civarında olduğunu belirtmişlerdir (Köçer, 2009: 20). 18. yüzyılda Afganistan coğrafyasına hükmeden Nadir Şah'ın askerlerinin soyundan geldikleri düşünülmektedir (Çınarlı, 2012: 77). Afgan kralları Kızılbaşları seçkin askeri birlikler olarak kullanmış; bazıları devlette idari görevler almışlardır (Haşimoğlu, 2006: 76). Kabil, Andhoy ve Herat gibi kentlerde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Bir kısmı ise Hazaracat'ta bulunan Flodi vadisinde yaşamaktadır. Batı Türkçe lehçesi, Dari lehçesi ve Peştunca konuşmakta ve ticaretle uğraşmaktadırlar (Çınarlı, 2012: 77; Temizyürek vd., 2016:160). Şii mezhebine ait tek Türk boyudur (Çınarlı, 2012:77).

Pamiriler

Pamirler, Afganistan'ın yüzde birinden az nüfusa sahip bir etnik gruptur. Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Badahşan'da yaşamaktadırlar. Şii ve Sünni mezhebine de mensupturlar (Mepa News, 2018).

Nuristaniler

Nuristaniler (Nuriler), Nuristan bölgesinde yalıtılmış bir hayat yaşayan ve sayıları altmış bin kadar tahmin edilen etnik gruptur (Çınarlı, 2012:79). Uzun süre İslam dinini kabul etmeyi red ettikleri için "kafirler" olarak da anılmaktadırlar (Mepa News, 2017). 1880'li yıllarda İslamı kabul edinceye kadar atalara tapınmak, mezar süsü için ahşap figürler oymak gibi çok tanrılı bir dine inanırlardı (Haşimoğlu, 2006: 77). Nuristaniler, Sünni mezhebine mensuptur (Çınarlı, 2012:79). Peştunlarınkine benzeyen güçlü aşiret yapıları vardır (Ewans, 2002: 10-11; akt. Haşimoğlu, 2006: 78).

Paşailer

Nuristanilerle aynı bölgede, Nuristan dolaylarında yaşayan Paşailer de, küçük bir nüfusa sahip etnik gruptur. Nuristan'da Paşailer çoğunluğa sahiptir. Paşailer, 16. yüzyıldan itibaren İslam dinini ve Sünni mezhebini benimsemiştir (Mepa News, 2018).

Araplar

Afganistan'da mukim az nüfuslu etnik gruplardan biri de Araplardır. Araplar, sekizinci yüzyılda bölgeyi fetheden İslam ordusu askerlerinin torunlarıdır. Tacikler tarafından asimile edildikleri için Dari lehçesi konuşurlar. Sünni mezhebine mensupturlar (Çınarlı, 2012:79; Köçer, 2009: 23).

Brahuiler

Büyük çoğunluğu Pakistan'da yaşayan Brahuilerin küçük bir bölümü, İran'da ve Afganistan'da yaşamaktadır. Brahu-

iler genelde göçebedirler ve çobanlık yaparlar. Temel yerleşim yerleri olan Kandar'da Shorawak çevresinde yaşarlar. İslam dinine mensupturlar ve mezhep olarak Sünnidirler (Elfebein, 2015).

Gucarlar

Büyük çoğunluğu Pakistan'da yaşayan Gucarlar, Afganistan'da küçük bir nüfusa sahiptir. Geleneksel olarak tarımla uğraşırlar. Pastoral bir yaşam süren bu grup, mandıracılık ve hayvancılık alanında ön plana çıkmıştır. Temel yerleşim yerleri, kuzeydoğu Afganistan ve özellikle de Nuristan bölgesidir. Dini açıdan heterojen bir grup olan Gucuların arasında İslam, Hindu dini ve Sih inancı yaygındır. Bugünkü Hindistan'da bulunan Gujarat eyaletinden geldikleri tahmin edilmektedir. (Kreutzman, 2012).

Karlıklar

Yukarıda belirtilen etnik gruplara ilaveten, Afganistan'ın çok etnik kökenli yapısını irdelerken Anayasa'da resmi olarak tanınan etnik grupların haricinde, Karlıklara da değinilmektedir. Karlıklar, Afganistan'da yaşayan en eski Türk boylarından biridir ve Özbekçe konuşmaktadırlar. Nüfuslarının yirmi beş bin olduğu tahmin edilmekte olup Taha, Kunduz, Samangan ve Faryab şehirlerinde yaşamaktadırlar (Temizyürek vd., 2016:160).

Dini Azınlıklar

Diğer dini gruplara baktığımızda, başta Hindular ve Sihler gelmektedir. Farklı kaynaklar, bu azınlıkların sayılarını 10-20 bin (Barfield, 2010: 31), 4.900 Sih ve 1.100 Hindu (UK Border Agency, 2013: 87) olarak ifade etmişlerdir. Yıllar içinde şiddet, zulüm ve iç savaşlar nedeniyle ülke dışına göç etmek zorunda kalan bu iki azınlığın gerçek sayılarına ulaşmak çok zordur. 1970lerde Hindu ve Sih nüfusunun az 30 bin civarında olduğu, bunun %60'ının Sih, %40'ının Hindu olduğu yolunda yorumlar da vardır (Dupree, 1973;

akt. Singh, 2019: 257). Ancak, 1992'de toplam 60 bin olduğu tahmin edilen bu iki azınlık grubun (Khurana, 2001; akt. Singh, 2019: 274; Shinasi, 1979, akt. Köçer, 2009: 22), Eylül 2021 itibariyle 250-300 kişiden ibaret kaldığı belirtilmektedir (DW, 2021). Afganistan'daki Sih ve Hindular, Aro-ra ve Khatri alt kastına (*jati*) mensupturlar. Her iki grup da tüccar ve asker/yönetici kastlarının bir parçasıdır (Singh, 2019: 273).

Daha ziyade Kabil ve çevresinde yaşamış olan Hindular, Dari, Peştuca ve Hintçe dilinin bir kolu olan Landa lehçesiyle konuşurlar (Çınarlı, 2012:79). Hindistan kökenli tek tanrılı Sih inancına mensup Afganistanlıların ise, kendilerine özgü farklı bir kimlikleri ve giyinme tarzları vardır. Sih ve Hindu nüfusun büyük kısmı, İngilizlerle birlikte Afganistan'a 19. yüzyılda gelmiş ve ülkenin ekonomisine 1992 yılına kadar önemli katkılarda bulunmuşlardır (Rashid, 2001: 82). Bazı tarihi belgeler, Afganistan'daki Hindu ve Sih varlığını çok daha eskiye dayandırır:

- 1) Mahmud Gaznavi (Gazneli Mahmut) 11. Yüzyıl başlarında 25 yıl içinde Hindistan'a 17 kez sefer düzenlemiş ve yanında pek çok Hindu'yu köle olarak getirmiştir.
- 2) Babür Han, Kabil'i ele geçirdiğinde pek çok Hindu da Hindistan'dan Afganistan'a göç etmişti (Singh, 2019: 31). Babür İmparatorluğu'nun kurucusu Babür Han, 1504 yılında Kabil'i fethetmiş, 1526'da da Kuzey Hindistan'ı ele geçirmişti. Afşar Hanedanlığının (Devletin) kurucusu Nadir Şah, Kabil'i 1738'de ele geçirenceye kadar olan dönemde, Kabil Hindistan'ın pazarı olarak görülmekteydi (Singh, 2019: 31). Babürname'de Hindistan ve Kabil arasındaki işlek ve kârlı ticaret yollarından bahsedilmektedir. Buna göre, her yıl Hindistan'dan 8.000-10.000 at ve 15.000-20.000 kumaş, şeker, baharat ve köle taşıyan kervan Kabil'e gelmekteydi (akt. Singh, 2019: 75). Ayrıca, Kabil'de o yıllarda Horasan, Irak, Türkiye ve Çin'den ürünler bulunabildiğini

ve Hintçe'nin bir lehçesinin şehirde konuşulduğunu eklemiştir (akt. Singh, 2019: 75).

- 3) 1748-1772 arasında hüküm süren Ahmed Şah Dürrani zamanında Sind ve Batı Pencap eyaletlerinden Hindu ve Sih tüccarlar Afganistan'a gitmişlerdir.
- 4) 1838'de İngilizler ile *Maharaca* (Mihrace) Rancit Singh Dost Muhammed Han'ı tahttan indirip yerine İngiltere'ye toprak tavizi ve dış bağımlılık sözü veren Şüca Şah'ı koyduklarında pek çok Hindu ve Sih Afganistan'a gelmiştir (Singh, 2019: 31). Daha sonraki dönemde, Hindu ve Sihlerin yanı sıra, Hintli Müslümanlar da emperyalist İngiliz hegemonyasına karşı savaşan Afgan Emiri Emanullah Han'ın yanında yer almıştır. Emanullah'ın İngiliz ordusuna karşı 1919'da zafer kazanmasının ardından bağımsızlığını ilan etmesiyle, Panislamist idealler taşıyan pek çok Hintli Müslüman Afganistan'a geçerek burada yaşamaya başlamıştır (Köçer, 2009: 178-179).

Sih kökenlilerin ise, Guru Nanak dönemine değin uzanan köklü bir geçmişi olduğu yolunda belgeler vardır (Singh, 2019: 94-97). Daha sonraki dönemde de Kabil'den Sih grupların Doğu Pencap eyaletine gelip bölgede yaşayan Sih guruları ve Amritsar'daki Altın Tapınak'ı ziyaret ettikleri de kayıtlara girmiştir (Singh, 2019: 56). Kent merkezlerinde yaşayan ve uluslararası ticaretle uğraştıkları için para piyasaları da ellerinde tutan bu azınlıklar, 1998 yılından itibaren ülkeyi büyük oranda terk etmeye başlamışlardır (Rashid, 2001: 82-83). Yakın zamanda Kabil'de bulunan *gurudwara*'nın (Sih tapınağı) da terör saldırılarının hedefi haline gelmesiyle Kabil, Celalabad, Kandahar ve Gazne'de yaşamakta olan Sihler de ülkeden kaçmanın yollarını aramaya başlamıştır (Indian Express, 2021). Sih ve Hindu asıllı Afganistanlılar, 2000'li yıllardan itibaren ülkede yaşanan karışıklık sonrası, Hindistan'a sığınma başvurusunda bulunmuş ve hatta tarihi ve dini kökenlerinden dolayı Hindistan

vatandaşlığına bilahare kabul edilmişlerdir (Akçapar, 2017: 124). Ancak, toplumsal kabul ve uyum konusunda bazı sorunlar yaşanmaktadır. Mülteci statüsünde Hindistan'a yeni gelen Sih ve Hindu kökenli Afganistanlılar, henüz çalışma izinlerini edinemedikleri gibi, Hindistan'da Afgan, Afganistan'da ise Hintli olarak görüldüklerinden yakınmaktadır.

Ayrıca, ülke dışına göçler, yaşanan topluluk üyeleri ve ölüm gibi nedenlerle artık sayıları tamamen erimiş olsa da, Yahudiler de Afganistan'da yaşayan kadim halklardan birini oluşturmaktaydı (Rashid, 2001: 83). 8. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyılda Moğol istilasına kadar bölgede yaşayan ve ticaret yapan Yahudiler, sonraki altı yüzyılda neredeyse ortadan yokolmuş; İran'da Meşhed ilinde uğradıkları zulüm ve baskı nedeniyle kaçanlar 1839'da Herat'a sığınmıştı (Koplik, 2015: 1).

Bir diğer grup Yahudi de şimdiki Özbekistan'da bulunan Buhara şehrinden Stalin'in etnik-din ayrımcılığına dayalı politikaları nedeniyle 1930'larda Afganistan'a gelmişti (Koplik, 2015: 3). 20. yüzyılın ortalarına varıldığında, Yahudi kökenli halk 5 bin kişi civarında olup, çoğu tacir ve esnaf olarak çalışır ve Farsça konuşurdu (Koplik, 2015: 3). Sayıları küçük olmakla beraber kökleri geçmişe uzanan ve 20. yüzyılın ortalarına kadar Kabil, Herat ve kuzeydeki eyaletlerde yaşayan Yahudi cemaatinin büyük kısmı, 1950'lerde İsrail'e göç etti (Barfield, 2010: 31). İlk İsrail'e gidenler arasında Afganistan'a geri dönenler olsa da bunlar da geride kalanlar ile beraber 1979 Sovyet işgali sırasında ülkeyi terkettiler (Koplik, 2015: 8). Aralarından küçük bir grup da ekonomik nedenlerle ABD'nin New York eyaletinde Queens mahallesine yerleşmeyi seçti (Aharon, 2011). 1960'lara gelindiğinde, ülkede sadece birkaç yüz Yahudi kalmış; 1971'de ise sayıları Kabil ve Herat ile birlikte 25 aileden oluşmaktaydı (Koplik, 2015: 236). Cemaatin dini vazifelerini yerine getirmesi için en az 10 yetişkin erkek gerektiğinden, son haham

1988'de ülkeyi terk etmiştir (Koplik, 2015: 236). Afganistan'da kalan yaşlı nüfus vefat edince bu azınlık tamamen Afganistan tarihinden silindi (Barfield, 2010: 31). Ülkede kalan son Yahudi olan Zebulun Simantov da Ekim 2021'de Kabil'den ayrılarak bir süreliğine İstanbul'a gelmiştir (Anadolu Ajansı, 2021c).

Bu dini azınlık gruplarına ilaveten, tarihte küçük bir Hıristiyan azınlık olduğu bilinmektedir. Aralarında Ermenilerin de bulunduğu pek çok Hıristiyan artık ülkeyi terketmiştir. Halen ülkede bulunan Hıristiyan sayısı kesin bilinmemekle birlikte, 500 ila 8 bin kişi arasında değiştiği tahmin edilmektedir (UK Border Agency, 2013; *Washington Post*, 2021). Bunların arasında, ülke içinde ya da İran, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelere iltica ettikten sonra çeşitli sebeplerle din değiştirenler de bulunmaktadır (Akçapar, 2019).

Sonuç

Bu bölüm, Afganistan'ın toplumsal yapı ve dinamiklerini mevcut istatistiki verilere dayanarak sistematik bir şekilde ortaya koymayı amaçlamıştır. Toplumsal yapıdaki değişim sosyo-politik tarihe referansla neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. Afganistan, modern bir ulus devletten ve ortak milli kimlikten bahsedebilmenin mümkün olmadığı az gelişmiş geleneksel bir ülke niteliğindedir. Bu durum tüm toplumsal yapıya sirayet etmiştir. Demografik yapıya bakıldığında ağırlıklı olarak genç nüfusa sahip ülkede nüfus, her türlü soruna rağmen, artış eğilimindedir. Ancak, açlıktan ve yetersiz beslenmeden kaynaklı çocuk ölümleri ve doğum esnasında hayatını kaybeden anneler bir diğer çok katmanlı sorundur.

Eğitim ve sorunları noktasında, Afganistan'da ilköğretim (7-12 yaş) ortaöğretim (13-15 yaş), lise (16-18 yaş) ve yükseköğretimin yanında mesleki eğitim, öğretmen eğitimi ve din eğitimi de verilmektedir (Yahya, 2017: 68-91). İlköğretim ve ortaöğretim zorunludur. Okur-yazarlık kursları ve çeşitli eğitim programlarıyla kız çocuklarının ve kadınların eğitime katılımını destekleyen politikalara rağmen, kadınların okur-yazarlık oranında ve eğitim hayatında halen geri planda kaldıkları görülmektedir. Sunulan eğitimin niteliği ise her şekilde yetersiz kalmaktadır. Bunda, eğitim kurumlarının fiziksel kapasitesinin yetersizliğinden, öğretmenlerin çok küçük bir bölümünün gerekli lisans eğitimi almasına kadar birçok olgunun etkisi bulunmaktadır. İç savaşlar ve işgaller dolayısıyla kırsal bölgelerde eğitim aksamış, kız çocuklarının okula gönderilmesi kültürel ve toplumsal gerekçelerle ötelenmiştir.

Afganistan ekonomisi kırılgan ve dış yardıma bağımlıdır. Ülkenin temel geçim kaynağı tarımdır. Ancak, tarımda modernizasyon sağlanamadığı için geleneksel tekniklere ve iklim koşullarına bağıllık sürmektedir. Bu durum eko-

nomik çok riskini doğururken yoksulluğu daha da artırmaktadır. Sanayi gelişmemiştir. Siyasi istikrarsızlık, yetersiz altyapı, yolsuzluk ve güvensizlik ülkeye özel sektör ve yabancı yatırımlarını engellemektedir. Hizmetler sektörü son dönemde genişlese de kayıt dışı ve kırılgan istihdamın temel kaynağı olmayı sürdürmektedir. Kayıtdışı ekonominin yapı taşı afyondur. Eğitim göstergeleriyle doğru orantılı olarak, istihdam konusunda kadınların çalışma hayatında geri planda kaldıkları görülür. Bunun temel sebebi, ataerkil yapının hüküm sürmesidir. Erkekler iş gücüne daha fazla oranda katılsa da çoğunluğu kırılgan iş gücünü oluşturmaktadır. Nitelikli iş gücü oranı düşüktür ve genç işsizliği yaygındır.

Afganistan'da aşırı yoksulluk önemli bir toplumsal sorundur. Halk, eğitim, sağlık ve yeterli beslenme imkanından mahrumdur. Dünya Bankası verilerine göre, Afganistan'da 2020 yılında nüfusun nerdeyse yarısı yoksulluk sınırının (günlük 1,90 \$) altında yaşamaktadır. Yoksul hanelerde eğitim düzeyi düşüktür ve hane halkı büyük ölçüde niteliksiz iş gücüne sahip olup okur yazar değildirler. Yoksul hanelerde büyüyen çocuklar, ekonomik sıkıntıların da etkisiyle çocuk işçiliğine yönelmekte ve erken yaşta evlendirilmektedir. Toplumsal alışkanlıklar noktasında ülkede uyarıcı ve uyuşturucu madde kullanımı yaygındır. Afyon kullanımı önemli bir toplumsal sorundur ve giderek yaygınlaşmaktadır. Bol ve kolay erişilebilir olması, iç savaş sonrası psikolojik travmalarla mücadele eden bireyleri, uyuşturucu kullanımına itmiştir. Düşük eğitim düzeyi, aşırı ve yaygın yoksulluk ve yüksek işsizlik özellikle gençleri olumsuz etkilemektedir. Karanlık sosyoekonomik tablo, gençleri DAEG gibi marjinal ve şiddet yanlısı siyasi akımların etkisine açık hale getirebilmektedir. Bunun yanında, hırsızlık ve yağmacılık da gençler arasında yaygınlaşmaktadır. Gençlerin eğitimlerine devam ettirilip, sosyo-ekonomik ve siyasi katılım açısından güçlendirilmeleri gerekmektedir.

Afganistan'da kolektivist (ortaklaşacı) bir toplum yapısı hakimdir; geniş aile ve aşiret bağları güçlüdür. Bireycilik kültürünün gelişmediği bu toplumsal yapıda, kişi kendisini aşiret, boy ve geniş aile benzeri grup ağları üzerinden kan bağı ve evlilik yoluyla kurulan akrabalık ilişkileri, din, dil, mezhep ve etnik kökene dayalı olarak tanımlar. Ait olduğu alt gruplara karşı sorumlulukları vardır ve bu sorumluluklar bireysel çıkarlardan önce gelir. Geniş aile içerisinde ataerkil yaş hiyerarşisi egemendir. Bir diğer deyişle, hane içerisinde yaşça en büyük erkek en fazla otorite ve karar verme gücüne sahiptir. Birden fazla kardeş ve kuzenin aynı evde yaşamaları da olağandır. Patrilokal olarak adlandırılan bu aile yapısında kadının evlendikten sonra eşinin ailesinin yanına taşınması beklenir.

Afganistan devletinin kadın haklarına yönelik politikaları ülkedeki alt üst oluşlara koşut olarak kökten değişimler yaşamıştır. Kadınların siyasi, sosyal ve ekonomik haklarına yönelik düzenlemeler hükümetlerin siyasi programlarına bağlı olarak bazen ileriye bazen de geriye gitmiştir. Bir dönem kadınların toplumsal, politik ve ekonomik hayata katılımları teşvik edilmiş olsa da ataerkil yapının norm olarak kabul gördüğü ülkede, kadın hak ve özgürlükleri halen yeteri kadar gelişmemiştir.

Afganistan'da çok sayıda etnik grup mevcuttur. Bu gruplar içerisinde, Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler gibi büyük gruplar olduğu gibi, Türkmenler gibi nisbeten daha küçük etnik gruplar ve Kazaklar, Kırgızlar, Nuristaniler, Ay-maklar, Paşailer gibi daha küçük ve etkisiz gruplar da mevcuttur. Ülke genelinde Sünni ve Şii mezhepler yaygındır. Etnik gruplar içerisinde mezhepsel ayrılıklar mevcuttur. Ülke genelinde dil birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Bu durum ülkenin parçalı yapısını ve modern anlamda bir ulus bilincinin oluşturulamadığını da göstermektedir. Kısaca, bu bölümde altını çizmeye çalıştığımız gibi, Afga-

nistan'ın yıllardır içinde bulunduğu toplumsal çatışma bölünmeler, etnik farklılıklar, toplumsal cinsiyetten aş- ilişkilerine, iklim değişikliğinden sağlık hizmetlerine u- nan geniş bir yelpazede yer alan sosyal problemler, ist- dam ve ekonomik sorunlar her türlü siyasi gelişme- uluslararası konjonktürün ve hükümette yönetici kadro- nun el değiştirmesinin çok ötesinde acil çözüm bekle- konulardır. İlerleyen zamanda, yönetimi tekrar devra- Taliban'ın katılımcı ve eşitlikçi politikalar geliştirip yürü- ğe koyması uluslararası camiada kabul görmelerini kol- laştırıcı bir rol oynayacaktır. Uluslararası yardım fonları ve yurtdışında ülkeye ait tüm mal varlıkların dondurul- sıyla büyük ölçüde dış yardımlara bağımlı olduğu bili- Afganistan halkı, yeni bir insani krizle karşı karşıyadır. döneminde çocuklar arasında açlık ve yetersiz beslen- nedeniyle ölümler, daha da artış göstermiştir.

Ezcümlle, tarih içinde ortak bir millet benliği oluşma- çoklu etnik ve aşiret sistemine dayalı ataerkil yapısı- çökmüş ekonomisiyle ayakta kalmaya çalışan bir o- let görmekteyiz. 2021 Sonbahar'ı itibariyle, Afganista- uluslararası düzende nasıl bir yere oturacağı bu satı- rı yazarken hala belirsizliğini korumakta. Afganistan'ı güçlerin değil, kendi halkının kurtaracağı günlerin y- olması ümidiyle, bu bölümü modern Afganistan şiir- Özbek kökenli kadın öncülerinden biri olan eğitimci- meyya Mahzun Kazizade'nin dizeleriyle bitirmek isterim.

ÖLKEM²

Ölkedaşlar, birleşib bu ölkeni abad eting
Her ganim yavning kolinden yurtingiz azad eting
İlm ve daniş örgenib mekteb sari basib kadem
Siz bilimsizlik oyining barçasin berbad eting
Hem hadis-i Mustafaning yoliden basing kadem

Rahmet-i hakni tileb, hem Tengrinizni yad eting
Hem safa ve sulh birlen bir-biriniz kadrin bilib
Kayğu ve gamdan yürekni daima azad eting
Boldi viran ölkeniz, hem boldi heyran ölkedaş
Siz maarif üyesini kayta dan bünyad eting
Tacik ve Peştun ve Özbek, hem Hazara, Türkmenim

Bir-birizge kol beriban ölkeni abad eting
Mahzun biçare köz yumsa bu fani dehr den
Bir durud yolige aytib, ruhini dilşad eting

Hümeyya Mahzun Kazizade

ÜLKEM

Ülkedaşlar, birleşib bu ülkeyi abad edin
Her düşmanın elinden yurdunuzu azad edin
İlm ve bilim öğrenip okul yolunu adımlayıp
Siz bilimsizlik fikirlerinin hepsini berbad edin

Hem Mustafa'nın hadisinin yolunu adımlayın

Hakkın rahmetini istetip, Tanrınızı yad edin
Hem güven ve barış ile bir-birinizin kıymetini bilip

Kaygı ve gamdan yüreği daima azad edin
Oldu viran ülkeniz, hem oldu şaşa kaldı ölkedaş
Siz eğitim evini yeniden inşa edin
Tacik ve Peştun ve Özbek, hem Hazara, Türkmen'im

Bir-birinize el verip bu ülkeyi abat edin
Mahzun çaresiz göz yumsa bu fani zamanda
Bir dua yolina edip, ruhunu dilşad edin

Hümeyya Mahzun Kazizade

² Yarkin, Ş. (2009). İpek Laleler (Afganistan Özbek Ayal Şairleri). Afganistan: Kabil.

Kaynakça

- Afganag (2020). Afghan Culture Manual. <https://afghanag.ucdavis.edu/country-info/files/afghan-culture-manual.pdf>. Erişim Tarihi: 20.07.2021
- Aharon, S.Y. (2011). From Kabul to Queens: The Jews of Afghanistan and their move to the United States. NY: American Sephardi Federation.
- Akçapar, Ş.K. (2019). Religious conversions in forced migration: Comparative cases of Afghans in India and Iranians in Turkey. *Journal of Eurasian Studies*, 10 (1), 61-74.
- Akçapar, Ş.K. (2017). South Asian Refugees in India. *Society and Culture in South Asia*, 4 (1), 123-131.
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Altai Consulting (2004). Disability Assistance in Afghanistan: Afghan Perceptions on Disability <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2110&context=cisr-globalcwd>. Erişim Tarihi: 11.08.2021
- Alvi-Aziz, H. (2008). A progress report on women's education in post-Taliban Afghanistan. *International Journal of Lifelong Education*, 27(2), 169-178.
- Anadolu Ajansı (2021a). Afganistan'da üniversiteye giriş sınavı birincisi kız öğrenci Türkiye'de eğitim görecektir (21.10.2021). <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/afganistanda-universiteye-giris-sinavi-birincisi-kiz-ogrenci-turkiyede-egitim-gorecek/2398780>. Erişim Tarihi: 31.10.2021
- Anadolu Ajansı (2021b). Afganistan'daki çocuklar açlık nedeniyle ölümlere karşı karşıya (14.10.2021). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistandaki-cocuklar-aclik-nedeniyle-olumle-karsi-karsiya/2391680>. Erişim Tarihi: 30.10.2021
- Anadolu Ajansı (2021c). Afganistan'daki son Yahudi Türkiye'nin vize vermesiyle İstanbul'a geldi. (17.10.2021). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistandaki-son-yahudi-simantov-turkiyenin-vize-vermesiyle-istanbula-geldi/2394860>. Erişim Tarihi: 31.10.2021
- Arı, A.G. (2020). Afganistan Etnik Yapı Üzerine Bir Değerlendirme. <http://ariagokhan.blogspot.com/2013/05/afganistan-etnik-yapi-uzerine-bir.html>. Erişim Tarihi: 18.08.2021
- Barfield, T. (2010). *Afghanistan: A cultural and political history*. Princeton: Princeton University Press.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little Brown.
- BBC (2012). Erkek Kılığına Sokulan Afgan Kızlar. https://www.bbc.com/turkce/izlenim/2012/03/120328_afghan_girls_bacha. Erişim Tarihi: 20.08.2021
- BM (2010). *Afghanistan*. <http://data.un.org/en/iso/af.html>. Erişim Tarihi: 29.06.2021
- Britannica (2021). *Dari Language*. <https://www.britannica.com/topic/Dari-language>. Erişim Tarihi: 26.08.2021
- Charpentier, C. J. (1973). The use of haschish and opium in Afghanistan. *Anthropos*, (H. 3/4), 482-490.
- Corboz, J., Gibbs, A. ve Jewkes, R. (2020). Bacha posh in Afghanistan: factors associated with raising a girl as a boy. *Culture, Health and Sexuality*, 22 (5), 585-598.
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan'ın Etnik Yapısı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 73-84.
- Dünya Bankası (DB) (2019). The learning crisis in Afghanistan. <https://blogs.worldbank.org/education/learning-crisis-afghanistan>. Erişim Tarihi: 18.07.2021
- DB (2020a). World Development Indicators/Afghanistan <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=AFG#>. Erişim Tarihi: 05.07.2021
- DB (2020b). Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above) - Afghanistan. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?locations=AF>. Erişim Tarihi: 05.07.2021
- DB (2020c). Literacy rate, adult total (% of people ages 15-24) - Afghanistan. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.1524.LT.ZS?locations=AF>. Erişim Tarihi: 05.07.2021
- DB (2020d). Literacy rate, adult male (% of males ages 15 and above) - Afghanistan. <https://data.worldbank.org/indi>

- cator/SE.ADT.LITR.MA.ZS?locations=AF. Erişim Tarihi: 05.07.2021
- DB (2020e). Literacy rate, adult male (% of males ages 15-24) - Afghanistan <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.1524.LT.MA.ZS?locations=AF>. Erişim Tarihi: 05.07.2021
- DB (2020f). Literacy rate, adult female (% of females ages 15 and above) - Afghanistan. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.FE.ZS?locations=AF>. Erişim Tarihi: 05.07.2021
- DB (2020g). Literacy rate, adult female (% of females ages 15-24) - Afghanistan <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.1524.LT.FE.ZS?locations=AF>. Erişim Tarihi: 05.07.2021
- DB (2020h). The World Bank in Afghanistan: Country Context. <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview>. Erişim Tarihi: 11.07.2021
- DB (2020i). Labor force, total - Afghanistan <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?locations=AF> Erişim Tarihi: 14.07.2021
- DB (2020). Services, Value-added (%GDP) of Afghanistan. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=AF>. Erişim Tarihi: 13.07.2021
- Documentation Center (2011). Information on Polygamous Marriages in Afghanistan. https://www.justice.gov/sites/default/files/eoir/legacy/2013/06/11/polygamous_marriages.pdf. Erişim Tarihi: 21.07.2021
- Deutsche Welle (DW) (2021). Afghanistan: What does Taliban rule mean for Sikhs and Hindus? <https://www.dw.com/en/afghanistan-what-does-taliban-rule-mean-for-sikhs-and-hindus/a-59122249> (8.9.2021) Erişim Tarihi: 31.10.2021
- Elfenbein, J. (2015). Brahui. In *The Dravidian Languages* (pp. 406-432). Routledge.
- Elphinstone, M. (1815). *An Account of the Kingdom of Caubul and its Dependencies in Persia, Tartary, and India* (1779-1859). Londra: Longman.
- Encyclopedia Iranica (2021a). *Clothing in Afghanistan*. <https://iranicaonline.org/articles/clothing-xiii#prettyPhoto>. Erişim Tarihi: 07.09.2021
- Encyclopedia Iranica (2021b). *Clothing of the Hazara Tribes*. <https://iranicaonline.org/articles/clothing-xiv#prettyPhoto>. Erişim Tarihi: 07.09.2021
- Erden, G. ve Sivrioğlu U.T. (2019). Peştunların Kökeni: Bene İsrail Teorisi/Etnolojik, Tarihi, Dilbilimsel ve Genetik Kaynakların Işığında Bir Tartışma. *İsrailiyat* (5):23-39.
- Gerretsen, I. (2021). Afghanistan at risk of hunger amid drought and Taliban takeover. <https://www.climatechangenews.com/2021/08/24/afghanistan-risk-famine-amid-drought-taliban-takeover/> Erişim Tarihi: 07.09.2021
- Ginsburg, T. (2011). An Economic Interpretation of the Pash-tunwali. *University of Chicago Legal Forum*, 89: 89-114.
- Glatzer, B. (1998). Is Afghanistan on the brink of ethnic and tribal disintegration? İçinde W. Kaley (der.) *Fundamentalism reborn? Afghanistan and the Taliban*. London: Hurst and Company.
- Hashemi, S. R. ve Özey, R. (2020) Investigating the Political Factors of Afghan Migration. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 263-277.
- Hashimi, S. M. (2013). *Afganistan'da Kadınların Sosyo-Kültürel ve Dini Durumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Haşimoğlu, O. (2006). *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi.
- ICMEC (2018). National Child Protection Legislation. <https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2018/07/ICMEC-Afghanistan-National-Legislation-Updated.pdf>. Erişim Tarihi: 20.07.2021
- IHSN (2020). *Central Data Catalog*. <https://catalog.ihsn.org/index.php/citations/21324>. Erişim Tarihi: 28.06.2021
- Indian Express (2021). Explained: Sikhism in Afghanistan is as old as the religion, predates Ranjit Singh's reign. (27.08.2021). <https://indianexpress.com/article/explained/sikhism-af->

- ghanistan-history-taliban-7468768/ (Erişim Tarihi: 31.10.2021).
- Islamic Republic Of Afghanistan (2015). 2015 Afganistan County Report for Habitat III <https://uploads.habitat3.org/hb3/Afghanistan-Country-Report-Habitat-III-1.pdf> Erişim Tarihi: 07.09.2021
- Islamic Republic of Afghanistan Ministry of Economy (2020). *Afghanistan Poverty Status Update Overview*. (<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Overview.pdf>. Erişim Tarihi: 16.06.2021
- İNSAMER (2015). Savaşın ve Yoksulluğun Yetim Bıraktığı Ülke Afganistan. https://insamer.com/tr/savasin-ve-yoksullugun-yetim-biraktigi-ulke-afganistan_198.html. Erişim Tarihi: 17.07.2021
- Jamal, A. (2018). *The Gatekeepers: Engaging Pashtun Men for Gender Justice and Girls' Education*. Iqbal International Institute for Research and Dialogue, Islamabad.
- Kabil Ticaret Müşavirliği (2017). *Afganistan Ülke Raporu*. <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf>. Erişim Tarihi: 11.06.2021
- Kartal, R.N. (2020). "Problem of Ethnicity, Religion and Politics in Afghanistan: A Panorama Of Pashtunisation Politics". *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 55-63.
- Khan, R.M. (2011). *Afghanistan and Pakistan: Conflict, Extremism, and Resistance to Modernity*. Karachi, Pakistan: Oxford University Press.
- Kınacı, C. (2010). Dr. Nergis Biray, Türkiye'deki Afgan Kazakları Ağzı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 935, Ankara, 2009, 500 s. (Kitap Eleştirisi), *Dil Araştırmaları*, 6, 234-236.
- Kissane, C. (2012). The Way Forward for Girls' Education in Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*, 13(4), 10-28.
- Koplik, S. (2015). *A Political and Economic History of the Jews of Afghanistan*. Leiden: Brill.
- Köçer, M. (2009). *Emanullah Dönemi Afganistan (1919-1929)*. İstanbul: Manas Yayınları.
- Kreutzman, H. (2012). *Pastoral practices in High Asia: Agency of 'development' effected by modernisation, resettlement and transformation*. Berlin: Springer.
- Kuşu, A.R. (2020). *İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunları: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Lee, J. L. (2018). *Afghanistan: A History from 1260 to the Present*. London: Reaktion Books. Library of Congress (2006). Country Profile: Afghanistan. <https://www.refworld.org/type,COUNTRYPROF,USLC,AF-G,46f9133b0,0.html>. Erişim Tarihi: 08.06.2021
- Mepa News (2017). "Kafiristan nasıl Nuristan oldu?" <https://www.mepanews.com/kafiristan-nasil-nuristan-oldu-7248h.htm> Erişim Tarihi: 22.07.2021
- Mepa News (2018). *Afganistan etnik grup haritası*. <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm> Erişim Tarihi: 22.07.2021
- Minority Rights Group (2015). "Aimaq". <https://minorityrights.org/minorities/aimaq/> Erişim Tarihi: 22.07.2021
- Ministry of Education (2020). *Ministry Structure*. <https://moe.gov.af/en/ministry-structure> Erişim Tarihi: 02.08.2021
- Mohammadi, A. (2015). Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor Ve Etnografya). *Belgü* (2), 29-52.
- Mousavi, S.A. (1998). *The Hazaras of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic and Political Study*. Richmond: Curzon.
- MPPN (2019). *New Afghan Multidimensional Poverty Report*. <https://mppn.org/new-afghan-multidimensional-poverty-report/>. Erişim Tarihi: 05.06.2021
- Nationsencyclopedia (2021). *Afghanistan- Animal Husbandry*. <https://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Afghanistan-ANIMAL-HUSBANDRY.html>. Erişim Tarihi: 26.08.2021
- Nezami, F. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset: Kamusal ve Özel Alan Ayrımında Afganistan'da Kadın*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi.

- National Statistics and Information Authority (NSIA) (2007). *National Risk and Vulnerability Assessment 2005*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/AFGHANISTAN-LIVING-CONDITIONS-SURVEY-2005.pdf>. Erişim Tarihi: 29.08.2021
- Nordberg, J. (2016). Kabil'in Gizli Kızları: Erkek Kılığındaki Afgan Kızlarının Bilinmeyen Hikayesi. (Çev. Şahika Tokel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- NSIA (2009). *Afghanistan Living Conditions Survey 2007-2008*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/Afghanistan-Living-Conditions-Survey-2007-8.pdf>. Erişim Tarihi: 03.09.2021
- NSIA (2010). *Afghanistan Demographic and Health Survey 2010*. <https://dhsprogram.com/data/available-datasets.cfm>. Erişim Tarihi: 31.08.2021
- NSIA (2012). *Women and Men in Afghanistan 2011*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/Women-and-Men-in-afghanistan-2011.pdf>. Erişim Tarihi: 28.08.2021
- NSIA (2014). *Afghanistan Living Conditions Survey 2011-2012*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/AFGHANISTAN-LIVING-CONDITIONS-SURVEY-2011-12.pdf>. Erişim Tarihi: 06.09.2021
- NSIA (2015). *Women and Men in Afghanistan 2014*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/Women-and-Men-in-afghanistan-2014.pdf>. Erişim Tarihi: 04.09.2021
- NSIA (2016). *Afghanistan Living Conditions Survey 2013-2014 (National Risk and Vulnerability Assessment)*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/AFGHANISTAN-LIVING-CONDITIONS-SURVEY-2014.pdf>. Erişim Tarihi: 02.09.2021
- NSIA (2017a). *Women and Men in Afghanistan 2016*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/Women-and-Men-In-Afghanistan2016.pdf>. Erişim Tarihi: 01.09.2021
- NSIA (2017b). *Estimated Population of Afghanistan 2017-2018*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/Final-Population-1396.pdf>. Erişim Tarihi: 19.08.2021
- NSIA (2017c). *Afghanistan Demographic and Health Survey 2015*. https://www.rhsupplies.org/uploads/tx_rhscpublications/Afghanistan_-_2017.pdf. Erişim Tarihi: 31.08.2021
- NSIA (2018a). *Afghanistan Statistical Year Book 2016-2017*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/04/%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%86-%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%A7%D8%AD%D8%B5-%D8%A7%D8%A6%DB%8C%D9%88%DB%8C-%D8%B3-%D8%A7%D9%84-1395.pdf>. Erişim Tarihi: 31.08.2021
- NSIA (2018b). *Afghanistan Living Conditions Survey 2016-17*. https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2020/10/ALCS-2016-17-Analysis-report-English-23-09-2018_compressed-1.pdf. Erişim Tarihi: 30.08.2021
- NSIA (2019a). *Afghanistan Statistical Year Book 2018-2019*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/11/Afghanistan-Statistical-Yearbook-2018-19.pdf>. Erişim Tarihi: 05.09.2021
- NSIA (2019b). *Afghanistan Health Survey 2018*. <https://www.kit.nl/wp-content/uploads/2019/07/AHS-2018-report-FINAL-15-4-2019.pdf>. Erişim Tarihi: 30.08.2021
- NSIA (2019c). *Women and Men in Afghanistan 2018*. https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/10/Women-and-men-in-Afghanistan-2018_full.pdf. Erişim Tarihi: 01.09.2021
- NSIA (2020). *Final Population*. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/06/Final-Population-13971.pdf>. Erişim Tarihi: 02.09.2021
- NSIA (2021a). *Afghanistan Statistical Year Book 2020*. <https://invest.gov.af/theme3/wp-content/uploads/2021/06/Afghanistan-Statistical-Yearbook-first-Version.pdf>. Erişim Tarihi: 13.08.2021

- NSIA (2021b). Estimated Population of Afghanistan 2021-2022. <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2021/06/Estimated-Population-2-of-AFG-New-Design-14.pdf>. Erişim Tarihi: 01.09.2021
- NTV (2021). Afgan kız bebek açlıktan ölmek üzere olan ailesi tarafından 500 dolara satıldı. <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/afgan-kiz-bebek-acliktan-olmek-uzere-olan-ailesi-tarafindan-500-dolara-satildi>. Erişim Tarihi: 26.10.2021
- Office of the Deputy Ministry of Youth Affairs (2013). *Afghanistan National Youth Policy*. https://www.youthpolicy.org/national/Afghanistan_2013_Draft_National_Youth_Policy.pdf. Erişim Tarihi: 08.07.2021
- Poladi, H. (1989). *The Hazaras*. Stockton, California: Mughal Publishing.
- Rahimi, F. A. F. (2015). The impact of security and regional integration on poverty reduction in Afghanistan. *Journal of International Studies*, 8(1), 183-195.
- Rahmati, F., Ali, M.A., Kamraju, M. (2020). A study on urban growth and its impact on Kabul city, Afghanistan. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education*, 6 (4), 274-279.
- Rashid, A. (2001). *Taliban: The Story of the Afghan Warlords*. London: Pan Macmillan.
- Razak, M. H., Beyrer C., Lisam, K., Chen, J., Lui, W. ve Yu, X. F. (2000). Overland heroin trafficking routes and HIV-1 spread in south and south-east Asia. *Aids*, 14(1), 75-83.
- Republic of Afghanistan Ministry of Justice (1977). Civil Law of the Republic of Afghanistan. <https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/10/Civil-Code-of-Afghanistan-ALEP-Translation.pdf>. Erişim Tarihi: 22.08.2021
- Rzehak, L. (2011). *Doing Pashto*. Afghanistan Analysts Network 01/2011, ss. 1-22.
- Samady, S. R. (2001). Modern education in Afghanistan. *Prospects*, 31(4), 587-602.
- SIDA (2017). Analysis of Multidimensional poverty - Afghanistan. <https://sidase-wp-files-prod.s3.eu-north-1.amazonaws.com/app/uploads/2020/12/01095847/afghanistan-mdpa.pdf>. Erişim Tarihi: 09.06.2021
- Shayan, Z. (2015). Gender inequality in education in Afghanistan: Access and barriers. *Open Journal of Philosophy*, 5(05), 277.
- Singh, I. (2019). *Afghan Hindus and Sikhs: History of a thousand years*. New Delhi: Readomania Publishing.
- Spink, J. (2005). Education and politics in Afghanistan: the importance of an education system in peacebuilding and reconstruction. *Journal of Peace Education*, 2(2), 195-207.
- Şahiñn, S. (2016). "Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi*, 5(3), 1144-1160.
- Tajfel, H. 1974. "Social Identity and Intergroup Behavior". *Social Science Information*, 13(2), 65-93.
- Tajfel, H. 1978. *Differentiation Between Social Groups: Studies in The Social Psychology of Intergroup Relations*. Londra: Academic Press.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. 1979. "An Integrative Theory of Intergroup Conflict". *Organizational Identity: A Reader*. Der.: M. J. Hatch ve M. Schultz. Oxford University Press.
- Tajfel, H. 1982. *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Temizyürek, F., Barın, E. ve Ustabulut, M. Y. (2016). Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi. *Türk bilig*, (32), 155-168.
- The Constitution of Afghanistan (1923). <http://www.dircost.univ-to.it/cs/docs/AFGHANISTAN%201923.htm> Erişim Tarihi: 02.09.2021
- The Constitution of Afghanistan (1931). <https://mjp.univ-perp.fr/const/af1931.htm> Erişim Tarihi: 01.09.2021
- The Constitution of Afghanistan (1964). <https://web.archive.org/web/20110917002320/http://www.afghan-web.com/history/const/const1964.html>. Erişim Tarihi: 01.09.2021

- The Constitution of Afghanistan (1976). <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Afghanistan%20Constitution%201977.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2021
- The Constitution of Afghanistan (1987). <https://www.afghan-web.com/history/afghanistan-constitution-of-1987/>. Erişim Tarihi: 01.09.2021
- The Constitution of Afghanistan (2004). <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/66413/136339/F-1123586512/AFG66413%20ENG.pdf> Erişim Tarihi: 23.08.2021
- TDV İslam Ansiplopedisi (2021). *Peştu Dili*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pestu-dili> Erişim Tarihi: 26.08.2021
- Todd, C. S., Safi, N. ve Strathdee, S. A. (2005). Drug use and harm reduction in Afghanistan. *Harm Reduction Journal*, 2(1), 1-6.
- Trani, J. F., Bakhshi, P., & Nandipati, A. (2012). 'Delivering' education; maintaining inequality. The case of children with disabilities in Afghanistan. *Cambridge Journal of Education*, 42(3), 345-365.
- Transparency International (2020). *Corruption Perceptions Index*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/afg>. Erişim Tarihi: 28.06.2021
- Turner, J. C. 1975. "Social Comparison and Social Identity: Some Prospects For Intergroup Behavior", *European Journal of Social Psychology*, 5, 5-34.
- T24 (2020). "Afgan kadın hakları aktivisti Aida Sanjush: Terörist Taliban nasıl değişebilir ki; ülkemizi çaldı, kendi adını verdi!" <https://t24.com.tr/video/afgan-kadin-haklari-aktivisti-aida-sanjush-terorist-taliban-nasil-degisebilir-ki-ulkemizi-caldi-kendi-adini-verdi,41167?fbclid=IwAR20048pYkEKBwHO79wriZx-vc1U-gwUleniZ3Ymp4yjqXSRUldXqqdC3qZM> Erişim Tarihi: 23.08.2021
- UK Border Agency (2013). Afghanistan: Country of Origin Information Report. <https://www.refworld.org/publisher,UKHO,COUNTRYREP,AFG,512de6902,0.html> Erişim Tarihi: 01.06.2021
- United Nations Development Programme (UNDP) (2002). Afghanistan: Preliminary Needs Assessment for Recovery and Reconstruction. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/748E9C42622856FBC1256B430045B-74C-undp-afg-15jan.pdf>. Erişim Tarihi: 04.06.2021
- UNDP (2020a). Afghanistan: Human Development Indicators. <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/AFG>. Erişim Tarihi: 12.06.2021
- UNDP (2020b). Human Development Report 2020. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>. Erişim Tarihi: 18.07.2021
- UNICEF (2018a). Global Initiative on Out-Of-School Children All Children in School and Learning: Afghanistan Country Study <https://www.unicef.org/afghanistan/media/2471/file/afg-report-oocs2018.pdf%20.pdf>. Erişim Tarihi: 19.08.2021
- UNICEF (2018b). Child Marriage in Afghanistan Changing the narrative <https://www.unicef.org/afghanistan/sites/unicef.org.afghanistan/files/2018-07/afg-report-Child%20Marriage%20in%20Afghanistan.pdf>. Erişim Tarihi: 04.08.2021
- UNICEF (2020a). Afghanistan: Key Demographic Indicators. <https://data.unicef.org/country/afg/>. Erişim Tarihi: 21.06.2021
- UNICEF (2020b). *Brief on Child Notice and Update on the Situation of Children in Afghanistan*. (Nov. 2020). <https://www.unicef.org/afghanistan/reports/child-notice-afghanistan>. Erişim Tarihi: 31.10.2021.
- UNICEF (2020c). Afghanistan Health: Ending preventable maternal, newborn and child deaths <https://www.unicef.org/afghanistan/health>. Erişim Tarihi: 22.07.2021
- UNICEF (2021). Statement by UNICEF Executive Director on Children in Afghanistan. <https://www.unicef.org/press-releases/statement-unicef-executive-director-henrietta-fore-children-afghanistan>. Erişim Tarihi: 24.08.2021.

- UNODC (2009). *Afghan Opium Survey 2009*. <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/Afghan-Drug-Survey-2009-Executive-Summary-web.pdf>. Erişim Tarihi: 28.07.2021
- UNODC (2021). *Afghanistan Opium Survey 2020 Cultivation and Production Executive Summary*. https://www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Afghanistan/20210503_Executive_summary_Opium_Survey_2020_SMALL.pdf. Erişim Tarihi: 22.08.2021
- Öztürk, E. (2014). *Türk Asıllı Afgan Mültecilerinin 12 Eylül Döneminde İskan ve İstihdamı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Vafai, G. (2004). *Afghanistan: Country Study*. Washington: The Law Library of Congress.
- Veron, J., Horko, K., Kneipp, R. ve Rogers, G. (2008). The demography of South Asia from the 1950s to the 2000s. *Population*, 63(1), 9-89.
- Washington Post (2021). *Christian family in Afghanistan appeals to pope to help them flee Persecution* https://www.washingtonpost.com/religion/christian-family-in-afghanistan-appeals-to-pope-to-help-them-flee-persecution/2021/08/17/3e38915a-ffab-11eb-87e0-7e07bd-9ce270_story.html. Erişim Tarihi: 26.08.2021
- WENR (2016). *Education in Afghanistan*. <https://wenr.wes.org/2016/09/education-afghanistan>. Erişim Tarihi: 26.07.2021
- World History Encyclopedia (2014). *Hint Avrupa Dil Ailesi*. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-12793/hint-avrupa-dil-ailesi/>. Erişim Tarihi: 26.08.2021
- World Health Organization (WHO) (2003). *Country Profiles: Afghanistan* https://www.who.int/substance_abuse/publications/en/1_all_profiles_emro.pdf?ua=1. Erişim Tarihi: 29.07.2021
- WHO (2011). *World Report on Disability* https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf. Erişim Tarihi: 26.08.2021
- WHO (2016). *Afghanistan: Alcohol Consumption Levels and Patterns*. https://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/afg.pdf. Erişim Tarihi: 22.08.2021
- WHO (2021a). *Afghanistan: Situation Update*. <http://www.emro.who.int/afg/programmes/hiv.html>. Erişim Tarihi: 26.08.2021
- WHO (2021b). *Afghanistan Covid-19 Situation*. <https://covid19.who.int/region/emro/country/af>. Erişim Tarihi: 31.10.2021
- Yahya, S.R.M. (2017). *Afganistan Eğitim Sisteminde Nitelik Sorununun Tarihsel, Siyasal, Ekonomik, Sosyal Temelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Yazıcı, O. (2011). *Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş*. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (29):475-92.
- YÖK (2021). *2020-2021 Uyuşma Göre Öğrenci Sayıları Raporu*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 31.10.2021